

Sayı : 4 - 5

Ağustos 1973 - 1974

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

TARİH ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1974

OSMANLI DEVRİ
İZMİR CÂMİ ve MESCİDLERİ HAKKINDA
ÖN BİLGİ

M. Münir Aktepe

II

İzmir şehri içinde bulunan Osmanlı devri eserlerinden hanlar ile çarşıları, Tarih Dergisi'nin yirmi beşinci sayısında, medreseleri yine Tarih Dergisi'nin yirmi altıncı sayısında yayınlamış; İzmir câmi'lerinin birinci kısmını ise, Tarih Enstitüsü Dergisi'nin, üçüncü sayısında, bol miktarda fotoğrafla birlikte neşr etmiştik.

Bu def'a, İzmir câmi'leri hakkında topladığımız malzemenin geri kalan kısmını burada yayınlıyoruz. Bu itibarla, bahis konusu makalenin birinci kısmındaki şekle sâdik kalarak ve yine alfabetik esaslara uyarak, İzmir'in 68 aded câmi'ini, ele almış bulunuyoruz.

Hiç şübhesiz bu iki makale, birbirini tamamladığı için bir arada mütâlâa olunduğu takdirde, İzmir câmi'leri hakkında tam bir fikir hasıl olacaktır. Ancak tek olarak ele aldığımız İzmir'in meşhur Hisar Câmi'i ise, bu hususta üçüncü makalemizi teşkil etmiştir. Ve bu makale de, Tarih Dergisi'nin yirmi yedinci sayısında yayımlanmış bulunmaktadır. Böylece İzmir'e âit, Osmanlı devri âbidelerinin büyük bir kısmını tanıtmış oluyoruz. Çeşmeler ve sular kısmı ise, belki ayrı bir yazımızı teşkil edecektir.

1. Abdullah - Efendi Câmi'i : İzmir'de, Basma-hâne semtinde bulunan Altınpark'a yakındır ve 1277. sokak üzerinde olup, kapı numarası ikidir. Bu câmi'in ne zaman ve kimin tarafından yaptırılmış oldu-

ğunu tesbit edemedik. Ancak hicri 1308 (1890/91) ve milâdi 1951 yıllarında tâmir gördüğü mâlûmumuzdur. İlk tâmirini Abdullah Efendi adında bir hayır sahibi; ikinci tâmirini de mahâlle sakinleri yaptırmıştır. Avlu kapısı üzerinde bulunan kitâbede (: ماشاء الله تعالى : 1308) yazılıdır. Bu tâmirler dolayısıyla, binâ esaslı şekilde değişikliğe uğradığı için eski yapıya ancak minârenin alt kısmında tesâdüf edilmektedir. Tek minâreli, üzeri ahşab çatılı ve kiremit örtülü, moloz taşdan yapılmış bir eserdir. Bak, resim nr. 1

Bu câmi'in adına, Mustafa kızı Fatma Hanım'ın, imamına yapmış olduğu vakıf dolayısıyla, vakfiye defterlerinde tesadüf ediyoruz¹. Bunun dışında her hangi bir kayıd göremedik.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. IV, 8/572.

2. Ahmed Ağa Câmi'i: İzmir'de, İkiçeşmelik'den Eşref Paşa'ya giden cadde üzerinde ve eski İkiçeşmelik karakolu binâsının arka tarafında bulunan 760. sokak, nr. 1 dedir. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulduğumuz, bu câmi'e âit bâzı hitâbet tevcîhi kayıtlarına nazaran, Ahmed Ağa Câmi'i adı ile anılan bu eserin, 6 Cemâziyü'l-âhir 1258 (15 Temmuz 1842) ve 8 Cemâziyü'l-evvel 1261 (15 Mayıs 1845) tarihlerinde, cemaata açık durumda olduğunu görüyoruz¹.

İzmir, Vakıflar Müdürlüğü'nde mevcûd Hicri 1254 (1838) tarihli diğer bir kayıddan dahi, bu câmi'in, İzmir'in eski Kefeli mahallesinde, Şeyh Ahmed Efendi tarafından yaptırılmış bulunduğunu öğreniyoruz². Bu itibarla diyebiliriz ki, bahis konusu Ahmed Ağa Câmi'i, en geç XIX. yüz yılın ilk yarısında ve belki de çok daha önce yapılmış bir Türk eseridir. Ancak, İzmir Müzesinde bulunan eski eser fişlerinde ve Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'ndeki bâzı kayıtlarda bu câmi'in adı, her ne sebebe mebni ise, Halil Efendi câmi'i olarak gösterilmiştir. Biz, Halil Efendinin kimliği ile alâkalı her hangi bir kayda tesadüf edemedik. İleride yapılacak araştırmalar, belki yeni bilgilere sâhib olmamızı sağlayacaktır. Hâlen mevcut câmi, moloz taş ile yapılmış, üzeri düz meyilli çatı ve kiremit örtülü, içerisi ahşab ve tek minâreli bir eserdir. Bağçasindeki hazirede bir kaç mezar mevcûd ise de, bunların taşları kırık olduğundan, kimlere âit bulunduğu ve devirleri tâyin edilememiştir.

1 *Esas Defterleri*, nr. 209-8/1, 147 nr.lu kayıd.

2 *I. Vakfiye Defteri*, s. 71.

3. Akarcalı Câmî'i : İzmir'in, Değirmen - Dağı semtinde ve eski Hamidiye mahâllesinde Halid Bey ilk okulu civarında bulunmaktadır. Oldukça yeni bir eserdir. İlk def'a 1309 (1891/92) yılında, İzmir'in meşhur zenginlerinden Akarcalı-zâde Hacı Mehmed Efendi tarafından inşâ olundu. Fakat on yedi sene sonra, 13 Rebi'ül-âhir 1326 (15 Mayıs 1908) tarihinde vefat eden zevcesi Ayşe Hanım'ın vasiyeti üzerine, bu câmî tevsi'an yeniden yapıldı. Câmî'in dış duvarına konan kitâbesi aynen şöyledir :

«Bâni Akarcalı-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin halilesi olup fi. 13 Rebi'ül-âhir sene 1326 târihinde irtihâl eden Hâce Ayşe Hanım'ın vasiyyetine mebnî tevsi'an inşâ olunmuştur».

Ayşe Hanım bu câmî'e bâzı dükkânlar dahi vakf etmek suretile, vakfının gelirini artırmıştı¹. Akarcalı câmî'inin küçük bir avlusu vardır ve bu avludan bir kaç basamak merdiven ile son cemâat mahâlline çıkılır. Bu mahâllin ön tarafı câmekândır. Esas binâ kesme taşdan yapılmıştır. Üzeri meyilli ahşap çatı ve kiremit örtülüdür. Dört köşeli bir kâide üzerine oturan tek minâresi alçaktır. Câmî'in içi, ilâve dolayısıyla iki kısımdır ve bunların tavanları ahşabdır. Birinci ve ikinci mekânda ayrı ayrı kadınlar mahfili vardır². Bak, resim nr. 2, 3, 4, 5.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/218.

2 Işık Ungan, *İzmir Câmî'leri* (San'at Tarihi Tezi), s. 64.

4. Alaca Mescid : İzmir'de, Mahâlle-i cedid'de bulunuyordu. Bâ-nisi ve inşâ târihi hakkında her hangi bir kayda tesadüf edemedik. Ancak, İzmir sâkinlerinden Balcı Hacı Mehmed Efendi bn. Ahmed Efendi, 20 Zilka'de 1314 (22. V. 1897) tarihli vakfiye ile, bu mescide vakf edilmiş bulunan emlâkin gelirini tescil ettirmiş bulunmaktadır¹. Bundan anlaşılıyor ki, bahis konusu mescid en geç XIX. yüz yıl sonlarında cemaata açık bir mahâlle mescidiydi. Hâlen, hakkında bundan başka bir bilgiye sahip değiliz.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 168.

5. Ali - Ağa Câmî'i : İzmir'de, Uzunyol'dan Damlaçık'a giden cad-denin sonunda ve Odun-kapı Câmî'inin kuzeyinde, İzmir Memlekêt has-

tahânesinin de güney tarafında, mahâlle arasında bulunmaktadır. Bu semte, câmi'in bânisine nisbetle aynı zamanda Ali-ağa Mahâllesi adı verilmektedir.

Ali-Ağa Câmi'i, son cema'at mahâllinde ve câmi'in cümle kapısı sağında bulunan inşâ kitâbesine nazaran, H. 1083 (M. 1672/73) yılında binâ olunmuştu. Diğer taraftan, yine bu kitâbeye göre, Ali Ağa'nın burada bir medresesi ile çeşmesi dahi vardı. Bahis konusu kitâbe, manzum olarak aynen şöyledir :

- 1) Hamdü-li'llâh ma'bed-i hûb oldu bu beyt-i Hudâ.
- 2) Mecma'-ı ehl-i ma'ârif secde-gâh-ı etkiyâ.
- 3) Ol kadar matbû'u şîrîn ü münâsib düşdü kim.
- 4) Yapmadı bennây-ı âlem böyle bir mevzûn binâ.
- 5) Bâ-husus ol medrese leyl-i sa'âdet subhudur.
- 6) Keşf olur her hücreinde tâlibe nûr-ı Hudâ.
- 7) Hem letâfetde harem sahnında ayn-ı sâf-dil.
- 8) Sâkî-i kevser gibi atşâna eyler bez-i mâ.
- 9) Mahz-ı lûtfundan Hudâ-yi zü'l-kerem tevfik edüp.
- 10) Sâhibü'l-hayr oldu hem-nâm-ı Ali'yyü'l-Murtezâ.
- 11) Hâtif-i Kudsî okur tahsînle bu tarihi.
- 12) Pâk ü rûşen câmi'-i zibâ makâm-ı asfiyâ.

Tarih. Sene 1083 (M. 1672/73).

Kitâbede adı geçen Ali Ağa'nın, Gedus (Gediz)'li olduğunu, akrabası bulunan Gedizli-zâde Süleyman kızı Rukiyye Hanım'ın 24 Mart 1813 (21 Rebî'ül-evvel 1228) tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz¹. Rukiyye Hanım bu vakfiyesile, İzmir'de bulunan hanından, yahudi-hânesinden ve dükkânlarından aldığı kirâların bir kısmını, ozaman için İzmir'in Câmi'-i atik mahâllesinde olan ceddi merhum Ali-Ağa Câmi'ine vakfetmiş ve bâzi şartlar da koymuştu.

Hâlen cema'ata açık olan bu câmi'in, tek şerefeli bir minâresi vardır. Son cema'at mahâlli ise, kuzeyde ve batıda olmak üzere, iki kısma ayrılıyor; aynı zanda bu mahâllin önü her hangi bir şekilde kapatılmamıştır. Zemin kısmı taştır. Üzeri ahşab çatı olup, sekiz köşeli ahşab sütûnlar bu çatıyı taşımaktadır. Geniş ve yüksek bir kasnak üzerine

¹ İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 107 ve Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 55.

oturan tek kubbesi ise, ana mekânın üzerini örtmektedir. Ana mekâna giriş kapısı üzerinde bulunan bir âyetin altında «İnşâ tarihi 1083 - tâmir tarihi 1314 ve 1958» diye kayıtlar vardır. Câmî'in mihrabı bir niş hâlinindedir. Minberi oyma taşdan olup, korkuluk kısımları mermer taklîdi boyanmıştır. Kadınlar mahfili cümle kapısı üzerindedir ve boydan boya önü kafes ile kapalıdır. Sütûn başları altın yaldız süslemelidir. Kubbede bir kısım kalem işile süslemeler vardır². Bak resim nr. 6, 7, 8, 9.

Câmî'in batı tarafında ve câmî' avlusu ile irtibatı bulunan oldukça büyük ve eski bir hazirede, 1169 (1755/56) senesinde vefat eden Alaybeyi Ahmed Ağa, Zilhicce 1223 (Ocak - Şubat 1809)'da vefat eden Gedûsî-zâde Süleyman Ağa'nın zevcesi Sâliha Hanım ve gurre-i Zilhicce 1230 (4 Kasım 1815) tarihinde ölen, Cabbar zâdeler'den Mehmed Sâdık Efendi gibi daha pekçok kimselerin mezarları bulunmaktadır. Fakat bu hazire gâyet bakımsız ve mezar taşlarının çoğu, yarıya kadar toprağa gömülmüş olduğundan, daha eskisi bulunabileğini tahmin ettiğimiz birçok mezar kitâbelerini de okumak mümkün olamamıştır.

Bütün bu husûslar bize gösteriyor ki, Ali-Ağa Câmî'i bugün İzmir'in ayakda duran, oldukça eski câmî'lerinden biridir.

2 Işık Ungan, *İzmir Câmî'leri* (San'at Tarihi Tezi), İstanbul 1968, s. 27/28.

6. Altı-parmak Câmî'i: İzmir'de, Hasan Hoca mahâllesinde oturan, Altı-parmak nâmile ma'rûf Hacı İlyas bn. Hemdem Çelebi tarafından inşâ olunmuştur. Cemâziyü'l-âhir 1059 (Haziran 1649) tarihli vakfiyesine nazaran, evvelâ mescid olarak yapıldı; bilâhire câmî' hâline getirildi.

Bu câmî' İzmir'de, Kasab Hızır veya Güngörmez mahâllesindeki Hacı İlyas Efendi'nin Altı-parmak Hanı civarında bulunuyordu¹.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 182/83; *II. Vakfiye Defteri*, s. 89/90 ve 152. Ayrıca bak, Münir Aktepe, *İzmir Hanları ve Çarşıları (Tarih Dergisi)*, Sayı 25 İstanbul 1971 ve Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. I, 8/485.

7. Arap - Deresi Câmî'i: İzmir'in güney-batı cihetinde ve Ma'mûretü'l-Hamid mahâllesinin, Arap-Deresi denilen mevki'inde bulunuyordu. 6 Rebi'ül-evvel 1319 (23.VI.1901) tarihli vakfiyesine nazaran, bu

mahâllenin sâkinlerinden ve hayır sâhiblerinden Giridli-oğlu adı ile meşhur Halil Ağa bn. Hacı Mustafa bn. Ahmed yaptırmıştı. Bu itibarla, XX. yüz yıl başlarında inşâ edildiği anlaşılan mezkûr câmi'e, Giridli-oğlu Câmî'i adı dahi veriliyordu¹.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 66 ve Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. V, 8/786.

8. Asmalı Mescid : İzmir'de, Mezarlık-başı'ndan İki-çeşmelik Câmî'ine giden cadde üzerinde ve 827. sokaktadır. İzmir Müzesi'nde bulunan câmi'lere âit eski eser fişlerinde, inşâ tarihi 1310 (1892/93) senesi olarak gösterilmiş ise de, bu tarih yanlıştır. Çünkü, İzmir'in Hâtûniye mahâllesi sâkinlerinden Debbağ es-Seyyid el-Hac İsmail Ağa bn. es-Seyyid İbrahim bn. Mehmed'in 2 Kasım 1825 (20 Rebi'ül-evvel 1241) tarihli vakfiyesinde «...Medîne-i mezbûrede Asmalı Mescid-i şerîfi karşısında, köşede vâki...» ifâdesi bulunmaktadır¹. Buna nazaran diyebiliriz ki, Asmalı Mescid mezkûr tarihte yâni 1825'de vardı ve pek tabii olarak, bundan önce de yapılmıştı. 18 Temmuz 1835 (23 Rebi'ül-evvel 1252) tarihli diğer bir vakfiyede dahi, Asmalı Mescid isminin geçmesine binâen, bu eserin, bahis konusu tarihte de faâl olduğunu söylemek mümkündür². Ancak, Asmalı Mescid'in daha sonraki bir tarihte yandığını, Kasab-başı-zâde Şerif Ahmed Efendi'nin vâlidesi Mustafa kızı Fatma Hanım'ın 16 Ekim 1889 (20 Safer 1307) tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz. Bu vakfiyede ise şöyle denilmektedir :

«...ve medîne-i mezbûrede Kefeli mahâllesinde vâki' muhterik olan Asmalı mescid-i şerîfi, ben hayatda iken inşâ edilmiş olursa sülüs-i mezkûrdan yüz aded Osmanlı lirası ile bir akar iştirâ olunup, gailisi mescid-i şerîf-i mezkûrun tâmirine sarf oluna ve eğer inşâ olunmamış olur ise, meblâğ-ı mezkûr ile arsa üzerine mescid inşâ oluna...»³.

Bu kayıd bize câmi'in yandığını ve bilâhire tâmir dolayısıyla yeniden inşâsı için teşebbüse geçildiğini göstermektedir. Müze fişlerinde gördüğümüz 1310 tarihi, kanaatımızca bu tâmir veya ikinci inşâ tarihine âit olmalıdır. Kapı üzerinde mevcut (ومن دخله كان آمنا سنة ١٣١٠) şeklindeki kitâbe, zannederim bu ikinci inşâ tarihini göstermektedir.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 100.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 235.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 83.

Asmalı Mescid'in tuğladan bir minâresi vardır. Çatısı ahşab ve üzeri kiremit örtülüdür. Tavanı düzdür ve bugün cema'ata açık durumdedir. Bak, resim nr. 10.

9. Ayazmalı Câmî'i: İzmir'de, Tireli Kethüda zâde Seyyid Hacı Mustafa Ağa'nın evi civarında bulunuyordu. Mustafa Ağa 26 Safer 1211 (31 Ağustos 1796) tarihli vakfiyesile bu câmî'e dahi, her sene için bir mikdar balmumu vakfetmiş idi. Buna nazaran bahis konusu câmî, en geç XVIII. yüz yıl sonlarında yapılmıştı diyebiliriz¹.

Bu gün için hakkında fazla bilgiye sahip değiliz.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 16/18.

10. Balcı Mescidi: İzmir'in Kefeli mahâllesinde bulunuyordu. Mütevelliyesi Rukiye Hanım'a âit 6 Receb 1247 (11. XII. 1831) tarihli bir vesîkadan, Balcı Hacı Mehmed bn. Ali bn. Abdullah Efendi tarafından yaptırılmış olduğunu öğreniyoruz¹.

Hakkında şimdilik başka bilgiye sâhib değiliz.

1 Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Evkaf tasnifi*, nr. 1149.

11. Çiçek Mescidi: İzmir'in Temaşalık ve Fâik Paşa semtleri arasında bulunan Çiçek mahâllesinde idi. Kimin tarafından ve ne zaman yapıldığını bilemiyoruz. Yalnız, Hacı Mehmed Efendi bn. Hacı Ahmed Efendi'nin 5 Rebi'ül-evvel 1313 (26 Ağustos 1895) tarihli vakfiyesinde adı geçmektedir¹. Diğer taraftan, 3 Zilhicce 1318 (24 Mart 1901) tarihli bir başka vakfiyede de, câmî'in gelirlerinden bahs olunmaktadır².

Bu itibarla, XX. yüz yıl başlarında, cema'ata açık küçük bir mahâllec mescidiydi diyebiliriz.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 110.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 240.

12. Çorak Kapısı Câmî'i: İzmir'de, Basma-hâne'nin karşısında ve Gaziler caddesi ile Anafartalar caddesinin birleştiği noktada olup, hâlen fa'âl durumdadır. Kimin tarafından ve kaç tarihinde yapıldığına dâir

üzerinde her hangi bir kitâbe yoktur. Ancak, Halil Gürkaya, bu câmi'in Hicri 1159 (=1746/47) yılında yapılmış olduğunu kaydediyor¹. Bizim bu câmi ile alâkalı olarak tesbit edebildiğimiz en eski tarih ise, 1 Ağustos 1823 (=23 Zilka'de 1238) yılına âittir. Bu tarihte, İzmir'in Hâtûniye mahâllesinde oturan Hacı Abdurrahman Efendi zâde Mehmed Efendi'nin kızı Nefise Hanım, adına düzenlediği bir vakfiyede, mallarının gelirinden bir kısmını Çorak Kapısı Câmi-i şerifi imamına tahsis etmiş bulunuyordu². Buna nazaran, en geç olarak 1823 senesinde, Çorak Kapısı câmi'i faâl durumdaydı diyebiliriz. Diğer taraftan İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde mevcûd bir başka vakfiye kaydında ise «Medîne-i İzmir'de Çorak Kapısı nâm mahâlde vâki' Bostânî Mahmud Efendi câmi'i şerifi evkafının mütevellisi Hâfız Efendi'nin vefâtı ile yeri hâli ve hizmet-i lâzimesi muattala kalup...»³ ifâdesi bulunmaktadır.

Gurre-i Muharrem 1311 (15 Temmuz 1893) tarihli olan bu ifâdeye nazaran da, Çorak Kapusu câmi'inin Bostânî Mahmud Efendi tarafından yaptırılmış olması icab ediyor. Bundan maada, yine İzmir'de Hâtûniye mahâllesinde oturan Debbağ Seyyid Hacı İsmail Ağa bn. Seyyid İbrahim Ağa bn. Mehmed Efendi'nin dahi, 2 Kasım 1825 (20 Rebi'ül-evvel 1241) senesinde tanzim ettirmiş olduğu bir vakfiyede, mallarının gelirinden bir kısmını Bostânî zâde Mehmed Efendi câmi-i şerifi imamına bırakmış olduğunu görüyoruz⁴. Bostânî-zâdeler'e âit bu kayıtlardan birincisini görmüş olması muhtemel bulunan, *İzmir Tarihi* yazarı Bay Hakkı Gültekin de, Çorak Kapısı Câmi'i'nin 1309 (1891/92) yılında Bostan-zâde Mahmud Efendi tarafından Gaziler caddesinde yaptırıldığını söylemektedir⁵.

Fakat elimizde mevcut yukarıdaki kayıtlara dikkat edilecek olursa, bu câmi'in 1309 yılından çok daha evvel yapılmış olduğu kolayca anlaşılır. Nitekim bu husûsu, câmi avlusunda bulunan mezarlara âit kitâbeler dahi isbata kâfi birer delildir diyebiliriz. Hâlen, bu câmi'in haziresinde sekiz-on kadar kabir bulunmaktadır. Her ne kadar bunlardan

1 İzmir Câmi'leri (*Yeniasır Gazetesi*), İzmir 1965.

2 İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 31; Alay beyi İbrahim Bey dahi, 15 Şevval 1295 (12 Ekim 1878) tarihli vakfiyesinde «Çorak Kapı Câmi'i şerifine tahsis eylediği yirmi beş aded liranın rıbhı...» ile bu Câmi'e lâzım olan şeylerin alınmasını şart koymuşlardı. Bak, İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 3.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 184.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 100.

5 *Adı geçen eser*, s. 58.

bir kısmının kitâbeli taşları toprağa gömüldüğü için okunamıyor ise de, diğer bir kısmı okunur vaziyettedir. Bunların içinden en eskisi H. 1118 (1706/7) tarihlidir.

Kitâbesi :

Tarih dedi
Hâtif-i gaybî eyleyüb
Nidâ - Ayşe - rûhu şâd
Ola - eyle gel duâ⁶
El-fâtiha
1118 (1706/7)

Şeklinde olan bir mezar, bize bu câmi'in inşâ tarihi hakkında olmasa dahi, mezkûr mahâllin eskiliği hakkında bir fikir verebilir kanaatindeyiz. Diğer bir mezar taşında ise şu kitâbe mevcuttur.

هوالباقى

1. Dirîğ vâh Osman Beyefendiy-i hüner perver
Kazây-i belde-i İzmir'e olmuşiken henüz nâil
2. Edüb nâ-gâh rihlet gülistân-ı cennet-i adne
Tamam oldu sinîn-i ömrü olmadan mansıb-ı kâmil
3. Cihânın böyledir encâm-ı kâr-ı nâ-behengâmı
Meded bu çend rûz-ı devlete dil verme ey âkil
4. İki dest-i duâyı ref' edüb yaz hüzn ile tarih
Cemâl-i bâ-kemâl-i hakka Osman Bey Ola vâsıl
Fi. 8 Muharrem 1196 (24 Aralık 1781)

(جمال باکمال حقہ عثمانیك اولہ واصل)

Nihâyet bir başka taşda da şunlar yazılıdır :

Hâlâ medîne-i İzmir'de nâib-i
Şerî'at-ı garra iken intikâl-i
Dâr-ı bekâ eden müderrisîn-i kirâm-ı

⁶ Nidâ'dan sonraki kelimelerin harfleri, ebced usûlü ile hesap olunduğunda «1128» tarihli çıkıyor. Ancak, mezar kitâbesinde «1118» tarihli açık şekilde görülmektedir.

Zevi'l-ih̄tiramdan merhûm ve mağfur
 El-muhtaç ilâ-rahmeti rabbihi'l-gafûr
 Kesriyeli zâde es-Seyyid
 Ebûbekir Şefik Beyefendi
 Rûhu için el-fâtiha. Sene 1236 (1820/21).

Bizim görüp okuyabildiğimiz mezar taşlarının bir kısmı, ilmîye ri-câline, İzmir kadı ve nâiblerine âit olmakla beraber, bunların arasında Bostan zâde Mehmed Efendi veya Mahmud Efendi adında her hangi bir kimseye tesadûf edemedik. Diğer taraftan bizzat câmi binâsında dahi bu husûs ile alâkalı her hangi bir kitâbe yoktur. Ancak câmi'in kible duvarının dış kısmında ve sonradan bu duvara rabt olunduğu belli olan bir diğer kitâbede şu ifâde vardır :

- a) لا اله الا الله الملك الحق المبين محمد رسول الله الصادق الوعد الامين
- b) İzmir Kadısı merhûm es-Seyyid Osman Beyefendi
 rûhu için el-fâtiha. Sene 1196 (1782).

Bu kitâbenin dahi, yukarıda bir başka ölüm kitâbesini gördüğümüz İzmir kadısı Osman Beyefendi'ye âit bulunduğu aşikârdır. Fakat ne münâsebetle yazılıp buraya koyulduğunu anlayamadık. Bunun dışında, câmi'in bânisi olarak gösterilen Bostânî Mahmud Efendi veya Bostan-zâde Mehmed Efendi hakkında her hangi bir kitâbe yoktur. Vakıf kayıtlarında bahis konusu edilen Bostan-zâdeler'in de devri ve kimlikleri hakkında fazla bir şey bulamadık. Ancak, burada şu husûsu kayd etmek yerinde olur.

XVI. yüz yıl ile XIX. yüz yıl arasında yaşamış ve Osmanlı Devleti'ne bir çok kadı, kazasker ve bir de şeyhü'l-islâm yetiştirmiş bulunan meşhur Bostan-zâdeler âilesinin menşe'i İzmir'in Tire kazasından gelmektedir⁷. Şâyet, İzmir vakıf kayıtlarında adı geçen Bostânîler'den Mehmed ve Mahmud Efendiler bu âileye mensub iseler, Çorak-kapı Câmi'inin tarihçesi biraz daha aydınlanmış ve eski tarihlere doğru gitmiş olacaktır.

7 Meliha Aktay, *Bostan-zâdeler* (Tarih Mezûniyet Tezi) İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1950.

Hâlen, kesin olarak inşâ tarihini tesbit edemediğimiz bu eser, önde küçük bir avluyu ve batı ile güneyde ise, gayr-i muntazam bir hazireyi ihtiva eder. Kurşunla örtülü beş kubbe altındaki son cema'at mahâllinin etrafı câmekân ile çevrilmiştir. Ana mekânı örten tek büyük kubbe, sekiz köşeli bir kasnak üzerine oturur ve her kenarda yuvarlak kemerli bir pencere vardır. Bu büyük kubbenin iki yanında üçer kubbeli yan mekânlar mevcuttur. Külâhı ve gövdesi kesme taşdan olan bir minâresi vardır. Kadınlar manfili, yan mekânların üst kısmında bulunur ve buraya ahşab oymalı bir merdiven ile çıkılır. Ana mekânın büyük kubbesini, kemerlerle birleşmiş sütunlar taşır. Mihrab bir niş hâlinindedir. Minberi mermerdir. Kubbe hendesi motiflerle süslüdür⁸. Bak, resim nr. 11, 12, 13, 14, 15, 16.

8 Işık Ungan, *İzmir Câmi'leri* (San'at Tarihi Tezi), Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1968.

13. Damlacık Câmi'i : Kılıcı Mescidi adını dahi alan bu eser, İzmir'de, memleket hastahânesinin güneyinde ve Damlacık mahâllesinde bulunmaktadır. Bugünkü sokak numarası ise 426'dır. Damlacık câmi'inin üzeri, meyilli ahşab çatı ve kiremit örtülüdür. Kesme taşdan binâ edilmiş bir de minâresi vardır. Bak, resim nr. 17. Doğrudan doğruya câmi'e âit olmamakla beraber, câmi'in avlu duvarı üzerinde hicri 1210 (1795/96) tarihli bir çeşme kitâbesi mevcuttur ve bu kitâbede şunlar yazılıdır :

«Sâhibü'l-hayrat ve'l-hasenat Mustafa
oğlu Mustafa'nın hayrıdır. Sene 1210.

Damlacık Câmi'i, mevki'i itibâriyle yokuş başında ve köşede olduğu için; 448. sokaktan câmi'in altına gelen ve hâlen müezzin ikâmetgâhı olarak kullanılan 7 nr.lu evin kapısı üstünde de ayrıca şu kitâbe vardır.

Ettî delâlet bende-i âl-i Osman
Çün sa'î ile şeref buldu câmi'-i zîşân
Hamdül-lillâh hitâm buldu inşâsı dedi Fahrî
Bu da bir hezâ min fazl-ı Rabbî

(بوده بر هذا من فضل ربي)

Zilhiccetü'ş-şerife sene-i hicriye 1330 (Kasım 1912).

Bu câmi'in hazîresinde gömülü bulunan şahıslara âit mezar kitâbelerinin en eski tarihli de, câmi'in bânisi olduğu rivâyet edilen Hasan isimli bir zâtın H. 1113 (1701/2) tarihli mezar taşıdır.

Burada, câmi'in kimin tarafından ve nezaman yapıldığına dâir bir kitâbe mevcûd olmamakla beraber, bu eserin yukarıda verilen tarihlerden daha önce binâ edildiğini söylemek her hâlde hatalı olmayacaktır. Diğer taraftan, İzmir Müzesi'nde mevcûd, İzmir câmi'lerine âit eski eser fişlerinde de, Damlacık Câmi'i, Kılıcı Mescidi olarak gösterilmiştir ve müezzin evinin kapısı üzerindeki kitâbeye bakarak, bu câmi'in H. 1330 senesinde yapıldığı kayd olunmuştur. Fakat verilen bu inşâ tarihinin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü, İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde bulunan *II. Vakfiye Defteri*'nde mevcûd 20 Cemâziyü'l-evvel 1307 (12 Ocak 1890) tarihli bir kayıt suretinde «Medîne-i İzmir'de, Damlacık mahâllesinde vâki' Kılıcı Mescidi demekle ma'rûf mescidin kibel-i şer'den mansub mütevellisi, mahâlle-i mezbûre ahâlisinden Kestâne-pazarlı Hacı Osman Efendi bn. Hacı Mehmed Efendi» ifâdesi geçmektedir¹. Bu ifâdeye dikkat edilecek olursa, Damlacık Câmi'i ile Kılıcı Mescidi'nin aynı eser olduğu ve Kılıcı Mescidi (=Damlacık Câmi'i)'nin, 20 Cemâziyü'l-evvel 1307 tarihinde cema'ata açık bulunduğu sarîh şekilde meydana çıkar.

Yaptığımız araştırmalar neticesi, yine İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde mevcûd *II. Vakfiye Defteri*'nde bulduğumuz 21 Şevvâl 1242 (18 Mayıs 1827) tarihli ve Çankırılı-oğlu sebili ile alâkalı diğer bir vakfiye örneği de², bize bu İzmirli Kılıcı-zâde âilesinin XIX. yüz yıl başlarında yaşadığını göstermiştir. Bu vakfiyede bulunan «Medîne-i İzmir'de, Câmi'-i atik mahâllesinde sâkin iken, bundan akdem vefat eden Kılıcı-zâde el-Hac Mehmed Efendi bn. Abdullah'ın zevce-i metrûkesi işbu bâisü'l-vesika Ümmü-gülsüm bnt. el-Hac İsmail nâm hâturn tarafından...» ifâdesine nazaran, Kılıcı-zâdelerin, XVIII. yüz yıl sonlarile, XIX. yüz yıl başlarında, İzmir'de oturdukları söylenebilir. Bu itibarla, bahis konusu Damlacık Câmi'inin Kılıcı-zâdeler ile bir alâkası bulunduğu tak-

1 Bak, s. 143.

2 Bak, s. 184.

dirde, bu câmi'in inşâ senesini, biraz daha erken tarihe almak mümkün olabilecektir.

Burada, câmi'in avlu duvarı üzerinde bulunan 1210 (1795/96) tarihli çeşme kitâbesi dahi dikkati câlibtir. Nihayet câmi' haziresinde mevcût 1113 (1701/2) tarihli mezar kitâbesi, bu câmi'in en geç XVIII. yüz yılın başında inşâ edilmiş olması lâzım geldiği düşüncesini bizde uyandırmaktadır. Nitekim, Başbakanlık Arşivi (İstanbul), *Mühimme Defterleri*'nde gördüğümüz ve sûretini aynen aşağıya derc ettiğimiz evâil-i Şevvâl 1132 (Ağustos 1720 ortaları) tarihli vesika örneği de, bu husûstaki düşüncelerimizi takviye eder mâhiyetde olmalıdır:

«İzmir kadısına hüküm ki.

Medîne-i İzmir civarında, sabunhânelere karib mahâlde vâki' Damlacık nâm pınar kimesnenin mülki olmayup, bilâ sâhib olmağla, ashâb-ı hayratdan bir kimesne ol pınarın bir mikdar suyunu iki çeşmeye³ icrâ edüp, ma'adası yabana ceryan etmekle intifa'dan âtil olduğu i'lâm olunmağın zikr olunan pınar suyundan sâlifü'z-zikr iki çeşmeye icrâ olunan ziyâdesi dahi ibâdullahın intifâ'ı için destûr-ı ekrem müşîr-i efham nizâmü'l-âlem nâzım-ı menâzîmü'l-ümem vezîr-i a'zam sitûde şiyem ve dâmad-ı muhteremim İbrahim Paşa edâm Allahü-ta'alâ iclâlehû... tarafından hasbeten lillâhi ta'alâ binâ ve ihyâ eyledikleri mescid-i şerîf ve sabun-hânelerine icrâsına mümana'at olunmaya deyu yazılmıştır»⁴.

Burada görülüyor ki, Nevşehirli sadrîâzam Dâmad İbrahim Paşa, Damlacık civarında ve yine bu havâlide olan sabun-hânelerine yakın bir mahâlde, bir mescid bînâ ve ihyâ etmiştir. Ancak Damlacık havâlisinde İbrahim Paşa adına bir başka mescid görülemediğinden, mezkûr Damlacık mescidinin, İbrahim Paşa'ya âit olması da bir ihtimâl dâhilindedir. Kılıcı-zâdelere ise, bu eseri ta'mir ettirmiş olabilir. Henüz, bu husûsu kat'i şekilde hâldecek bir vesika veya kitâbeye sâhib değiliz.

3 Bu «iki çeşme» nin, İki-çeşmelik semti ile ne dereceye kadar bir münâsebeti vardır bilemiyoruz. Ancak, hâlen şehrin merkezinde kalan ve en eski müslüman mahâlleslerinden biri olan İkiçeşmelik semti, Damlacığ'a çok yakın bir mahâlde bulunmaktadır. Burada bir de câmi' olup altında şadırvanı vardır. Bak, İkiçeşmelik Câmi'ine.

4 *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 318.

14. Esnaf Şeyh Câmi'i: İzmir'de, Câmi-i atik mahâllesinde, bugün 442. sokak 56 nr. da bulunmaktadır. Çivici Hamamı'ndan Arab-

fırını'na giden yol üzerinde ve mahâlle arasındadır. Fakat, çok önemli olduğunu tahmin ettiğimiz bu câmi'in, maateessüf tarihi hakkında bugün hiç bir şey bilemiyoruz. Baktığımız vakıf defterleri içinde de bu câmi' ile alâkalı her hangi bir kayda tesadüf edemedik. Ancak câmi' haziresinde bulunan 15 kadar mezardan, okuyabildiğimiz iki taşın kitabesi, Hicri 1149 (1736) ve 1222 (1807) tarihlidir. Bunlardan 1222 tarihli olanı, İzmir vâlilerinden Hacı İsmail Paşa'ya âittir. Diğer taşlar ise, toprağa çok gömülmüş olduğundan okumak imkânı hasıl olamadı. Maamafih hazirede mevcûd taşların eskiliği ve burada yatan şahısların önemi husûsuna dikkat edilirse, câmi'in dahi eskiliği ve ehemmiyeti hakkında bir fikir edinmek mümkündür diyebiliriz. İleride, İzmir'in *Şer'i Sicil Ahkâm Defterleri* üzerinde yapacağımız çalışmalar, bu câmi'i olduğu kadar, İzmir'in diğer eserlerinde dahi gizli kalmış tarafları açıklığa kavuşturacaktır zannederiz.

Hâlen mevcûd Esnaf Şeyh Câmi'i küçük bir avluyu ve hazireyi ihtiva eder. Son cemaat mahâllinin önü câmekân olup, üzeri kiremit örtülüdür. Minâresi beş köşeli bir kâide üzerine oturur ve 1957 senesinde tamamen yeni olarak yapılmıştır. Ana mekân tromplu bir kubbe ile örtülüdür. Pençereler iki kademedir. Mihrabı niş hâlinde, minberi ise ahşaptır. İçinde süsleme yoktur¹. Bak, resim nr. 18, 19.

1 Işık Ungan, *İzmir Câmi'leri*, s. 66.

15. Eşref Paşa Câmi'i: İzmir'in güneyinde, Beş-tepeler ile Nüzhetgâh mahâllesine yakın bir yerde olup, bilâhire bu mevki'e, câmi'in bânisi olan Hacı Eşref Paşa'ya nisbetle, Eşref-Paşa adı verildiği için, câmi'de hâlen Eşref-Paşa semtinde ve Eşref-Paşa caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Hacı Eşref Paşa, Suriye vilâyeti vâli muâvinliğinde çalıştıktan sonra¹, İzmir'e geldi ve İl idâre meclisi üyesi oldu. İzmir Belediye reîsi Evliya-zâde Hacı Mehmed Efendi'nin görevinden isti'fâsı üzerine, 12 Ekim 1311 tarihinde, vekâleten İzmir Belediye başkanlığına getirildi. Daha sonra Belediye seçimlerini kazanarak, asâleten bu makamı işgal etti. 1314 yılında, Rumeli Beylerbeyliği rütbesile ve III. Osmânî, IV. Mecîdi nişanlarını hâiz bulunduğu hâlde, yine bu görevde kaldı. İzmir Belediye

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Esas Defterler*, c. II, nr. 8/675.

başkanlığı esnasında, bilhassa şehrin yollarını genişletmek ve yeni caddeler açmak sûretile şöhret yaptı². Bugün şehri, güney kesiminde, doğudan batıya kat'eden ve Eşref-Paşa caddesi adını alan yol onun eseridir. Bu cadde üzerinde bulunan câmi dahi, Eşref Paşa tarafından yaptırılmıştı. Câmi'in vakfiyesi ise aynen şöyledir.

«Medîne-i İzmir'de Câmi-i atik mahâllesinde Natır-zâde Medresesi civarında sâkin medîne-i mezbûre Belediye reîsi saadetli Hacı Eşref Paşa hazretleri bn. Süleyman Efendi, meclis-i şer'-i şerîf-i enverde zıkr-î âti vakfına ... mütevellî nasb ve tâyin eylediği Nuri Efendi bn. Mustafa mahzerinde ... ikrar-ı tam ve takrîr-i kelâm edüp, vakf-ı âtiyü'z-zikrin sudûruna değin silk-i mülkümde münselik olan emlâkimden medîne-i mezbûrede, Nüzhetgâh mahâllesinde kâin tarafeyni Yenişehirli Ahmed ve İsmail Beylerin bağları ve bir tarafı bânisi bulunduğum câmi'-i şerîf avlusu ve taraf-ı râbî'i tarîk-ı âm ile mahdûd biri-birine muttasıl biri büyük ve ikisi küçük üç bâb menzilden her birini vakf-ı sâhih-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf ve habsedüp şöyle şart ve tâyin eyledim ki ... masârif-i zarûriyyeleri ba'de't-tenzil bâkisinden câmi'-i şerîf-i mezkûr imam ve hatîbi bulunan efendilere şehri üçerden altı ve müezzini-ne iki ve...» verile.

24 Cemâziyü'l-evvel 1315 (21 Ekim 1897)³,

Bu vakfiyeye nazaran, 21 Ekim 1897 tarihinde, Eşref Paşa Câmi'i-nin yapılmış veya yapılmakta olduğu söylenebilir. İzmir Müzesi eski eser fişlerinde ise, bu câmi'in 1319 tarihinde inşâ olunduğu kaydolunmaktadır. Câmi'in iç kapısı üzerinde bulunan iki mısra'lık kitâbede aynen şu ifâde mevcûttur.

Eşref Paşa hazretleriyle halileri
Hâce Fatma Hanım'ın eser hayriyeleridir

1320 (1902/3)

Görülüyor ki, câmi'in tamamlanması biraz gecikmiştir. Ve sonradan Hâce Fatma Hanımda bu eserin itmamına iştirâk etmiştir. Hacı

2 İbrahim Cavid, H. 1314 senesi *Aydın Vilâyeti Sâlnâmesi*, s. 67 ve 90 ile Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, I. Kitap, 17. forma, s. 11.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 182.

Eşref Paşa'nın 21 Ramazan 1323 (19 Kasım 1905) tarihli ikinci bir vakfiye ile bu câmi'ine daha bâzı yerler vakf ettiğini görmekteyiz⁴.

Eşref Paşa Câmi'i, bir bodrum katı üzerine fevkânî olarak yapılmıştır. Çatısı ahşab meyilli ve kiremit örtülüdür. Son cema'at mahâllinin doğusunda olan tek minâresi kesme taşdandır ve minâre, sekiz köşeli bir kâide üzerine oturmaktadır. Minâre külâhı taşdandır. Câmi' demir parmaklıkla çevrili bir avlu içinde bulunmaktadır. Ön cebhe yarım duvar pâyelerile bölünmüştür ve burada geniş bir alınlık bulunur. Alınlık üstündeki madalyonun içinde ise, 1319 (1901/2) tarihi yazılıdır. Diğer yanlarda iki kademe hâlinde pencereler vardır. Son cema'at mahâlli oldukça küçüktür. Ana mekâna ahşab bir kapı ile girilir. Bu kapı ve pencere kemerleri biri-birine benzeyen özel bir tarz taşır. Ana mekânın üzeri, sekiz köşeli bir kubbe ile örtülüdür. Tromplar duvar pâyelerine oturmuş vaziyettedir. Sâde ve derin bir niş hâlinde mihrabı vardır. Ahşab minberi mermer taklidi boyalıdır⁵. Bak, resim nr. 20, 21, 22, 23.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 182.

5 Işık Ungan, İzmir Câmi'leri (San'at Tarihi Tezi), İstanbul Edebiyat Fakültesi, s. 62/63.

16. Giridli-oğlu Câmi'i : Bak, Arap - Deresi Câmi'i.

17. Güzel-yalı Câmi'i : Bak, Ma'mûretü'l - Hamidiye Câmi'i.

18. Hacı Ali Ağa Câmi'i : Bak, Horasanlı Mescid.

19. Hacı Bey Câmi'i : İzmir'de, Top-altı semtinde, Memduhiye mahâllesinin 746. sokağındadır. Bu itibarla, bâzen Top-altı câmi'i adı ile de tanınmaktadır. İzmir şehrinin Mahâlle-i cedid ehâlisinden olan Morali Baladur Hacı Bey nâmile meşhur, Yunus oğlu Mehmed Ağa tarafından 1307 (1889/90) tarihinde yaptırılmıştır. Minâre kaidesinde ve İyon tarzı bir sütûn başlığı üzerinde bulunan kitâbesi ise şöyle yazılmıştır :

- a. Baladur Hacı Mehemed Bey ki sâhib-i hayırdır
Hayr için yaptı esâsından bu câmi'i binâ

- b. Pek büyük âli-cenâblıktır bu hizmet dîn için
Dîn ü dünyâ dâim oldukça bula nâmı bekâ
- c. Sa'yi makbûl ola indallâh dahi ecri azîm
Hâsılı ... murad ede Cenâb-ı kibriyâ
- d. Çün cema'at toplanup evkât-ı hamse kılalar
Lâyık odur edeler bânisine hayr-ı duâ
- e. Söyledim tarihini gördükde Hilmî elif ile
Hacı Bey tevfiğ-ı Hakla kıldı bir câmi binâ

Sene : 1307

Baladur Hacı Bey, 11 Rebi'ül-âhir 1307 (5 Aralık 1889) tarihli vakfiyesile, bu câmi'in imamına, hatibine, mütevellisine ve tefrişine, bakımına harcanmak üzere bir çok emlakını vakf etmiş ve ne şekilde kullanılacağı hakkında şartlar koymuşdu¹. 18 Rebi'ül-ahir 1313 (8 Ekim 1895) tarihli ikinci vakfiyesinde ise, vakfına bir kısım daha mallar ilâve etmekte, mütevellisini ve vakıf şartlarını değiştirmektedir². Nihayet kendisi 10 Şevval 1315 (4 Mart 1898) tarihinde ölmüş ve câmi'i avlusuna defnedilmiştir. Mezar taşında dahi manzum bir kitâbe vardır.

Hüve'l-bâkî

Moralı nâmı Mehemed bu Baladur Hacı Bey
İrci'î emrile etti dehr-i fâniden güzâr

Mazhar-ı cûd-ı sehâ olmuş-idi ol rütbe kim
Eyledi sarf birr u hayrâta nükûdun bî-şumâr

... cümle civâr-ı beldede bu câmi'in
Etti inşâatına bezl-i vücûd leyl ü nehâr

Pâydar oldukça hayrâtı ve meberrâtı ânın
Meskenin dârü's-selâm etsün cenâb-ı kird-gâr

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 122.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 121.

Çıktı bir hâtif dedi târih-i cevherdârını
 Hacı Bey Bağ-ı na'ime azm edüb kıldı karar
 Rûhuna fâtiha. Fi. 10. Şevvâl 1315

Hacı Bey'in yanında bulunan karısının mezar kitâbesinde dahi şunlar yazılıdır :

Ah mine'l-mevt

Beni kıl mağfiret yâ Rabb-i yezdân
 Bî-hakk-ı Arş-ı a'zam nûr-ı Kur'an
 Gelüp kabrim ziyâret eden ihvân
 Edeler ruhûma fâtiha ihsân
 Baladur Hacı Bey
 Zevcesi merhûme Hatice
 Rûhuna fâtiha : Sene 1322.

Hacı Bey câmi'inin küçük bir avlusu vardır. Son cema'at mahâl-line bir merdiven ile çıkılır ve burası câmekân ile örtülüdür. Kubbesi sekiz köşeli bir tanbur üzerine oturur. Bu kubbenin üstü kurşun kaplamadır. Minârenin kâidesi köşeli olup, kesme taşdandır. Minâre gövdesi sıvalı ve külâhı ise kurşundur. Ana mekânı tromplu bir kubbe örter. Bu câmi'de kadınlar mahfili yoktur. Mihrab bir niş hâlinedir. Minberî ahşaptır. İçinde altın yaldızlı süslemeler vardır³. Bak, resim nr. 24, 25, 26, 27, 28, 29. Câmi'in önünde bulunan çeşmenin kitâbesi de aynen şöyledir :

Sâhibü'l-hayrât ve'l-hasenât
 Baladur Hacı Bey Mehemed Ağa
 Sene : 1305

³ Işık Ungan, *İzmir Câmi'leri* (San'at Tarihi Tezi), İstanbul 1968, s. 137-142; Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 57; Vedat Sivri, *İzmir Câmi'leri* (Ege Ekspres Gazetesi), sene 1960.

20. Hacı Hasan Câmi'i : İzmir'de, Pazar-yeri (Agora) mahallesin-

de, Papuccu sokağında bulunuyordu¹. Devri ve bânisi hakkında şimdilik bir bilgiye sahip olmadık.

1 Ankara, Vakıflar Genel Mdr. *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. I, 8/1319.

21. Hacı Mahmud Câmî'i: İzmir'de, Kemeraltı caddesine açılan II. Beyler-sokağı nihâyetindedir ve hâlen faâl durumda olup Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne bağlıdır. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulduğumuz bir kayda nazaran, bu câmî'in bânisi Hacı Mustafa Efendi olduğu hâlde, eser daha ziyâde Mahmud Hoca Câmî'i adı ile şöhret bulmuştu¹. 30 Mayıs 1885 (15 Şaban 1302) tarihli diğer bir vakıf kaydında dahi bu câmî'in ismi «Evkâf-ı hümâyûna mülhak evkafdan Hacı Mahmud Câmî-i şerîfi denilmekle müştahir Hoca Mahmud Câmî-i şerîfi» olarak geçmektedir².

Bu ifâdeden açık şekilde anlaşılacağı üzere, mezkûr câmî'e sonradan, burada Hocalık yapan Hacı Mahmud Efendi adında birinin ismi alem olmuş ve bu sebeple de câmî'e, bâzen Hacı, bâzen Hoca Mahmud Efendi câmî'i adı verilmiştir diyebiliriz. Nitekim bu câmî'in avlusunda bulunan hazire içindeki bir çok mezarlardan bir tanesinin de Seyyid Hacı Mahmud Efendi isimli bir zâta âit olduğunu görmekteyiz. Bahis konusu mezarın kitâbesinde ise aynen şunlar yazılıdır.

Hüve'l-hayyü'l-bâki

Bu merkade her kim ederse duâ

Ede mahşerde şefa'at Müctebâ

Merhûm ve mağfur Hâfız-zâde

Esseyyid el-Hac Mahmud Efendi

Rûhu için el-fâtiha.

Sene : 1193 (1779).

Fakat bu Hacı Mahmud Efendi'nin vakfiyelerde adı geçen, Hacı Mahmud Efendi olup olmadığını bilemiyoruz. Ancak Câmî'in ismini ve bu hazirede medfûn Hacı Mahmud Efendi'yi göz önünde tutan bâzı yazarlarımız ise, câmî'i 1193 (1779)'da vefat eden Hacı Mahmud Efendi'ye mâl ederek, bahis konusu câmî'in dahi bu ölüm tarihinden evvel

1 Bak, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/1748.

2 İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 164.

yapılmış olması icab ettiğini söylemişlerdir. Meselâ, *İzmir Tarihi* yazarı Hakkı Gültekin'in verdiği bilgiye dayanarak³, Bayan Işık Ungan, İzmir câmi'leri adlı tezinde, bu hususda hatalı olarak şunları yazmaktadır :

«Hacı Mahmud Câmi'i : İkinci Beyler sokağındadır. Yaptıran Hacı Mahmud Paşa'dır. 1679'da öldüğüne göre bu câmi daha önceki bir tarihte yapılmış olmalıdır. Hacı Mahmud Paşa, câmi'inin batısındaki küçük hazirede yatar. Mezarın başlık taşında ölüm tarihi olan hicri 1193 (M. 1679) yazılıdır...»⁴. Işık Ungan'ın burada bahis konusu ettiği Hacı Mahmud, paşa değil efendidir ve hicri 1193 senesi, milâdi 1679 yılına değil, 1779 tarihine tekabül eder. Maamafih, Hacı Mahmud Câmi'i adı ile meşhur olan bu eser, hakikaten 1779 yılından daha önce yapılmıştır diyebiliriz. Çünkü 28 Mart 1753 tarihli bir vakfiyenin sahibi olan, Odunkapılı zâde Hacı Mehmed Ağa, 11 Haziran 1765 tarihinde, yâni Seyyid Hacı Mahmud Efendi'nin ölümünden 14 sene evvel, mezkûr vakfiyesine bir şerh vermiş ve evlâdları inkıraz bulduğu takdirde, vakfına, Hacı Mahmud Câmi'i evkafına her kim mütevellî olur ise, vakf-ı mezkûra da o mütevellî olsun diye bir şart koymuştu. İşte bu ifade bize gösteriyor ki, Hacı Mahmud Câmi'i 11 Haziran 1765 tarihinden önce de mevcuttu. Nitekim bahis konusu câmi'in avlusunda bulunan H. 9 Receb 1170 (30 Mart 1757), 1171 (1758), ve 1181 (1767) tarihli mezar kitâbeleri dahi bu husûsu isbatlayacak birer delildir zannederiz⁵. Diğer taraftan mezkûr

3 Bak, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 55.

4 *İzmir Câmi'leri* (Edb. Fak. San'at Tarihi Tezi), s. 31; Bu malûmatı, Seyyid Hacı Mahmud Efendi'ye âit mezar kitâbesile karşılaştı.

5 Bu kitâbeler aynen verilmiştir :

- a) Ah mine'l-mevt
Merhûme ve mağfûre Havva
Kadın bnt. Hacı Ömer Ağa
Rûhuna el-fâtiha
9 Receb sene 1170
- b) Merhûme ve Mağfûre
Hâfız-zâde İbrahim
Efendi'nin kerfimesi
Fatma rûhuna
el-fâtiha sene: 1171
- c) Hüve'l- hallâku'l- bâkî
Ziyâretiden murad heman duâdır
Bu gün bana ise yarın sanadır
Merhûme ve mağfûre Ulacaklı-zâde

câmi'in adına Gedûsî (Gedizli) zâde el-Hac Abdullah Ağa bn. Hüseyin Ağa bn. Hasan Ağa'nın gurre-i Safer 1129 (15 Ocak 1717) tarihli vakfiyesinde de tesadûf ediyoruz. Hacı Abdullah Ağa, Hacı Mahmud Câmî'inde, yaz aylarından haziran, temmuz ve ağustos aylarında, namazlardan sonra, soğuk su yapmak için immına her gün bir denk kar alınmak üzere günde elli akça verilmesini şart koşuyordu⁶.

Gedizli-zâde'nin vakfiyesinde bulunan bu cümle de, bize Hacı Mahmud Câmî'inin en geç 15 Ocak 1717 tarihinde cema'ata açık bulunduğunu göstermektedir.

Lâkin, mezkûr câmi'in, kat'i şekilde, hangi tarihte yapılmış olduğuna dâir elimizde bir kayıt yoktur. Câmî'in bânisi olarak gösterilen Hacı Mustafa Efendi'nin kimliği ve devri hakkında da bir bilgi bulamadık. Bu itibarla, şimdilik bildiğimiz husûs, sâdece bu câmi'in XVIII. yüz yıl başlarında mevcut ve faal bir eser olduğu yolundadır.

Hacı Mahmud Câmî'inin, son cema'at mahâlli câmekân ile çevrilidir. Ana mekânı örten kubbe, sekiz köşeli bir kasnak üzerine oturur ve üstü kiremit örtülüdür. Bir tek minaresi vardır ve tuğladan olup, üzeri sıvalıdır. Mihrab bir niş hâlinindedir. Minberi ahşaptır. İki ahşab sütûna istinad eden kadınlar mahfili ise kafesle örtülüdür⁷. Bak, resim nr. 30, 31, 32, 33.

- Kerimesi Emine Kadın ruhûna
El-fâtîha. Sene: 1181
- d)
.
Merhûm Hâfız-zâde Seyyid
Ahmed Efendi ruhuna el-fâtîha
Sene: 1193
- e)
.
Hâfız-zâde Mahmud Efendi
Zevcesi merhûme Şerife
Hadice Kadın ruhuna
Fâtîha. Sene: 1220
- f) Hüve'l-hay
Hacı Mahmud Câmisi
Müezzini merhum kasab
Hüseyin Efendi ruhuna
Fâtîha. Sene: 1277

6 İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 22/23.

7 Işık Ungan, *İzmir Câmî'leri*, (Edb. Fak. San'at Tarihi Tezi), İstanbul 1968, s. 31/32.

22. Hacı Mehmed Câmî'i: İzmir'de, İkiçeşmelik Câmî'inden Damlacık semtine giden Uzunyol üzerinde ve 841. sokak nr. 1 dedir. Dış kapısı üzerindeki kitabede şunlar yazılıdır :

Câmî-i Hacı Mehmed Ağa gerçi yandı.
Avn-i bârî ile yapıldı yine a'lâ ra'nâ.
Der târihini cema'at Fikri (?)
Ettiler himmetle câmî'in ez nev inşâ¹.

1280

Burada her ne kadar Hacı Mehmed Ağa'nın kimliği hakkında bir bilgi yok ise de, İzmir Müzesi'nde bulunan, İzmir câmî'lerine âit eski eser fişlerinde, bu Hacı Mehmed Ağa'nın Ödemiş'in Balyanbolu nâhiyesinden olduğu kayıtlıdır. Nitekim, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan, vakıf kayıtlarından birinde dahi, İzmir'de, Câmî-i atik mahâllesinde, Ödemiş'in Balyanbolu nâhiyesinden Hacı Mehmed Efendi'ye âit bir câmî olduğu bahis konusu edilmektedir².

Diğer taraftan bu câmî 1280 (1863/64) yılında yanıp, yeniden yapıldığına nazaran, ilk def'a, her hâlde XIX. yüz yılın başlarında veya XVIII. yüz yılda yapılmış bulunuyordu diyebiliriz. Ancak câmî'in tâmirinden önceki devirlerine âit, şimdilik daha fazla bir bilgiye sâhib değiliz. Daha sonraları ise, Kasab-başı zâde Şerif Ahmed Efendi'nin anesi, Mustafa kızı Fatma Hanım, 20 Safer 1307 (16 Ekim 1889) tarihli vakfiyesile, bu câmî'in tâmiri için kendi vakfının gelirinden bir miktar para ayırmış bulunmaktadır³. Aynı zamanda Sa'lebci-zâde Hacı Ahmed Efendi bn. Hacı Mehmed Ağa dahi, 18 Rebi'ül-evvel 1311 (29 Eylül 1893) tarihli vakfiyesinde, Hacı Mehmed Câmî'i imamına, kendi vakfının gelirinden bir kısmını vazife olarak tâyin etmiştir⁴.

Hâlen cema'ata açık bulunan Hacı Mehmed Câmî'inin önünde küçük bir avlusu vardır. Yeri yüksek olduğu için, kuzey istikametinde, İzmir şehrine hâkim bir manzaraya sahiptir. Son cema'at yeri câmekân

1 Bu kitâbenin üçüncü mısraı tam okunamadı.

2 Bak, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. I, 8/1319.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 83.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 68/70.

ile kapalı olup, iki kısımdan müteşekkildir. Câmî'in üzeri ahşab meyilli ve adi kiremit örtülüdür. Bir minâresi olup üzeri sıvalıdır. Dahilde ana mekân bir süs kubbesile örtülüdür. Minberi ahşab ve mihrabı bir niş hâlinedir. Mihrabın üstünde ve pencerelerin kenarında san'at değeri bulunmayan bir takım süslemeler vardır⁵. Bak, resim nr. 34, 35.

5 Işık Ungan, *İzmir Câmî'leri*, s. 29/30.

23. Hacı Velî Câmî'i: (Mum-yakmaz) İzmir'de, Hâtuniye meydanından Çorak-Kapı ve Basma-hâne'ye giden Anafartalar caddesi üzerinde olup, sağ taraftadır. Bu câmî'i, 26 Haziran 1730 (10 Zilhicce 1142) tarihli vakfiyesine nazaran, İzmir'de Hâtuniye mahâllesinde oturan Alâiye (Alanya)lı Hacı Velî bn. Yusuf bn. Velî Ağa adında bir kimse müceddeden yaptırmıştı¹. Bu itibarla «Hacı Velî Câmî'i», XVIII. yüz yıl başlarına âit bir eserdir. Câmî'in bânisi, Câmî-i atik mahâllesinde bulunan Abdi Ağa Hamamı'ndaki üç rubu'hissesini; Hacı Hüseyin (Başdurak) Câmî'i önündeki dükkânlarını; Kestâne-Pazarı'nda vâki' Ahmed Ağa Câmî'i vakıf dükkânları yanında olan dükkânı ile Nifli-zâde (Şadırvan) Câmî'i civârındaki bir dükkânını ve İzmir içinde daha bâzı mahâllerde mevcûd dükkânlarının gelirini, yaptırdığı bu câmî ile altında bulunan sebîlinin masraflarını karşılamak üzere vakf etmiş bulunuyordu.

İzmir'in, yine Hâtuniye mahâllesinde oturan Debbağ Seyyid Hacı İsmail Ağa bn. Seyyid İbrahim Efendi de, 2 Kasım 1825 (20 Rebi'ül-evvel 1241) tarihli vakfiyesine, bu Hacı Velî Câmî'i imamı için bâzı şartlar koymuştu². Buna nazaran, Câmî' mezkûr tarihte, yâni inşâsından takriben bir asır sonra da cema'ata açık durumdaydı. Ancak zamanını tesbit edemediğimiz bir tarihte kapanmış ve bir müddet depo olarak kullanılmıştı. 1958 yılında ise, yeniden büyük bir ta'mir görmüş ve cema'ata tekrar, muntazam bir şekilde açılmıştı. Hâlen içinde namaz kılınmaktadır. Son cema'at mahâlli kapalı olup cadde üzerine gelmektedir. Tek minâresi vardır. Câmî'in üzeri kiremit örtülüdür.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 86/88.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 100.

24. Halil Efendi Câmî'i: Bak, Ahmed Ağa Câmî'i.

25. Hamidiye Câmî'i: (Karantina veya Küçük-yalı). İzmir'de, Konak-Güzel-yalı sâhil caddesi üzerinde ve Karantina (hâlen Küçük-yalı) mevki'inde olup, sâhilde inşâ edilmiştir. Mahâlli bir rivâyete nazaran, bu esere evvelâ Belkıs Hanım zevci Osman Paşa başlamıştı. Fakat Osman Paşa'nın ölümü üzerine, inşaat yarım kaldığı için, Belkıs Hanım durumu bilâhire Saray'da bulunan kızkardeşine bildirmiş, o da meseleyi II. Abdülhamid'e intikal ettirdiğinden, bu câmî sonunda, II. Abdülhamid tarafından tamamlattırılmıştı.

Aydın Vilâyetine mahsus, hicrî 1308 - Mâlî 1307 tarihli *Sâl-nâme*'de ise, İzmir vâlisi Halil Rif'at Paşa'nın 28 Ramazan 1306 (=M. 28 Mayıs 1889) tarihindeki ikinci İzmir vâliliğinden sonra «...Karantina'da, inşâsına başlandığı hâlde çend senedir nâ-tamam kalmış olan câmî-i şerîfin itmâmı emrinde âtîfet-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhiye delâlet» buyurduğu kayıtlıdır². Nihâyet, Ankara'da, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde, İzmir'in Karantina semtinde müceddeden binâ olunan bu câmî'in, Sultan II. Abdülhamid'in adı ile isimlendirilmesi hakkında, sadrîazam tarafından yazılmış 24 Kânun-evvel 1307 tarihli ve 430 sayılı bir tezkirenin mevcûd olması³, bize gösteriyor ki, bu eser 1307 (1890) senesi sonunda, devrin pâdişahı tarafından itmam edilmiştir.

Diğer taraftan, *İzmir Tarihi* yazarı Râif Nezih Bey'in verdiği bilgiye dayanarak diyebiliriz ki, Karantina (Hamidiye) Câmî'inin inşâatına, İzmir'in meşhûr zenginlerinden ve hayır severlerinden Sâlebci-zâde Hacı Ahmed Efendi de nazâret ve muâvenet etmiştir⁴.

Ana mekâna giriş kapısı üzerinde bulunan kitâbesi ise aynen şöyledir :

- a) Şehriyâr-ı hazret-i Abdülhamid Hân sâninin.
- b) Ömr-i iclâlini efvân ede Rabbü'l-âlemîn.
- c) Hâmî-i şer'-i adâlet pâdişâh takvâ güzîn
- d) Şevketi hem satveti dâim ola fi küll-i hîn.
- e) Himmet-i şâhânesile buldu hitâm mescid-i feyz-karîn.
- f) Nâm-ı nâmîle müsemmâ câmî-i nûr-ı mübîn.

1 Aydın (İzmir) vilâyetine tâyin tarihi hakkında bak, İbnül Emin, Mahmud Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrâzamlar*, s. 1539.

2 Bak, *Adı geçen eser*, c. I, s. 88/89 ve 552/53.

3 *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, s. 8/667.

4 *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, I. Kitap, 18. forma, s. 12.

- g) Yazdı i'câmile târih-i hitâmın Şeyh Necib.
h) Kıldı inşâsın mücerreb fahr-ı cümle mü'minin.

(قلدی انشاسن مجرب فخر جمله مؤمنین)⁵

Hamidiye (Karantina) câmi'inin, hâlen etrafında küçük bir avlusu vardır. Son cema'at mahâlli 1957 senesinde yapılan ta'mir esnasında câmekân ile çevrilmiştir. Eserin üzeri üç kademe hâlinde kapanmıştır. Birinci kısım kubbe, diğer iki kısım da düz çatı ile örtülü olup, kurşun döşelidir. Mihrab cebhesinde iki, diğer duvarlarda da üçer pencere bulunmaktadır. Kubbeye geçişi sağlayan tromplar arasındaki boşluklarda dahi birer pencere vardır. Ayrıca kubbenin oturduğu sekiz köşeli kasnağın dahi her kenarında vitraylı birer pencere bulunmaktadır. Minâresi, sekiz köşeli bir kâide üzerine oturur ve Minâre gövdesi, oymalı kesme taşdan olup, külâhı kurşun örtülüdür⁶. Bak, resim nr. 36, 37, 38, 39, 40, 41.

5 Bu kitâbeyi, Işık Ungan tamamen yanlış okumuştur. Bak, *İzmir Câmîleri*, s. 56 ve mezkûr câmi'in ismini de, hiç alâkası olmadığı hâlde (Mîdhat Paşa) câmi olarak adlandırmıştır.

6 Bu câmi'in iç kısımları ve süslemeleri hakkında bak, Işık Ungan, *İzmir Câmîleri*, s. 57/58.

26. Hasan Ağa Câmî'i: İzmir'in Teşvikiye mahâllesinde bulunuyordu. Kasab-başı zâde Şerif Ahmed Efendi'nin annesi Fatma Hanım'a âit, 20 Safer 1307 (16 Ekim 1889) tarihli bir vakfiyeden ismini ve mevcûdiyetini öğrenmekteyiz¹. Fatma Hanım, bu câmi' için bir miktar ta'mir parası vakf etmiş olduğuna nazaran, Hasan Ağa Câmî'i 1889 yılından önce de vardı diyebiliriz.

Bu câmi'e dâir, bundan başka bir bilgiye sâhib olamadık.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 83.

27. Hikmetiye Câmî'i: İzmir'de, Abbas Ağa mahâllesindedir. XX. yüzyılın başlarında, İsmail Efendi tarafından yaptırılmıştır. Moloz taş inşaat bir binadır.

28. Hoca Mahmud Câmî'i: Bak, Hacı Mahmud Câmî'i.

29. Horasanlı Mescidi : İzmir'de, 565. sokakta, yâni şehrin güney tarafına düşen Beş-tepeler semtinde ve evvelce muhâcirler için kurulmuş olan Nüzhetgâh mahâllesinde bulunmaktadır¹. Bânisi, İzmir'de Câmî-i atik mahâllesinde oturan Süleyman oğlu Horasancı Hacı Ali Efendi olduğundan, bu câmî'e Horasanlı Mescidi adı verilmiştir. Maamafih bâzı kayıtlarda, bânisinin adına nisbetle «Hacı Ali Ağa Câmî'i» denildiği dahi görülmektedir. İzmir Müzesi'nde bulunan eski eser fişlerinde, ayrıca «Tevhidiye Mescidi» adını aldığı da yazılıdır.

Câmî'in inşâ tarihini tam olarak bilemiyoruz. Her nekad, İzmir Müzesi'nde mevcûd ve bu câmîe mahsus eski eser fişinde, inşâ tarihi 1312 (1894/95) senesi olarak gösterilmiş ise de, bu tarihin hatâlı olduğu kanaatindeyiz. Çünkü câmî'in bânisi Süleyman oğlu Horasancı Hacı Ali Efendi'nin, 9 Şevvâl 1305 (19 Haziran 1888) tarihli vakfiyesinde², bu eseri müceddeden binâ ve inşâ ettirdiğinden bahs etmiş olması husûsuna dikkat edilirse, câmî'in bu tarihten önce yapıldığını söylemek, kanaatımızca daha doğru olur.

Böylece, bahis konusu mescid için, XIX. yüz yılın ikinci yarısına âit, tek minâreli, üzeri düz çatılı ve kiremit örtülü küçük bir eserdir diyebiliriz. Bak, resim nr. 42.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/67.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 177. Burada olan vakfiye metninde şunlar yazılıdır :

«Medîne-i İzmir'de, Câmî-i atik mahâllesinde sâkin sâhibü'l-hayat ve râğbü'l-hasenat Horasancı Hacı Ali Efendi bn. Süleyman medîne-i mezbûre mahkemesinde ... müteveli nasb ve ta'yin eylediği büyük oğlu Hâfız Süleyman Efendi mahzerinde ikrâr-ı sahih-i şer'i ve itirâf-ı sarîh-i mer'i edüb vakf-ı âtiyü'l-beyânın sudûruna değin silk-i mülk-i şahîhimde münselik olan, İzmir'de, Kestelli mahâllesinde, Baş-oturak caddesinde vâki' yirmi beş numara mukayyed arsamı ve bir bâb furunumu ... bi'l-cümle ... hukuku ile vakf ve habs edüb şöyle şart ve tâyin eyledim ki, ... fazlasından İzmir'de, Beş-tepeler nâm mahâlde müceddeden binâ ve inşâ eylediğim câmî-i şerîf dahi ba'de't-tâmir ve't-termîm kırk kuruş câmî-i mezkûrda ikad olunacak kanâdil yağına ve ... olanlara verile.

9 Şevval sene 1305 = 19 Haziran 1888.

30. Irgad - Pazarı Câmî'i : İzmir'in Câmî-i atik mahâllesinde bulunan Irgad-Pazarı semtinde, yâni Mezarlık-başından İki-çeşmeliğe giden cadde üzerinde, inşâ edildiği için bu ismi almıştır. Ne zaman yapıldığını bilemiyoruz; ancak evâil-i Cemâziyü'l-âhir 1188 (Ağustos 1774) tarihli vakfiyeden, bânisinin Hacı Mustafa Efendi olduğunu öğrenmek-

teyiz¹. Evliya Çelebi'nin bahs ettiği, İsâ Hoca oğlu Hacı Mustafa Câmî'i², şâyed bu câmî' ise, o takdirde 1670 senesinden önce inşâ olunmuş demektir.

Irgad-Pazarı Câmî'i 1186 (1772) senesinde, yanında bulunan vakıf yedi dükkânı ve bir yağhânesile beraber, tamâmen yanmıştı. 1188 (1774) senesinde ise, bu câmî'in mütevellisi Hâfız Hacı Sârını İsmail Efendi bn. Ahmed, yanarı câmî ile beraber dükkânları ve yağhâneyi yeniden yaptırmış ve birde dersihâne ilâve eylemişti. Sârım Efendi daha sonra, Kefeli mahâlesinde, Saçmacı Hamamı civârında olan iki odasını ve yahudi hânesinin icârını dahi bu câmî'e vakf etmiş, aynı zamanda, câmî'in altına birde sebîl yaptırmıştı. Hâlen bu câmî'in mevcûdiyeti, yerinde veya literatürde tesbit edilememiştir. Bir tahmine göre yıkık-minâre denilen mahâl olabilir.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 185/86.

2 *Seyahat-nâme*, İstanbul 1971, c. XIII, s. 84.

31. İki-çeşmelik Câmî'i : İzmir'de, Mezarlık başı semtinden, Eşref-Paşa'ya giden İki-çeşmelik caddesi¹ üzerinde ve Şerif Ali sokağı ile Tuzcu yokuşu arasındadır. İlk def'a hangi tarihte yapıldığı henüz malûmumuz değildir. Ancak bânisinin Kurd Mehmed Paşa olduğu biliniyor. Her ne kadar İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde mevcûd, I. Vakfiye Defteri'nin 89. sahifesinde, Kurd Mehmed Paşa adına düzenlenmiş bir vakfiye var ise de, bu çok silik bulunduğundan, okumak imkânı hâsil olmadı. Maamafih bahis konusu Kurd Mehmed Paşa'nın, XVIII. yüz yılda

1 Baş-bakanlık Arşivi, *Mühimme Defteri*, nr. 129, s. 318'de bulunan bir vesîkanın, İki-çeşmelik ile alakalı olduğunu tahmin ederek, sûretini buraya kaydetmeyi fâidelî bulduk.

«İzmir kadısına hüküm ki,

Medîne-i İzmir civarında, sabunhanelere karib mahâlde vâki Damlacık nâm pınar kimesnenin mülkü olmayup, bilâ sâhib olmağla, ashab-ı hayratdan bir kimesne, ol pınarın bir mikdar suyunu *iki çeşmeye* icrâ edüp, maadası yabanağ cereyan etmekle intifâ'ından âtl olduğu i'lâm olunmağın, zikrolunan pınar suyundan sâlifü'üz-zikr *iki çeşmeye* icrâ olunnandan ziyâdesi dahi ibâdullahın intifa'ı için destûr-ı ekrem, müşîr-i efhanı nizâmü'l-âlem nâzım-ı menâzîmü'l-ümem vezîr-i a'zam sûtûde şiyem ve Damad-ı muhteremim İbrahim Paşa... tarafından hasbeten billâhi-te'âlâ binâ ve ihyâ eyledikleri Mescid-i şerîf ve sabunhanelerine icrâsına mûmâna'at olunmaya deyi yazılmıştır.

Fi. evâil-i Şevvâl sene 1132.

Bu hususta, ayrıca Damlacık Câmî'i kısmına bakınız.

yaşamış olması kuvvetli bir ihtimâl dâhilindedir. Çünkü *Sicil-i Osmâni* müellifi Mehmed Süreyya Bey, aslen Arnavud olup, Almanya muhârebelerinde bulunmuş; bilâhire mîr-mirân olarak, 1115 (1703/4)'de Manisa, 1123 (1711)'de Akşehir sancaklarına tâyin edilmiş; 1127 (1715) de Koron muhâfızlığı, Şaban 1128 (Temmuz 1716) de İlbasan ve 1130 (1718) yılında da İşkodra ile Ülkün mutasarrıflığı yapmış; Baş-buğ olarak Venedik ve İran savaşlarına katılmış; 1137 (1724/25) de Dukakin mutasarrıfı olmuş, nihayet 1140 (1727/28) yılında ölmüş bir Kurd Mehmed Paşa'dan bahsetmektedir. Bu paşa ile aynı tarihlerde yaşamış ve Trablus-garb, Tımışvar, 1128 (1716) yılında Adana beylerbeyisi olmuş, diğer bir Kurd Mehmed Paşa daha vardır². Ancak, her ikisi de XVIII. yüz yılın ilk yarısında yaşamış olduklarına nazaran, İki-çeşmelik camii şâyed bunlardan birine âit bulunuyorsa, XVIII. yüz yıl başlarında inşâ edilmiş bir Türk eseridir diyebiliriz.

İki-çeşmelik Câmii'ni esaslı şekilde tâmir ettiren ve bâzı yeni kı-sımlar ilâve eylediğinden dolayı da, ikinci bânisi diye şöhret bulan zât ise, Hacı Fehmi Paşa'nın babası, İzmir'in piring tüccarlarından Hacı Hâfız Süleyman Efendi'dir. Buna âit bir vakfiye de, İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, sahife 129'da bulunmaktadır ve bu vakfiyede şu kayıtlar mevcuttur :

«... Medîne-i İzmir'de, Kefeli mahâllesinde, İki-çeşmelik nâm mahâlde sâkin eşraf-ı belde ve tüccar-ı mu'teberândan Hacı Hâfız Süleyman Efendi bn. Hâfız Osman Efendi meclis-i şer'-i serîf-i enverde *zîkr-i âti vakfına li-eclî't-tescil mütevellî nasb ve tâyin eylediği mahâlle-i mezbûre ahâlisinden Muhzir-başî Mustafa Efendi bn. Şerif Mehmed mahzerinde, be-tav'an ikrar-ı tam ve takrîr-i kelâm edüp atyab malımdan yüz elli aded yirmilik sîm mecdiye ifrâz edüp hasbeten billâh... vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîh-i mer'î ile vakf ve habs edüp, şöyle şart ve tâyin eyledim ki, meblâğ-ı mezkûr yed-i mütevellî ile bâ-devr-i şer'î istirbah olunup, hâsıl olan mürabahasından beher şehir bir mecdiyesi mahâl-i mezkûrda vâkî İki-çeşmelik Câmii-i şerîfi demekle ma'rûf Kurd Mehmed Paşa Câmii-i şerifinde hatib olan zâta verile ve bâkisi câmii-i şerif-i mezkûrun tahtında müceddeden inşâ ve ilâve eylediğim, dört

² Bak, *Sicil-i Osmâni*, İstanbul, c. IV, s. 64; Baş-bakanlık Arşivi, *Mühimmé Defterleri*, nr. 132, s. 99.

odayı hâvî ibtidâiye mektebinin³ muâllim ve hademesine sarf oluna ve vakf-ı mezkûruma hayatda oldukça kendim mütevellî olup...»

Gurre-i Receb sene 1313 (18 Aralık 1895).

Mezkûr vakfiyede mevcûd malûmatı, bu câmi'in son cema'at mahâlline giriş kapısı üzerinde bulunan aşağıdaki kitâbe dahi te'yid eder mahiyettedir. Bu kitâbenin ifâdesi de aynen şöyledir :

«İş bu câmi'-i lâmi'-i nûrın bâniy-i evveli Kurd Mehmed Paşa.

Tecdîden ve tevsî'an bâniy-i sânisî İzmir eşrâfından Piriñçi-zâde Hâfız Süleyman Efendi'dir.

Sene : 1311

Ayrıca, minâresinin gövdesinde dahi bir kitâbe bulunmaktadır. Fakat, çok yüksekde olduğu ve üzeri boyalı bulunduğu için, bu kitâbe tarafımızdan okunamadı. Ancak, Işık Ungan'a nazaran buradaki kitâbe- de şu hususlar yazılı bulunuyor⁴ :

1318 Sene-i hicriyesinde şevketlu kudretlû pâdişahımız.

Gâziy-i bi-meydanî Abdülhamid-i sâni efendimiz hazretlerinin.

Sâye-i şâhânelerinde vâliy-i pür ma'âli, übbehtlü devletlû.

Kâmil Paşa hazretlerinin tensîb-i seniyyeleri vechile işbu.

Minâre dahi câmi'-i şerîfin bâniy-i sânisî merhûm Piriñçi-zâde.

Hacı Hâfız Süleyman Efendi'nin evlâdları tarafından.

Hasbeten lillâhi ta'alâ inşâ edilmiştir.

Sene : 1318 (1900).

Burada bahis konusu olan şahıs, Fehmi Paşa olmalıdır. Çünkü Hacı Hâfız Süleyman Efendi'ye âit bulunan vakfiye şûretinin altında mevcûd diğer bir kayıdda, Süleyman Efendi'nin vefâtından sonra, bu vakfı oğlû Fehmi Paşa'nın idâre etmiş olduğu yazılıdır⁵. Bu sebeple İki-çeşmelik câmi'ine âit bugünkü minârenin, Fehmi Paşa tarafından inşâ ettirilmiş olduğunu söyleyebiliriz.

Beş köşeli bir kâide üzerine oturtulmuş bulunan minâre, oldukça

3 Bu okul, 1924 yılında, ilk tahsile başladığım sene «Şemsü'l-maarif» ilk ve ana okulu olarak öğretim yapıyordu. Ben de İlk öğrenime bu okulda başladım. Ancak bir iki sene sonra Maarif okulları, şehrin her tarafında öğretime açıldığı için bu özel okulla kapatıldı.

4 *İzmir Câmî'leri*, İstanbul 1968 (San'at Tarihi Tezi), s. 158-165.

5 *İzmir Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri*, s. 129.

yüksek ve kırmızı renkte, kesme taşdan yapılmıştır. Minârenin külâh kısmı dahi taşdan olup, işlemeli bir kısım motifleri ihtiva etmektedir.

Esas câmi' mekânı fevkânidir. Altında, hâlen kahve olarak işletilen iki büyük hacım ile 1922-25 yılları arasında «Şemsü'l-maarif» ilk okulu adı ile meşhur, dört büyük odalı bir ilk okul vardı. Bu okulu dahi, câmi'i esaslı şekilde tâmir ettiren, İzmir eşrafından ve hicri 1314 (1896/97) yılında, İzmir Belediye dâiresi âzâsı olan Hacı Hâfız Süleyman Efendi yaptırmıştı⁶. Câmi'in doğu tarafında bulunan ve okula âit bahçe kapısının üzerinde yer alan kitâbe de ise şunlar yazılıyor :

Süleyman Efendi Mektebi
İş bu mekteb-i feyz mekseb
İzmir eşrafından Pirinççi
Hacı Hâfız Süleyman
Efendi'nin eser-i hayırdır.
Rumî sene : 1311 — Hicri sene : 1313

Bu özel okul, Cumhuriyet devrinde kapatıldı ve mezkûr bina, bir müddet Çocuk Esirgeme Kurumu veya Kızıl-ay Şubesi olarak kullanıldı. Hâlen harab durumdadır.

Esas câmi'e gelince, ana mekân ve son cema'at mahâlli olmak üzere iki kısımdan müteşekkildir. Son cema'at mahâlli, ana mekânın kuzey ve batı kısmını ihâta eder ve oldukça büyüktür. Son cema'at mahâlline biri kuzey, diğeri batıdan olmak üzere, iki büyük kapıdan girilir ve bu mahâllere merdivenle çıkılır. Ana mekân ile son cema'at mahâlli arasında, üç kapı vardır. Bunlardan ortadaki, devamlı şekilde açık olup, diğeri ikisi ise, daha ziyâde bayramlarda kullanılır. Ana mekânın üzeri bir süs kubbesile örtülüdür. Süs kubbesinin ortasında, sekiz köşeli bir aydınlık feneri bulunmaktadır. Süs kubbesi, iki pâye ve dört sütun üzerine istinad eder. Mihrab bir niş hâlinedir. Minberi ahşaptır. Kubbe kalem işlerle süslenmiştir. Son cema'at mahâllinden, dört sütun üzerine oturtulmuş kadınlar mahfiline çıkılır. Câmi'in üzeri, meyilli ahşab çatı olup, kiremit örtülüdür. Câmi'in güney, batı ve kuzey kısımları caddeye açıktır. Doğru tarafında küçük bir avlusu vardır. Güney-batı kısmında ve câmi'e giriş merdivenleri altında bir sebili bulunmaktadır. Bu sebilin arka tarafına düşen ve câmi'in altında olan türbede ise, biri

6 İbrahim Câvid, Hicri 1314 yılına mahsûs *Aydın Vilâyeti Sâl-nâmesi*, s. 67.

büyük, diğeri küçük olmak üzere iki sanduka mevcuttur. Üzerlerinde her hangi bir kitâbe olmadığı için, bu sandukaların kimlere âit bulunduğunu, şimdilik tesbit edemedik. Fakat câmi'in bânisi veya sonradan tâmir ettirmiş olanlarla alâkalı bulunduğunu söylemek her hâlde hatalı olmayacaktır. Bak, resim nr. 43, 44, 45, 46, 47, 48.

32. Kahraman Mescidi : İzmir'in Turna mahâllesindedir. Üzeri düz ahşab çatılı, kiremid örtülü ve Moloz taştan yapılmış olan bu eser hakkında, fazla bilgiye sâhib değiliz.

Ancak, 15 Şevval 1295 (12 Ekim 1878) tarihli vakfiyede adı geçen bu mescide, vazîfesi icâbı Midilli'de oturan Ak-Deniz adaları vilâyeti Alaybeyi İbrahim Bey bn. Osman Efendi, kendi emlâkinin gelirinden bir mikdar para vakf etmiş ve mefrûşâtının tamamlanmasını şart koymuştu¹. Bu sebeple en geç olarak XIX. yüz yılın ikinci yarısında inşâ edilmiş bir Türk eseridir diyebiliriz.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 3.

33. Kameriye Câmî'i : İzmir'in Karataş semtinde, eski Hamidiye mahâllesi, bugünkü Halil Rif'at Paşa caddesi üzerindedir. Hicri 1309 (1891/92) yılında, Affan Bey'in zevcesi Nûr-Kamer Hanım tarafından inşâ ettirildiği için bu ismi almıştır. Eser, tek minâreli ve altında dükânları bulunan fevkâni bir câmi'dir¹.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/1624 ve 8/1867 ile Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi*, s. 57.

34. Kapıcı-zâde Câmî'i : İzmir'de, Câmî-i atik mahâllesinde oturan Kapıcı-zâde Hacı Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır¹.

Mevkî'i ve inşâ tarihi hakkında, şimdilik her hangi bir bilgiye sâhib değiliz.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. III, 8/860.

35. Kaplan Paşa Câmî'i : İzmir'in Taze-meyve Gümrüğü yakınının-

da bulunuyordu. Hangi tarihte yapıldığını bilemiyoruz. Ancak, bânisi Kapdan-ı derya Kaplan Mustafa Paşa, hicri 21 Ramazan 1076 (27 Mart 1666) tarihinde, Merfizonlu Kara Mustafa Paşa yerine kapdan-ı derya olmuş, Akdeniz'de Venedikliler ile savaşmış, Girid seferinde büyük gayretler göstermiş, zilhicce 1082 (Nisan 1672) tarihinde bu görevden ayrılarak Haleb vâililiği yapmış, 12 Rebi'ül-evvel 1090 (23 Nisan 1679)'da ikinci defa kapdan-ı derya olmuş ve bir donanma ile Akdenize sefere giderken, İzmir'de ölmüştü¹. Bu itibarla, câmi'inin XVII. yüz yılın ikinci yarısına âit bulunduğunu söylemek, her hâlde yanlış olmaz. Diğer taraftan, Evliya Çelebi, İzmir'de, Kaplan Mustafa Paşa'nın bir çarşısı bulunduğundan² bahsetmektedir ki, bu husûs dahi bize, Mustafa Paşa'nın İzmir'de başka eserleri dahi bulunan varlıklı bir insan olduğunu göstermektedir. Vakıflarına âit diğer bir kısım kayıtlar da, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunmaktadır³.

Kaplan Paşa Câmi'inin, XIX. yüz yıl başlarında cema'ata açık ve faâl durumda bulunduğunu, Dergâh-ı âli Kapıcı-başlarından Giridli zâde Hacı Süleyman Ağa bn. Ahmed Ağa'nın 16 Receb 1221 (29 Eylül 1806) tarihli vakfiyesinden öğreniyoruz⁴. Hacı Süleyman Ağa, bu câmi'e âit kandillerin yakılması için bir miktar para vakfetmişti. Fakat bundan sonraki durumu ma'lûmumuz değildir. Hâlen, temâmen ortadan kalkmış olduğu kanısındayız.

1 Mehmed İzzet, *Harita-i kapdanan-ı derya*. İstanbul 1249, s. 69.

2 *Şeyhat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 98.

3 *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II. Girid Defteri, s. 14.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 46/47.

36. Karaman Mescidi: İzmir'de, İki-çeşmelik'den Uzunyola giden caddenin sağ tarafındaki Turna yokuşu'nun nihâyetinde bulunmaktadır. İnşâ tarihi ve bânisi hakkında her hangi bir kayıt bulamadık. Ancak, bu havâlide olması lâzım gelen, Karamanlı Mustafa Efendi Câmi'ine, Fatma Hanım adında bir hayır sahibinin bâzı vakıfları vardır¹. Şâyet bunlar aynı eser ise, mezkûr mescid Karamanlı Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır diyebiliriz.

Karaman Mescidi'nin, beş sütûnlu bir son cema'at mahâlli ile ha-

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. I, 8/2073.

rem kapısı yanında, açık demir parmaklıklı birde ezan okuma yeri vardır. Avlusunda bulunan mezarlar kaldırılmış; kitâbesi de son tâmir esnasında sökülerek maateessüf gaybolmuştur.

37. Karantina Câmî'i: Bak, Hamidiye Câmî'i.

38. Karataş Câmî'i: İzmir şehrinin batı tarafında ve Karataş mevki'inde, muhâcirlerin yerleştirilmiş bulunduğu bir mahâlde idi. Evvelâ halkın yardımı ile inşâsına başlanmış, fakat bilâhire III. Mustafa'nın evkâfı gelirinden tamamlanmıştı. Bu câmî'in mütevelliliğine tâyin olunan postacı Mustafa Efendi'ye âit 3 Muharrem 1317 tarihli ilâma nazaran, câmî'in bir yanında Karataş jandarma Karakolu, diğer yanında da yahudi maşatlığı vardı. Aynı zamanda Tramvay caddesi üzerinde bulunuyordu¹.

¹ Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/200.

39. Kestelli-zâde Mescidi: İzmir'de, Başdurak'dan İki-çeşmelik'e giden Kestelli caddesi üzerinde, 89 nr. dadır. Kestelli-zâde Mescidi nâmile ma'rûf olmakla beraber, bu âileden kimin tarafından ve kaç tarihinde yaptırıldığını bilemiyoruz. Ancak, Muharrem 1306 (Eylül 1888) tarihli kitâbesine ve 18 Safer 1306 (24 Ekim 1888) tarihli vakfiyesine nazaran¹. İzmir'in Kestelli-zâde mahâllesi sâkinlerinden Nâkîbü'l-eşrâf Çandarlı-zâde Seyyid Hacı Mustafa Efendi bn. Abdülkadir bn. Abdürrahim Efendi tarafından yeniden yaptırılmış olduğu malûmumuzdur.

Bahis konusu mescid, XIX. yüz yıl sonlarında, çok harab ve bakımsız bir hâlde bulunduğu için Seyyid Hacı Mustafa Efendi, bu eseri kendi parası ile fevkânî olarak binâ ve inşâ ettirmiş, altına da dört dükkân yaptırmıştı. Ayrıca, Sandıkçılar çarşısında olan bir dükkânını dahi bu câmî'e vakf etmişti².

Câmî'in kitâbesinden okuya-bildiğimiz kısımlar:

¹ İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 51/52.

² Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, s. 8/613.

- a) Kadd benâ hezâ mescidü'ş-şerîf inşâ(?)
Nakîbü'l-eşraf Çandarlı...
- b) Es-Seyyid el-Hac Mustafa bn. es-Seyyid el-Hac
Abdülkadir Efendi el-Hüseyni gafirullah.
- c) Ve'l-müslimîn-i ecmain. Fi. Muharremü'l-harem,
Sene sitte ve selâse mi'e, ba'de'l-elf.
(1306)

Hâlen cema'ata açık durumdadır.

40. Kılçı Mescidi : Bak, Damlacık Câmi'i.

41. Kudsiye Molla Mescidi : İzmir'in Kefeli mahâllesinde bulunuyordu. Mehmed Şemseddin bn. Yusuf Efendi'nin kızı Kudsiye Molla tarafından yaptırılmıştı. Aynı hanımın, 15 Cemâziyü'l-âhir 1198 (6 Mayıs 1784) tarihli vakfiyesinde¹, bu câmi'in su yolları için bâzı tahsisler yapıldığına nazaran, mezkûr tarihten önce inşâ edilmişti diyebiliriz. Ancak, hakkında, bunlar dışında her hangi bir bilgiye sâhib değiliz.

¹ İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 147.

42. Kulluk Câmi'i : İzmir'in Câmi-i atik mahâllesinde bulunuyordu. Ancak, Kasab-başı zâde Şerif Ahmed Efendi'nin annesi Mustafa kızı Fatma Hanım'ın 20 Safer 1307 (16 Ekim 1889) tarihli vakfiyesinden adını öğreniyoruz¹. Fatma Hanım, bahis konusu vakfiyesinde, bu câmi'in tâmirine bir mikdar para ayırmış olduğuna nazaran mezkûr eser, 1889 senesinden önce inşâ edilmiş câmi'dir diyebiliriz. Şimdilik, hakkında başka bir bilgiye sâhib değiliz.

¹ İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 83.

43. Kurd Mehmed Paşa Câmi'i : Bak, İki-çeşmelik Câmi'i.

44. Küçük-yah Câmi'i : Bak, Hamidiye Câmi'i.

45. Mağribli Câmî'i : İzmir'de, Tireli Kethüda-zâde Seyyid Hacı Mustafa Ağa bn. Hacı İbrahim bn. Hacı Osman Ağa'nın evi karşısında bulunuyordu ve bahis konusu Hacı Mustafa Ağa, 26 Safer 1211 (31 Ağustos 1796) tarihli vakfiyesile bu camî'e, her sene için iki okka bal-mumu vakf etmiş olduğuna nazaran, mezkûr târihte faâl durumda idi¹. Bu nedenle 1796 senesinden önce inşâ olunmuştu diyebiliriz.

Mağribli câmî'ini kimin ve ne zaman yaptırdığını kat'i şekilde bilemiyoruz. Ancak, İzmir'de Hasan Hoca mahâllesinde oturan Mustafa Ağa bn. Mağribli Hacı Mehmed bn. Mehmed'in, bu câmî'e berber dükkanı, kahvehâne ve bir han vakf etmiş olması husûsuna dikkat edilirse, mezkûr câmî'in, Mustafa Ağa'nın babası Mağribli Hacı Mehmed Ağa tarafından yaptırıldığını söylemek mümkündür². Diğer taraftan, Odun-kapı Câmî'i haziresinde, 3 Ramazan 1287 (4 Mart 1862) tarihinde ölen Mağribli Hacı Mustafa Efendi adında bir şahsın medfûn bulunduğu da ma'lûmumuzdur³. Kanaatimizce bu zât, Mağribli Câmî'i bânisi olduğunu tahmin ettiğimiz Hacı Mehmed Efendi'nin oğlu olmasıdır.

Bahis konusu câmî'in hâl-i hâzır durumunu ise tesbit edemedik.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 16/18.

2 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. IV, 8/865.

3 Bak, Odun Kapılı Câmî'i kısmına.

46. Ma'mûretü'l-Hamîdiye Câmî'i : İzmir'de Güzel (veya Kokar-yalı) denilen mevki'dedir. Ancak sâhile yakın olmayup, iç tarafda, bağ ve bağçeler arasında yapılmıştı. Halk arasında daha ziyâde Güzel-yalı Câmî'i adile meşhurdur. Hangi târihte inşâ edildiğini kat'i şekilde bilemiyoruz. İzmir Müzesinde bulunan eski eser fişlerinde, isminin «Ma'mûretü'l-Hamîdiye» şeklinde kayıtlı olması husûsuna dikkat edilirse, bu câmî'in II. Abdülhamid devrinde yaptırılmış bulunduğunu söylemek doğru olur. Nitekim son cema'at mahâllinden ana mekâna giriş kapısı üzerinde mevcûd bir âyetin altında dahi, sene 1310 - sene 1311 (1892 - 1893) kaydı vardır. Mezkûr câmî'de, bundan başka her hangi bir kitâbe veya tarihe tesadüf edemedik. Ancak, İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde bulunan, vakıf kayıtlarını hâvi defterlerden birinde şu ifâde mevcuttur : «Aydın vilâyeti merkezi olan medîne-i İzmir hâricinde Ma'mûretü'l-Hamid mahâllesi civarında, Arab-deresi nâm mahâlde sâkin... Girdili

oğlu Halil Ağa bn. Hacı Mustafa bn. Ahmed... âtîde tâyin edeceğim mezkûr Ma'mûretü'l-Hamid Câmi'i şerîfi ile...». 6 Rebi'ül-evvel 1319 (=25.VI.1901)¹. Buna nazaran, 1319 yılında bu câmi'in «Ma'mûretü'l-Hamid» adı ile anıldığı açıktır. Yalnız, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde olan defterlerden birinde de «İzmir'de, Kokar-yalı'da ve bağçeler arasında kâin Reşâdiye Câmi'i² kaydını bulduk ki, bu da bize, bahis konusu câmi'e, aynı zamanda Reşâdiye Câmi'i dahi denildiğini öğretmektedir. Bak, resim nr. 49.

Eserin, Sultan Reşad ile de bir münâsebeti var mıdır? yok mudur? niçün Reşâdiye Câmi'i dahi denilmiştir bilemiyoruz, İzmir'in eski ve meşhur âilelerinden olup, II. Abdülhamid ve Mehmed Reşad devirlerini yaşamış bulunan, Dellâl-başı zâde Mehmed Ali Bey'in notlarına müsteniden, bu husûsda bilgi veren *İzmir Tarihi* yazarı Râif Nezih Bey ise, bu câmi'in «Kokaryalı'da, merhûm hâkimü's-şer' Gürcü Emin Efendi³ delâletile, yüksecek bir tepe üzerinde inşâ ve mevki-i ferâh-fezâsı ile kulûb-ı muvahhidîne neşât-bahş-ı sürûr olan Kokaryalı'da dil-rûba bir tarz-ı cedîdde inşâ edilmiş» olduğunu yazıyor⁴.

Karantina veya İki-çeşmelik câmi'i minâresine benzeyen, kesme taşdan yapılmış, tek şerefeli bir minâresi vardır. Câmi'in etrafında bir avlusu dahi mevcuttur. Son cema'at mahâlline merdiven ile çıkılmaktadır.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 66.

2 Bak, *Fihrist Defterleri*, c. V, nr. 208, 8/779.

3 İzmir Müzesindeki fişlere nazaran, bu Emin Efendi, İzmir Kadısı idi. Ayrıca bak, Râif Nezih, *Aynı eser*, 18. Forma, s. 11.

4 *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, I. Kitap, 18. Forma, s. 12.

47. Mehmed Efendi Câmi'i: İzmir'de Tabak-hâneler civarında bulunuyordu ve Emîr zâde Seyyid Mehmed Efendi tarafından yaptırılmıştı¹. Hâl-i hazır durumu hakkında da bilgi edinemedik.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/1990.

48. Mısırlı-zâde Mescidi: İzmir'in Câmi-i atik mahâllesinde bulunuyordu. Bugünkü durumunu bilemiyoruz. Ancak, Dergâh-ı âlî Kapıcı-

başlarından ve İzmir'in taze meyve gümrükçüsü olan Giridli zâde Hacı Süleyman Ağa bn. Ahmed Ağa'nın, 16 Receb 1221 (29 Eylül 1806) tarihli vakfiyesinden, bu eserin varlığını öğrendiğimize göre, 1806 senesinde faal durumdaydı diyebiliriz. Zirâ, Hacı Süleyman Ağa, Mısırlı-zâde İbrahim Efendi tarafından yaptırılmış olan bu mescide, her sene için üç okka bal-mumu vakf etmiş bulunuyordu¹.

Mezkûr mescid hakkında, bunlar dışında şimdilik başka bilgiye sâhib değiliz.

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 46/47 ve Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/1761. Mısırlı-oğlu Hamı için bak, Münir Aktepe, İzmir Hanları ve Çarşıları (*Tarih Dergisi*), Sayı 26, İst. 1971.

49. Mum-yakmaz Câmî'i: Bak, Hacı Velî Câmî'i.

50. Natır-zâde Câmî'i: Hâlen Natır-zâde Câmî'i adı ile meşhur olan bu eser, İzmir'in İki-çeşmelik semtinde, Müftü sokağı yâni 838. sokak üzerinde bulunmaktadır ve bu sokağa açılan avlu kapısının, dış-dan, üst tarafında ise şu kitâbe vardır :

I.

- a) Ey zümre-i ehl-i salâh ey cümle-i erbâb-ı dîn.
- b) Gösterdi vechin şâhid-i tevfik-i Rabbü'l-âlemîn

II.

- c) Sakf ü cidârı şakk olub etmişdi meyl-i inhidâm.
- d) Natur-zâde câmî'i mânend-i kalb-i âşıkîn.

III.

- e) Tecdîde Hâcı Mustafâ Efendi kıldı ihtimâm.
- f) Yıkdı esasından olub eltâf-ı hakdan müste'în.

IV.

- g) Râh-ı rizâda eyledi bezl-i nükûd-ı bi-şümâr.
- h) Bu nev ibâdet-hâneyi yaptırdı bir tarz-ı behîn.

V.

- i) Amâl-i mâfi'l-bâline mevlâ muvaffak eyleyüb.
- j) Dünya ve ukbâda hemân lûtfiyle etsün kâm-bîn.

VI.

- k) Nûrî dedi târih-i tam inşâsı buldukda hitâm.
l) Bu secde-gâh-ı müslimîn itmam olundu pek rasîn

(بوسجدگاه مسلمین اتمام اولندی پک رصین)

Sene : 1291

Bu kitâbeye nazaran, Natır-zâde Câmi'inin çatı ve saçakları ile duvarları çok harab bir vaziyete geldiğinden, Hacı Mustafa Efendi adındaki bir hayır sahibi onu esaslı şekilde tâmir ettirerek, hicri 1291 (1874) târihinde ibâdete açmıştı. Bu itibarla Nazır-zâde Câmi'inin sarîh olarak 1291 yılından önce yapılmış olması lâzım gelirken, *İzmir Tarihi* yazarı Bay Hakkı Gültekin, bu eserin 1291 tarihinde, Natır-zâde tarafından, İki-çeşmelik, Müftü sokağında yaptırıldığını kayd etmektedir¹.

Diğer taraftan, Aydın vilâyetine mahsûs 1298 tarihli Sâl-nâme'de, Natır-zâde'nin 1248 yılında vefat ettiğinin kayıtlı bulunması husûsuna da dikkat edilecek olursa, Natır-zâde'nin yaşadığı devir dahi açıkca ortaya çıkmış olur². Bundan maada, İzmir Vakıflar müdürlüğünde mevcûd vakfiye kayıtlı suretlerini ihtivâ eden defterlerden II. sinde ve Tireli Kethûda-zâde Seyyid Hacı Mustafa Ağa bn. Hacı İbrahim bn. Hacı Osman Ağa'ya âit 26 Safer 1211 (= 31 Ağustos 1796) tarihli bir vakfiye sûretinde şu ifâde mevcûttur. «...ve iki vakyesi dahi Natır-zâde Seyyid Ahmed Efendi'nin müderris olduğu Hacı Yusuf Câmi'ine verile ve...»³. Bundan maada, yine Seyyid Hacı Mustafa Ağa'ya mahsus, 1216 (1801/2) tarihli diğer bir vakfiye sûretinde de, Natır-zâde Seyyid Ahmed Efendi'nin ismi (Nâzır-zâde) şeklinde, vakfiyenin sonunda bulunan Çömez-zâde Hâfız el-Hac Osman Efendi, Sultan-zâde Damadı Kazaz Hacı Ahmed Efendi ve Moravî-zâde Damadı es-Seyyid el-Hac Mehmed Efendi gibi daha bâzı şâhidler arasında geçmektedir⁴.

Bu kayıtlar dahi bize, Natır-zâde'nin ismini ve görevini bildirdiği gibi, onun zamanını da daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu def'a Natır veya Nâzır-zâde olduğu husûsunda bir şüphenin uyanmasına sebep olmuştur. Ayrıca, Seyyid Ahmed Efendi'nin her ne-

1 *İzmir Tarihi*, s. 56.

2 Bak, s. 26 ve *Sâl-nâme-i Vilâyet-i Aydın* 1927, s. 25/28.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 16.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 18, 83.

kadar nâmına atf edilen bir Natır-zâde Câmî'i mevcûd ise de, bu zâtın bir câmî' inşâ ettirdiğine dâir, her hangi bir vakıf kaydına veya vakfiye sûretine tesadüf edilememiştir. Bu bakımdan, hâlen Natır-zâde adı verilen câmî'in tam olarak, ne zaman ve kimin tarafından, ne şekilde yapıldığını bilemiyoruz. Bununla beraber, XVIII. yüz yılın ikinci yarısı ile XIX. yüz yılın başlarına âit bir eser olduğunu, 1291 (1874) tarihinde de esaslı bir tâmir gördüğünü söylemek mümkündür⁵.

Câmî'in dışıda küçük bir avlusu vardır ve bu avludan birkaç basamaklı merdiven ile câmie çıkılır. Câmî'in altında, bir koridor üzerine, üç oda bir tarafa ve üç oda bunların karşısında olmak sûretile altı oda bulunduğu, fevkânidir. Bu câmî'in bir minâresi vardır ve külâhi kurşun örtülüdür. Ahşab meyilli çatısı ise kiremid döşelidir. Mihrabı bir niş hâlinindedir. Minberi ahşaptır. Avlusuna ilâve binâlar yapılmış ve civardan tecâvüzler vâki' olmuştur. Bakımsız ve oldukça harab bir hâlde görülmüştür. Bak, resim nr. 50, 51, 52.

5 Natır-zâde Seyyid Ahmed Efendi'nin müderrislik yaptığı Hacı Yusuf Câmî'i hakkında bak, Münir Aktepe, Osmanlı Devri İzmir Câmî'leri hakkında ön bilgi *Tarih Enstitüsü Dergisi*, c. III, İstanbul 1973, s. 194/95.

Hacı Yusuf Câmî'inin, tâmirden sonra, Natır-zâde'nin burada müderrislik yapmış olması hasebile, Natır-zâde Câmî'i adı ile şöhret bulması da bir ihtimâl dâhilindedir.

51. Odun-kapı Câmî'i: Odun-kapı Câmî'i, İzmir'in İki-çeşmelik semtinde ve Uzun-yol'dan Damlacık'a giden caddenin, 420. sokağın sağ tarafında bulunmaktadır. Aynı zamanda, Memleket hastahânesi'nin dahi güney doğu kısmına isâbet eden yüksek bir mevki'dedir. Aşağıda göreceğimiz vakıf kayıtlarına nazaran, esas adının Odun-kapılı-zâde Câmî'i olması daha doğrudur. Bu câmî' son defa 1967 - 1968 yıllarında, bir dernek tarafından esaslı şekilde tâmir ettirilmiştir.

Mezkûr câmî'in arkasında bulunan hazirede ise iki mezar mevcûttur. Bunlardan biri, bahis konusu câmî'in bânisi, Baş-ağa el-Hac Mehmed Ağa'nın karısı Hatice Hanım'a âittir. Diğerinin kitâbesi olmadığı için, kime âit bulunduğu belli değildir. Buna mukabil, câmî'in bu hazireye bakan duvarının dış kısmına « من الله بسم الله الرحمن الرحيم قل هو الله »

احد... حسبة لله ونعم الوكيل... مغربلى حاجى مصطفى فى ٣ رمضان ١٢٧٨ »

ifâdeleri görülen bir kitâbe rabt olunmuştur. 4 Mart 1862 tarihli olan bu kitâbenin, buraya ne münâsebetle konulduğunu henüz anlayamadık.

Odun-kapı Câmî'i hakkında, İzmir, Vakıflar Müdürlüğü'nde bulunan bir nr.lu Vakfiye Defteri'nin 164. sahifesinde ise şu kaydı görmekteyiz :

«Odun-kapılı Mescidi :

Aydın vilâyeti merkezi olan medîne-i İzmir'de, Câmî-i atik mahâllesinde vâki' evkâf-ı mülhakadan, Odun-kapılı-zâde demekle ma'ruf el-Hac Mehmed Ağa bn. Ahmed nâm sâhibü'l-hayrın binâ ve inşâsına muvaffak olduğu meşhur Odun-kapılı mescid-i şerîfi evkâfının, bin yüz altmış altı senesi Cemâziyül-evvelî'nin yirmi üçüncü günü [28 Mart 1753] tarihi ile müverrah ve ol tarihte medîne-i mezbûre kadısı ... Yusuf Efendi'nin imzâ ve hatemini hâvi bir kıt'a vakfiye ... ve bin yüz yetmiş sekiz senesi Zilhicce-i şerîfesinin yirmi birinci günü [11 Haziran 1765] tarihli ve ol tarihte medîne-i mezbûre kadısı es-Seyyid Mehmed Derviş Efendi'nin imzâ ve hatemini hâvi vakfiye-i mezbûrenin hâmişinde vâkıf-ı mümâileyh el-Hac Mehmed Ağa vakf-ı mevcûdunun tevliyeti ba'de'l-inkırâzû'l-evlâd, mahâlle-i mezbûrede vâki' nezâret-i evkâf-ı hümayuna mülhak evkâfdan, Hacı Mahmud Câmî-i şerîfi denilmekle müştehir Hoca Mahmud Câmî-i şerîfi evkâfına her kim mütevellî olur ise, vakf-ı mezkûra da mütevellî olmak şart ve tâyin etmiş olduğuna binâen...».

30 Mayıs 1885 (15 Şaban 1302) tarihli olan bu vakıf kaydına nazaran, Odun-kapılı-zâde Hacı Ahmed oğlu Hacı Mehmed Ağa, Câmî'i için 28 Mart 1753 tarihinde bir vakfiye hazırlamış bulunuyordu. 11 Haziran 1765 tarihinde de, bu vakfın kimler tarafından, ne şekilde idâre edileceğine dâir, eski vakfiyesine yeni bir ilâve yapmıştı.

Hacı Mehmed Ağa'nın, aynı defterin, 105. sahifesinde olan 28 Mart 1753 (23 Cemâziyü'l-evvel 1166) tarihli diğer bir vakfiyesi sûretinde ise şunlar yazılıdır :

«... Arsalar üzerine bundan akdem kendi malım ile müceddeden binâ ve ihyâ ve medrese-i mezkûreye zamm ve ilhak ve tedrisini dahi kendi nefsimde şart ve tâyin eylediğim dört bab kârgir hücerâtımı ânen tevâbi ve kâffe-i lâhikasile ... ifraz ve vakf-ı sahîh-i şer'î ve habs-i sarîhü'l-mer'î ile vakf ve habsedüp ... evlâdlarının zükûr ve inâsından ekber ve erşedi batnen ba'de batnin mütevellî ve mutasarrıf olalar ve ba'de'l-inkırâz câmî-i mezkûrun mütevellîsi bulunan kimesne, vakf-ı

mezkûra mütevellî ola ve dahi şöyle şart eyledim ki, akarât-ı mezkûreye mütevellî ve ecr-i misillerile ... îcar olunup, hâsıl olan îcarattan akarât-ı mezkûrenin ve Damlacık nâm mahâlde ve hâric-i şehirde Çukur-çeşme nâm mahâlde binâ ve icrâ eylediğim çeşmelerin iktizâ eyledikçe ta'mîr ve termîm ve masârif-i sâire-i lâzimeleri alâ vechi'l-itmam ve'l-ihitimam tekmlen gönderildikten sonra bâkî îcâratdan sâlifü'l-beyan hüceratdan her birinde sâkin taliblere beher şehîr otuzar para vazîfe verile...».

Burada açık olarak görülüyor ki, Odun-kapılı zâde Hacı Ahmed Ağa'nın oğlu Hacı Mehmed Ağa, İzmir'de, bir câmi' bir medrese ve buna ilâve olarak dört medrese odası ile Damlacık'da ve Çukur-çeşme denilen mahâlde iki de çeşme yaptırmıştır. Ancak bu câmi'in tamamlanmasının biraz geç kaldığı anlaşılıyor. Çünkü yine, İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde bulunan, birinci vakfiye defterinin 106. sahifesinde gördüğümüz 6 Eylül 1757 (21 Zilhicce 1170) tarihli bir başka vakıf kaydında da şöyle denilmektedir.

«İşbu vakfiye-i ma'mûl bahânın derûnunda ismi mestur olan vâkîf-ı mezbûr Odun-kapılı zâde Hacı Mehmed Ağa bn. el-Hac Ahmed meclis-i şer'î-i şerîf-i lâzimü't-tebcilde ... işbu vakfiyede mestûr ve mukayyed mescid-i şerîfin binâsı hayâtımda bana müyesser olmaz ise vefâtımdan sonra mümâileyh Abdurrahman Ağa ... sülûs malımdan mescid-i mezkûru müceddeden binâ ve ihyâ eylesin deyü hatm-i kelâm ettikde gabbe't-tasdîkû's-şer'î derûn-ı vakfiye-i sâbıkda ale't-tafsîl kayd ve beyan olunan muhâkeme bunda dahi icrâ olunup...».

Nihayet, yine bu câmi' ile alâkalı 22 Eylül 1847 (11 Şevval 1263) tarihli bir vakfiyede de «Hacı Mehmed bn. Ahmed bn. Hacı Mehmed» Ağa'nın, Câmi'-i atik mahâllesi sâkinlerinden ve Baş-ağa olduğu yazılı bulunmaktadır¹. Netice olarak diyebiliriz ki, hâlen faâl durumda bulunan bu câmi', evvelâ XVIII. yüz yılın ortalarında, Odun-kapılı zâde, Baş-ağalardan Hacı Mehmed Ağa tarafından inşâ ettirilmiş bulunuyordu ve yanında dört hücreyi ihtivâ eden birde medresesi vardı. Câmi'in haziresinde medfûn Hatice Hanım, bunun zevcesi olduğuna nazaran Hatice Hanım'ın yanındaki mezar yeri de, muhakkak Mehmed Ağa'ya âit olmalıdır.

Odun-kapı Câmi'i, gayet dik olan Damlacık yokuşu'nun başında-

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 140. Bu hususda ayrıca bak, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Esas Defterleri*, nr. 208, c. I, 8/927.

dır ve 420. sokakdan, mermer, yuvarlak kemerli bir kapı ile câmi'in son cema'at mahâlline girilir. Burada, minâre kâidesinin kısmen altına yerleştirilmiş bir çeşme vardır. Mezkûr çeşme evvelce, aynı sokak üzerinde, bir başka evin altında bulunuyorken, sonradan, buradan sökülerek, câmi'in son cema'at mahâlline, giriş kapısı yanına getirilip kurulmuştur. Bu itibarla, bahis konusu çeşmenin inşâ kitâbesi, câmi'in tarihine nazaran daha eski bulunmaktadır.

Bu çeşmenin 1151 (1738/39) tarihli olan kitâbesinde şunlar yazılı bulunuyor.

- a) Ve sakâhüm rabbühüm şarâben tahûrâ.
- b) Mühürdar Ahmed Ağa kim bu fâniden giderken âh.
- c) Vasiyyet eyledi lillâh ola bir yerde ma' icrâ.
- d) Gedik el-Hâc Mustafâ edüb tâ bezl-i makdûrun.
- e) Yapûb bu çeşme-i bi'llâh ki şud sad mürdeler ihyâ.
- f) Görenler leb küşâd edüb Halîmî dediler tarih.
- g) Muhal yerine yapılmış hele bu çeşme-i zîbâ.

محلیرنه بایلمش هله بو چشمه زیبا

Sene : 1151

Cümle kapısının karşısında, kadınlar mahfiline çıkış merdiveni bulunmaktadır. Ana mekânın üzeri ahşap çatı ve kiremid örtülüdür.* Yan duvarlara ikişer pencere açılmıştır. Mihrab, hafif bir niş hâlindedir. Minâresi, dik dörtgen ve yüksek bir kâide üzerine oturur. Bu kâide be-tondan olup, kesme taş tarzında süslenmiştir. Minâresi yivlidir ve külâhı kurşun kaplamadır². Bak, resim nr. 53, 54.

2 Işık Ungan, *İzmir Câmi'leri* (San'at Tarihi Tezi), İstanbul 1968, s. 40/41.

52. Piyâle-oğlu Câmi'i : İzmir'de, Dibek-başı denilen semtde¹, ve 803. sokak, nr. 84'dedir. İzmir Müzesinde bulunan İzmir câmi'lerine âit eski eser fişlerinde, bu câmi'in inşâ tarihi, dış avlu kapısı üzerindeki tâmir kitâbesine bakılarak, hicri 1300 (1882/83) yılı şeklinde gösterilmiştir. Işık Ungan dahi, mezkûr kitâbeyi esas aldığı için, Piyâle-oğlu Câmi'i, hicri 1300 (milâdi 1883) senesinde yapılmıştır diye, İzmir Câ-

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, c. I, nr. 208, 8/1640.

mi'leri adlı tezine kayd etmiştir². Bahis konusu kitâbe ise aynen şöyledir :

- a) İbâdullahdan ashâb-ı hayr u menba'-ı cevdet.
Hadîs-i nutk-ı pâk-i menbenâ'ya oldular münkâd.
- b) Harâb olmuş-iken bu câmi'in her çâr u erkânı.
Esâsından imâretle âni³ a'lâ ettiler bünyâd.
- c) Hudâ makbûl-i dergâhı kılub ashâb-ı hayrâtı
Yarın rûz-ı cezâ firdevs-i Adninde kıla dil-şâd.
- d) Na'îmi binde bir düşse nola bu mısra-ı târih.
Bu ma'bed-i câh-ı vâlâyı kıldı mü'minin âbâd?

Sene : 1300

Burada açık olarak görülüyor ki, câmi'in bânisi hakkında her hangi bir mâlûmat mevcûd değildir ve harab olan câmi'i, bir çok hayır sâhibi müslüman H. 1300 yılında, esaslı şekilde onarmışlardır. Piyâle-oğlu Câmî'inin esas inşâ edildiği tarih ise, bundan çok daha eskidir. Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde gördüğümüz «Piyâle-zâde Hacı Mehmed Ağa'nın İzmir'de, Hoca Hasan mahallesinde ve Mahâlle-i cedîd'de binâ etmiş olduğu mescid-i şerife ve mektebi vakfı...»⁴ ifâdesine dikkat edilecek olursa, mezkûr câmi'i, Piyâle-zâde Hacı Mehmed Ağa'nın yaptırdığını, esas bânisinin Mehmed Ağa olduğunu söylemek, her hâlde hatalı olmaz. Diğer taraftan, İzmir Vakıflar Müdürlüğü arşivinde bulduğumuz, Piyâle-zâde el-Hac Mehmed Ağa'ya mahsûs 15 Şevval 1142 (3 Mayıs 1730) tarihli bir vakfiye dahi bu câmi'in bânisinin kimliğini ve devrini tesbit eder mâhiyettedir. Bahis konusu vakfiyede şunlar yazılıdır :

«Medîne-i İzmir'de, Câmî-i atik mahallesinde vâki' el-Hac Piyâle zâde el-Hac Mehmed Ağa yanına varup ... ikrâr-ı tam ve takrîr-i kelâm edüp, tarih-i kitaptan yirmi yedi sene mukadden ... Hasan Hoca mahallesinde kendi binâ eylediğim mescid-i şerîfin imam ve müezzinine ve yağ ve kandil ve hasır tamirine ve tahtında olan mektebin muallimine

² Bak, s. 52.

³ Vezin icâbı «imaretl'anı» şeklinde yazmak daha doğru ise de, anlaşılması bakımından bu şekil tercih olunmuştur.

⁴ *Fihrist Defteri*, c. V, nr. 8/743.

ve babam mezbûr el-Hac Piyâle-zâde mahâlle-i cedîdinde binâ eylediğim mescid-i şerîfin imam ve müezzinine...»⁵. şart eyledim.

Bu kayıtlar bize gösteriyor ki, Piyâle-zâde el-Hac Mehmed Ağa, İzmir'de, biri Hasan Hoca mahallesinde, diğeri de Mahâlle-i cedit denilen Dibek-başı semtinde iki mescid yaptırmıştır ve burada, bizim bahis konusu ettiğimiz de Dibek-başı'ndaki, Mahâlle-i cedit'deki Piyâle-oğlu Mehmed Ağa Câmi'idir. Diğer taraftan, bu câmi'in bakımına mahsus ilk vakıf şartları dahi, bu vakfiyeden 27 sene önce düzenlenmiştir. Bu itibarla, her iki mescidin hicri 1115 (1703) yıllarında, yâni XVIII. yüz yılın başlarında yapılmış olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, Serden-geçdi ağalarından Genç Osman Ağa'nın 5 Şa'ban 1138 (8 Nisan 1726) tarihli vakfiyesinde, bir mahâl ta'rifî dolayısıyla «Hacı Piyâle-zâde Hacı Mehmed Mescidi» adının geçtiğini görmekteyiz ki, bu husûs da bize, mescidlerin 3 Mayıs 1730 tarihinden evvel yapılmış olduklarını gösteren bir delildir.

Câmi'in önünde dar ve uzun bir avlu vardır. Kısa bir merdiven ile son cema'at mahâlline çıkılır. Bu mahâllin önü câmekân ile üzeri de kurşun örtü ile kapalıdır. Ana mekânın üzeri ise, kurşun örtülü tek bir kubbedir. Gövdesi harabî, köşeli bir kâideye oturan tek minâresi, mahâlle evleri arasında kalmıştır. Ahşabdan sâde bir minberi vardır. Süsleme yoktur. Bak, resim nr. 55, 56, 57.

5 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 204/5.

53. Reşâdiye Câmi'i: Bak, Ma'mûretü'l - Hamîdiye.

54. Salâhettin-oğlu Câmi'i: İzmir'de, Fâik-Paşa mahallesinin güneyinde ve Tamaşalık (= Temâşâlık) mevki'indedir. Yeni verilen sokak numaralarına nazaran, 1030 cı sokakta bulunuyor. Câmi'in önünde bulunan tarasa merdiveni altında, Salâhettin Dede'ye âit olduğu halk tarafından rivâyet edilen bir sanduka mevcûttur ve bu mahâllin kapısı üzerinde «Maşaallah 1333» ibâresi yazılı bir kitâbe vardır. Bu itibarla, burada medfûn şahıs hakkında şimdilik kat'i bir şey söylemek güçtür.

İzmir Müzesi'nde bulunan eski eser fişlerinde, bu câmi'in 1311 (1893-94) yılında Bezzaz Ali Efendi tarafından yaptırıldığı yazılı ise de, biz bu husûsa dâir her hangi bir vesikaya tesadüf edemedik. Ancak İzmir'e âit *Tapu-tahrir Defterleri*'nde gördüğümüz bâzı kayıtlar, dikkata

şayandır. Meselâ Hicrî evâil-i Cümâde'l-ülâ 935 (Ocak 1529) tarihli bir defterde, Fâik Paşa mahâllesi civârında, 38 hâneli mahâlle-i mescid-i Selâtin-zâde (yâni sultanın çoğulu olan Selâtin-zâde) mescidi mahâllesinin bulunduğu yazılıdır¹. Bundan maada, Rebi'ül-âhir 937 (Kasım 1530) tarihli diğer bir defterde dahi, yine İzmir'in içinde ve Fâik Paşa mahâllesi esâmisinden sonra «Mahâlle-i mescid-i Selâtin-zâde, Hâne: 38, mücerred: 18, Hâne gayr-ı avâriz: 5, Tuzcu: 8» kaydı mevcuttur². Nihayet, Receb 983 (Ekim 1575) tarihli Suğla livası mufassalında da, bu mahâllenin ismine tesadüf edilmektedir³. Bu kayıtların dışında, Serden geçdi ağalarından Genç Osman Ağa'nın 5 Şaban 1138 (8 Nisan 1726) tarihli vakfiyesinde ve Mehmed Şemseddin Efendi kızı Kudsiye Molla'nın 1198 (1784) tarihli vakfiyesinde dahi «Selâtin-oğlu Mescidi» nin adı geçmektedir⁴.

Bütün bu kayıtlar bize gösteriyor ki, XVI, XVII, ve XVIII. yüz yıllarda, İzmir'de, Fâik Paşa mahâllesi yakınında, bir Selâtin-zâde (=Selâtin-oğlu) mescidi mahâllesi vardır⁵ ve kanaatımızca, sultanların çocukları manasına gelen bu Selâtin-zâde Mescidi mahâllesi sonradan Salâhüd-dîn oğlu mescidi mahâllesi şeklini almıştır. Hâlen mevcûd olan mescide de Salâhüd-dîn oğlu mescidi adı verilmiştir. Bu itibarla, bahis konusu câmi, XIX. yüz yılın ikinci yarısına veya XX. yüz yılın ilk yarısına âit olmayup, kuruluşu bakımından, XVI. yüz yıl başlarına ve belki de daha önceki devirlere âit bir Türk eseridir diyebiliriz. Ancak bir çok defalar tamir görmüş olması dolayısıyla, bugünkü hâlini almıştır. Hâlen tavanı ve minberi ahşaptır. Divarları taş ve moloz harç karışımıdır. Minâresi 1 Ocak 1954'de, İzmir'in kuruyemiş tüccarlarından Manisalı Ömer Lûtfi oğlu Bay Sabri Gül tarafından, tuğla olarak yaptırılmıştır. Mimarı Abdüsselim Yapar'dır ve hâlen cema'ata açık durumdadır.

1 Başbakanlık Arşivi, *Tapu-tahrir Defteri*, nr. 148, s. 8.

2 Başbakanlık Arşivi, *Tapu Defteri*, nr. 166, s. 392.

3 Başbakanlık Arşivi, *Tapu Defteri*, nr. 537, s. 8.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 74 ve *II. Vakfiye Defteri*, s. 147, 204, 255.

5 Ayrıca bak, İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 110 da, 5 Rebi'ül-evvel 1313 (26 Ağustos 1895) tarihli vakfiyeye.

55. Sa'lebçi-oğlu Câmi'i: İzmir'in XX. yüz yıl başlarında inşâ olunan büyük câmi'lerinden biridir. Kemeraltı caddesi ve Birinci Beyler-

sokağı ile Kestelli caddesi arasında kalan semtdedir. Eski Büyük ve Küçük Sa'lebci-oğlu hanlarından, Büyük Sa'lebci-oğlu Hanı'nın arkasına tesâdüf eden sahada inşâ edilmiştir. Bânisi Sa'lebci zâde Hacı Ahmed Efendi'ye âit 16 Rebi'ül-evvel 1311 (27 Eylül 1893) tarihli vakfiyede bu husûsla alâkalı olarak şunlar kayıtlıdır.

«İzmir eşrâf ve mu'teberân-ı mütehayyızanından saadetlû Sa'lebci zâde Hacı Ahmed Efendi bn. Hacı Mehmed Ağa bn. Hasan meclis-i şer'-i şerif-i enverde zikr-i âti vakfına li-ecli't-tescil mütevellî tâyin buyurduğu ketebeden Mehmed Ali Efendi bn. Halil mahzerinde be-tav'an ikrar-ı sahîh-i şer'î ... edüp ... etyab-ı emvâl ve enfes-i emlakimden olup, Kemer-altı caddesinde, Hacı Mahmud sokağının köşesinde bir tarafı ... vakf ve habs edüp ... gerek galle ve gerek ribhından terâküm eden mebâliğ ile Hân-ı kebîr-i mezkûr¹ derûnuna ber-vech-i muharrer bir câmi ve bir mekteb ve yedi bâb oda ve bir ders-hâneyi ve helâ ve lâvazım-ı sâireyi müştemil bir medrese inşâ ettirilüp, hitam bulduktan sonra gallât-ı mezkûreden hâkim ve müftü efendiler ile mütevellî ma'rifetlerle câmi'-i mezkûrun imam-ı evveline on beş ve ... cem'an şehriye yüz beş aded sîm mecidiye verile ... ve yine gallât-ı mezkûreden, Kemer-altı'nda vâki' câmi'-i şerifin imamına ... ve Hacı Mahmud câmi'-i şerifinin imamına ... ve Arnavud mescid-i şerifinin imamına ... ve Odun-Kapılı mescid-i şerifinin imamına ... ve ... ve Kemer-altı câmi'-i şerifinde vâki' kütüb-hâne'nin hâfız-ı kütübüne verile...»². 16 Rebi'ül-evvel 1311 (=27 Eylül 1893).

Bu ifâdeden anlaşıldığına nâzaran, Hacı Ahmed Efendi, sâdece bir câmi değil, bir külliye'nin inşâ edilmesini arzu etmiştir ve bu sebeple de, mezkûr Sâ'lebci oğlu câmi'i fevkânî olarak, Büyük Sa'lebci oğlu Hanı'nın avlusu nihâyetinde yapılmış, altına mekteb, medrese, ders-hâne ve sâir odalar binâ olunmuştur. Râgıb Paşa zâde Mehmed Ali Bey'in, İzmir tarihi hakkındaki notlarından istifâde eden Râif Nezih Bey ise, Sa'lebci Câmi'i hakkında şunları yazmaktadır.

«... Ba - husûs yirmi beş, otuz sene evvel, Sa'lebci-zâde merhum Hacı Ahmed Efendi'nin vücûh-ı birre sarfile vakf etmiş olduğu akârât vâridâtından, şehrin hâkimü's-şer'î Anadolu Kazaskeri Hoca Gürcü Emin Efendi merhûm, Büyük Han'ı derûnunda inşâ ve ikmâl edilen fev-

1 Büyük Sa'lebci oğlu Hanı kasdedilmektedir. 1970/71 yıllarında bu han yıkılarak, yerine Vakıflar Genel Müdürlüğü, yeni bir iş hanı inşaatına başlamıştı.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 68/70.

kānî ve kısm-ı küllisi mermerden masnû câmi'-i şerif ile tahtındaki medrese ve mekteb ve...³.

Aynı müellif, eserinin bir başka yerinde de şöyle diyor. «15 Teşrin-i evvel 1311 de Sa'lebcî zâde Hacı Mehmed Efendi merhûmun vücûh-ı birre tahsîs eylediği sülûs malından, Büyük Han'da inşâsını vasiyyet ettiği câmi'-i şerif ile mekteb ve medresenin inşâatında Allâme Hoca nâmı ile şöhret şîâr Hacı Ahmed Efendi müdür-i umûr tâyin edilmiştir... Fakat uzun bir zaman geçmeksizin minâresinin yıkılıverdiği Sa'lebcî Câmî'inin inşâatında iyi bir mürâkabe yapamamış olduğu anlaşılıyor...»⁴.

Bu eserden istifâde ettiğini tahmin ettiğimiz Bay Hakkı Gültekin dahi, Sa'lebcî-oğlu Câmî'inin, Hacı Mehmed Efendi tarafından ve hicri 1322 yılında yaptırıldığını eserine kayd etmiştir⁵. Lâkin, yukarıda kısmen örneğini verdiğimiz vakfiyede ve Râgıb Paşa zâde Mehmed Ali Bey'in notlarında görüldüğü vechile, bu külliye, Sa'lebcî zâde Hacı Mehmed Efendi'nin oğlu Hacı Ahmed Efendi tarafından 16 Rebi'ül-evvel 1311 tarihinden sonra, Gürcü Emin Efendi nezâretinde inşâ ettirilmiştir. İlk minâresi bilâhîre yıkıldığı için, 1927 yılında, İzmir vâlisi Kâzım Dirik zamanında, bugünkü minâresi yaptırılmıştır. Esas mekân yeşil porfir ve beyaz mermerden inşâ edilmiştir. Üzeri, kurşun kaplı bir kubbe ile örtülüdür. Son cema'at mahâllinin dahi üzeri üç kubbe tarafından örtülmüştür. Câmî'in önünde, ayrıca iki mermer çeşme mevcuttur. İzmir câmi'leri üzerinde çalışan Işık Ungan, bu câmi'den hiç bahsetmez.

3 *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, I. Kitab, 18. Forma, s. 11.

4 *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, I. Kitab, 17. Forma, s. 11.

5 *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 55.

56. Selimiye Câmî'i: İzmir Müzesinde bulunan eski eser fişlerine nazaran, inşâ tarihi ve bânisi hakkında her hangi bir kayıd yoktur. İzmir'in, Değirmen Dağı semtinde, 402. sokakta olan bu câmi'e dâir, bizde bir bilgi bulamadık.

Hâlen mevcut, üzeri düz ahşap çatılı, kiremit örtülü ve tek minâreli bir eserdir.

57. Servili Mescid: İzmir'in Basmahâne civarında bulunan Karakapı caddesi üzerinde, 98 nr. dadır. Bu mescidin nezaman inşâ edilmiş

olduğuna dâir her hangi bir kayda tesadüf edemedik. Ancak mezkûr mescidin avlusunda, üzerinde «Allah bâkî, Servili Mescid câmi'i bânisi Hacı Osman Efendi'nin ruhuna fâtiha» yazılı tarihsiz bir mezar kitâbesi vardır. Bu kitâbeye nazaran, bahis konusu Servili Mescidi, Hacı Osman Efendi adında bir şahsın yaptırdığını söylemek mümkün ise de, bir diğer kayıd, yeni olan bu mezar taşının hatalı bulunduğunu bize göstermektedir. Çünkü Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde mevcûd «İzmir'de Mîr Ali mahâllesinde Servilî mescid-i şerîfi vakfı ile mescid-i şerif-i mezkûra minber vaz' etmiş olan Osman Efendi vakfı»¹ kaydı, bahis konusu Osman Efendi'nin bu câmi'e bir minber vaz'ettirmiş olduğunu açıkça ifade ediyor.

Bu avluda ayrıca bir de Sabuncu-zâdeler'e âit 1180 (1766-67) tarihli mezar taşının olması dikkati câlibtir. Diğer taraftan. Birûn-âbad'lı (Bornavalı) Abdullah kızı Şerîfe Hanıma âit 15 Şaban 1311 (21 Şubat 1894) tarihli vakfiyede «İzmir'de Servili Mescid Mahâllesi»² adının geçmesi, bu mescidin oldukça eski bir inşâ tarihine sâhib bulunması lâzım geldiğini bize göstermektedir.

Servili Mescid'e, Mîr-âlem'li tarlasında, Çoban-çeşmesi'nde, Arabkuyusu'nda, Kanlı-Dere'de Ayvalık karşısında, Taş-tarla'da ve İzmir'in daha bâzı semtlerinde, cem'an 238 ağaç zeytin dahi vakf edilmiş bulunuyordu³. Lâkin bu vakıf kayıtlarının da tarihi yoktur. Hülâsa, henüz hakkında fazla bir bilgiye sâhib olamadığımız Servili Mescid, üzeri düz çatı ve kiremîd örtülüdür. Son cema'at mahâlli açık olup ahşap sütunlara istinat etmektedir. Kürsi, minber ve sermahfil kısmı dahi ahşaptır. Mihrabı alçı olup, sütun başlıkları süslemelidir ve hâlen cema'ata açıktır. Bak, resim nr. 60.

1 *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/2009. Siyah-ı Sâni Muhasebe 75.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 223.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 58.

58. Soğuk-kuyu Câmi'i : İzmir'in, Karşıyaka kazasında ve Soğuk-kuyu semtindedir. Bu itibarla, Soğuk-kuyu Câmi'i nâmile meşhur olmuştur. Hâlen 1871. sokak 121 nr. dadır. Son cema'at mahâllinin giriş kapısı üzerindeki yeni yazılı kitâbede «Çömez-zâde Hacı Mehmed 1291» yazılı olduğu için, bânisinin Çömez-zâde Hacı Mehmed Efendi olduğu söyleniyor¹.

1 Işık Urgan, *İzmir Câmi'leri*, San'at Tarihi Tezi, s. 49.

İzmir Müzesinde bulunan, İzmir câmi'lerine âit fişlerde ise, Sofuzâde Mehmed Efendi tarafından yaptırıldığı kayd edilmektedir. *İzmir Tarihi* yazarı Bay Hakkı Gültekin, her iki şahsın da aynı Mehmed Efendi olduğunu yazmaktadır². Ancak biz, İzmir Vakıflar Müdürlüğünde bulunduğumuz kayıtlar arasında, yâni Tireli Kethüda-zâde Seyyid Hacı Mustafa Ağa bn. Hacı İbrahim Ağa'nın 1216 (1801/802) tarihli vakfiyesi sonunda bulunan şahidler arasında Çömez-zâde Hâfız el-Hac Osman Efendi ismine tesadüf ettik³. Bu itibarla diyebiliriz ki, 1801 yıllarında, İzmir'de Çömez-zâde lâkabı ile meşhur ve muteber bir âile yaşıyordu ve bu âileden olması kuvvetle muhtemel bulunan Hacı Mehmed Efendi de 1291 (1874) yılında, İzmir'in Karşıyaka'sında bir câmi yaptırmıştı.

Bahis konusu câmi'in, önünde küçük bir avlusu vardır. Son cema'at mahalli bilâhire kapatılmıştır. Esas bina taş ve harc ile inşâ olunmuştur. Çatısı ahşab meyilli ve kiremid döşelidir. Beş köşeli bir kâide üzerine oturan, kesme taşdan yapılmış ve külâh kısmı dahi taş olan bir minâresi mevcuttur. Mihrabı bir niş hâlinde olup, minberi ahşaptır⁴. Bak, resim nr. 58, 59.

2 *Adı geçen eser*, s. 55.

3 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 18.

4 Işık Urgan, *Aynı eser*, s. 49.

59. Şadırvan Câmî'i : İzmir'de, Eski-mahkeme-önü, Arasta ve Şekerciler çarşısından gelip, Odun-Pazarı'na ve Yağcılar içine doğru giden yolların birleştiği noktada bulunmaktadır ve hâlen bu semte, câmi'in yanında olan meşhur şadırvana izâfetle, Şadırvan-altı denilmektedir. Câmî' dahi, bilâhire önündeki şadırvandan isim alarak «Şadırvan Câmî'i» adı ile şöhret yapmıştır.

Şadırvan Câmî'i'nin bânisi henüz kat'î olarak malûmumuz değildir. Ancak bu eserden bahseden, bizim görebildiğimiz en eski kayıd, Kâtib Çelebi'nin *Cihân-nümâ*'sında mevcuttur. Kâtib Çelebi bu kitabında İzmir câmileri hakkında bilgi verirken şöyle diyor :

«... Ulu Câmî' Nifli-zâde câmi'idir. Derya tarafında, limana karib fevkânî, kârgir, kurşun örtülü kubbedir. Biri dahi Hacı Hüseyin Câmî'i, kezâlik yalı kenarında dahi, sâiri şehirde hurda câmi'lerdir...»¹. Kâtib

1 Burada ilk bahsedilen Nifli-zâde Câmî'i, Şadırvan; Hacı Hüseyin Câmî'i de Başdurak Câmî'i'dir. Bk. İstanbul 1145, s. 669.

Çelebi, Cihân-nümâ'sını XVII. yüzyılın ortalarında kaleme aldığına nazaran², bu câmi' dahi en geç olarak XVII. yüzyılın ilk yarısında İzmir'de bulunuyordu diyebiliriz.

Kâtib Çelebi'den sonra, 1670/72 yıllarında İzmir'e gelen, Evliya Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde, bu câmi' hakkında şunları yazmaktadır :

«... Cümleden cemaat-i kesîreye mâlik çarşu içinde ve Kurşunlu Han önünde Bıyıklı-oğlu Câmi'i, güyâ İstanbul'da Rüstem Paşa Câmi'i gibi şebb-rûz cema'atden hâli değildir ve onbir kademe taş nerdiban ile urûç olunur, fevkânî câmidir ve altı serâpâ dükkânlardır ve kible kapsu üzerinde tarihi budur.

Sa'y-i Mahmud oldu hakka bu makâm-ı asfiyâ.
Buldu bin kırk altıda hem itmâmı essalâ.

Güyâ beyaz incüye benzer bir câmi'-i münevver ve musanna' müferrih kurşun ile mestûr bir câmi'-i pür-nûrdur. Amma tenk mahâlde vâki' olmağile haremi yoktur ve çarşu içinde abdest havuzu vardır...»³.

Burada derhâl şunu kayd edelim ki, Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği 1046 (1636/37) tarihli kitâbe, bu gün yerinde yoktur. Diğer taraftan bu câmi'in bânisi olarak gösterilen Bıyıklı-oğlu da mübhem bir şahıstır. Her ne kadar, Gedûsi-zâde Abdullah Ağâ'nın, İzmir'deki vakıflarıyla alâkalı, gurre-i Safer 1129 (15 Ocak 1717) tarihli bir vakfiyesinde «bir taraftan Bıyıklı Mustafa Paşa vakfı»⁴ ibâresi bulunuyor ise de, bu ifâdenin, Evliya Çelebi'nin zikrettiği Bıyıklı-oğlu ile ne derecede bir münâsebeti vardır bilemiyoruz. Buna mukabil, Alâiye ahâlisinden olup, İzmir'de oturan Hacı Velî bn. Yusuf bn. Velî Efendi'ye âit, 10 Zilhicce 1142 (26 Haziran 1730) tarihli bir başka vakfiyede bu câmi'in ismi Kâtib Çelebi'nin *Cihân-nümâ*'sında olduğu üzere «Nifli-zâde Câmi'i»⁵ diye, açık şekilde geçmekte ve İzmir'in Câmi'-i atik Mahâllesi'nde bulunduğu kayd olunmaktadır.

Bu hususla alâkalı ve çok dikkat çekici bir kayıt örneği de, An-

2 Hamid Sa'di Selen, *Cihân-nümâ* (Kâtib Çelebi), Ankara 1957, s. 121.

3 *Seyahat-nâme*, İstanbul 1935, c. IX, s. 93, Zuhuri Danışman neşri, İstanbul 1971, c. XIII, s. 83.

4 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 22-23 ve 154.

5 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 86-88.

kara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, *Fihrist defteri* nr. 208, c. I, 8/2080 de mevcuttur. Bu defterde bulunan «İzmir'de Câmî-i kebîr, Niflî-zâde denmekle şehir, merhûm ve mağfûr Sultan Süleyman Hân vakfı (İzmir'de Şadırvan Câmî-i şerîfi için Atike Hâtun bir bâb dük-kânı imâm-ı câmie meşrûta olmak üzere vakf etmiştir)» ifâdesi, Şadırvan Câmî'ine, Niflî-zâde câmî'i dahi denildiğini ve bunun Kanunî Sultan Süleyman vakfı olduğunu sarîh olarak, ortaya çıkarmaktadır.

Bu kayıtlar dışında İzmir sâkinlerinden ve ashâb-ı hayrattan Ödemişli el-Hac Mehmed bn. Ebûbekir bn. Mehmed Efendî'nin evâsıt-ı Rebî'ülevvel 1107 (Ekim 1695) tarihli vakfiyesinde⁶, Müderris el-Hac Ahmed Said Efendî'nin 7 Şaban 1170 (27 Nisan 1757) tarihli vakfiyesinde⁷ ve Çömez-zâde Hâfız el-Hac Osman Efendi bn. Hacı Mehmed bn. Abdullah Efendî'nin 13 Şevval 1239 (11 Haziran 1824) tarihli vakfiyesinde⁸, nihayet Alay-Beyi İbrahim Bey'in 15 Şevval 1295 (12 Ekim 1878) tarihli vakfiyesinde⁹, bu câmî'in adı, sâdece Şadırvan Câmî'i olarak geçmektedir.

Maamafî, İzmir Vakıflar Müdürlüğü'nde mevcûd I numaralı *Vakfiye Defteri*'nde gördüğümüz 1254 (1838/39) senesine âit bir kayıttan dahi, İzmir'de, Câmî-i atik Mahâllesi'nde oturan Bıyıklı el-Hac Mustafa adındaki¹⁰ bir şahsın bâzı vakıflara sâhib bulunduğunu öğreniyoruz. Ancak bu Bıyıklı Mustafa'lar ile Şadırvan Câmî'i bânisi arasında Evliya Çelebi'nin yazdığı üzere bir münâsebet kurmak şimdilik mümkün olmamıştır. Bilâkis XIX. yüzyılın sonlarında yaşayan ve İzmir'in şehir tarihi ile meşgul olan yazarlarımızdan bâzıları ve bilhassa Mehmed Ali Bey Şadırvan Câmî'inin, Kanunî Sultan Süleyman tarafından yaptırılmış olduğu rivayet edilir diyor¹¹. Bu meyanda, bâzı yazarlarımızda mes'eleyi tahkik etmeden, «Şadırvan Câmî'i, Bıyıklı Sultan Süleyman tarafından bina ettirilmiştir»¹² veya «Şadırvan Câmî'inin bânisi Bıyıklı-oğlu Mahmud»¹³ dur gibi sonuçlara varmışlardır. Pek tabî'idir ki, yukarıdan beri, vakıf kayıtlarına müsteniden verdiğimiz izahat, Şadırvan Câmî'inin

6 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü II. *Vakfiye Defteri*, s. 38-39.

7 » » » II. *Vakfiye Defteri*, s. 71

8 » » » II. *Vakfiye Defteri*, s. 245

9 » » » II. *Vakfiye Defteri*, s. 3

10 Bk. s. 3.

11 Râif Nezih, *İzmir Tarihi*, İzmir 1927, I. kitab, 18. forma, s. 10/11.

12 Râif Nezih, *Aynı eser*, 12. forma, s. 11.

13 Hakkı Gültekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 56.

tarihçesini kısmî şekilde meydana koymuştur; yâni elimizde henüz kat'î bir inşâ kitâbesi olmadığından, onun yapıldığı tarihi tam olarak söylemek şimdilik mümkün değildir. Kanaatimizce Kanunî devrinde binâ edilmiş bir Türk eseri olmalıdır. Câmi'in hâlen üzerinde bulunan kitâbelerden birincisi ise, kuzey-doğu kapısı, yâni arasta tarafından çıkan merdivenlerin üst kısmında ve ana mekâna girişin sol tarafına düşen bir pencerenin üzerindedir. Câmi'in tâ'mir tarihile alâkalı olan bu kitâbede aynen şunlar yazılıdır :

قال النبي صلى الله عليه وسلم
من بنى الله مسجداً بنى الله له بيتاً في الجنة

Ta'alâllah zehî matbû' u dilkeş cây-i ta'atki.
Nola olsa nazîre beyt-i ma'mûre olur bercâ.

Miyân-ı şehrimizde nûrdan şâd u revân iken.
Harîk erkân-ı hüsnün eyleyüp defa'ât ile imhâ.

Muhassıl kalb-i âşık-veş yanup vîrân iken şimdi.
Yapıldı ehl-i hayrın himmetiyle böyle müstesnâ.

Bu hayrât-ı cemîle himmet erbâbı ola nâil.
Hadis-i «menbenâ» ya imtisâlen ecr-i bî-hemtâ.

Yazılsun bâb-ı Arş üzre bu gûne Nüzhetâ târih.
Ta'alâllâh zehî matbu' u dilkeş câmi'-i bâlâ.

Sene 1230

Bu kitâbe, Şadırvan Câmi'inin birkaç def'a yangın dolayısıyla harap olduğunu ve nihâyet Hicrî 1230 (1815) yılında, hayır sahiblerinin himmetile onarıldığını bize göstermektedir.

Büyük şadırvanın önünden çıkan yâni kuzey-batı kapısı merdivenin sol tarafına isâbet eden kütübhâne odasının üzerinde bulunan 1250 (1834/35) tarihli kitâbe de aynen şöyledir :

Şeref buldu bi-lûtfillâh bu cây-i dil-küşâ şimdi.
Zehî vâlâ eserdir mevki'inde böyle bî-hemtâ.

Kapâni-zâde merhûm sıdk ile hâl-i hayâtında.
Li-vechî'l-lâh kodı hayrat için vakf akçe-i ...?

Vücûh-ı birr ta'mir ettiği-çün vakf-ı mezbûru.
Bu dâr-ı kütbü etti zevcesile kızları inşâ.

Ulûm erbâbı gelsün hâll-i müşkil eylesün bunda.
Temessûkle kitâbullaha bulsun feyz-i lâ-yuhsâ.

Muvakkit-hâne mülsak oldu dârü'l-kütbe himmetle.
Binâsı kâim olsun görmesün cevr-i felek aslâ.

Delâletle olur bu ecre nâil himmet erbâbı.
Husûsa bâniler cennât-ı adn içre bulur me'vâ.

Tekellüfsüz dedi tarihini Hâlid bu sûretle.
Yapıldı bin ikiyüz ellide matbû' müstesnâ.

Sene 1250

Bu kitâbeye nazaran, İzmir'in tanınmış âilelerinden birine mensub bulunan Kapâni-zâde, hâl-i hayatında Şadırvan Câmî'i için bir miktar vakıf para bırakmış; karısı ile kızları da sonradan, bu câmî'in batı tarafındaki şadırvanı üzerine bir kütübhâne yaptırmışlardır; aynı zamanda kütübhâne binâsına bitişik olarak bir de muvakkithâne vardır.

İzmir Müzesi'nde bulunan ve İzmir'deki eski eserlere âit olan fişlerde ise, bu kitâbeler yanlış okunduğu için, Şadırvan Câmî'ine dâir şunlar yazılıdır: «...iç kapu üzerinde câmî'in yanmış olduğu ve 1230 (1815) de Tabâi zâde Sıddık, tarafından, yeniden inşâ edildiği hakkında, türkçe sülûs bir kitâbe vardır...». Hâlbuki, yukarıda da gördüğümüz üzere, bu câmî'in içinde, iki kitâbe mevcûdudur ve bunlardan 1230 (1815) tarihli olanı umumî mâhiyette bir tâ'mir kitâbesidir. Birçok yangınlar sonunda, hayır sahipleri tarafından câmî'in onarıldığını bize göstermektedir. İkinci kitâbe ise, Kapâni-zâdelere bahsetmektedir. Ve burada Kapâni kelimesi Tabâi; sıdk ile kelimesi de sıddık şeklinde okunmuş olduğundan mânâ çok değişmiştir. Işık Ungan dahi, İzmir Câmî'leri adlı tezinde, bu kitâbeleri okurken veya okuturken, yazılar çok girift ve temiz olmadığından, oldukça fâhiş yanlışlar yapmıştır¹⁴.

14 Bak, s. 12 ve 13.

Şadırvan Câmî'i, İzmir'de sâhile yakın ve şehrin en hareketli bir ticâret mahâllinde yapılmıştı. Bu sebeble arsası geniş olmadığından etrafında avlusu dahi yoktu. Câmî' fevkânî olarak inşâ edildiği için, altında, câmî'in temelini teşkil eden kemerler arasında bir çok dükkân ve mahzenler vardı. Bunlar bilâhire şahıslara satılmış olduğundan, Hâlen câmî'in temeli, bu dükkânlara sâhib bulunan tüccar ve esnafın elindedir ve câmî'e, evkafa temin ettiği vâridât ortadan kalkmıştır¹⁵.

Şadırvan Câmî'i'nin biri, Bit-pazarı tarafındaki şadırvanın önüne inen kuzey kapısı, diğeri de şekerciler çarşısı tarafındaki esas büyük şadırvan önüne açılan batı kapısı olmak üzere iki kapısı vardı. Sonradan kuzey kapısının merdivenleri çok harab ve bakımsız kaldığı için burası kapatıldı ve yerine bâzı dükkânlar inşâ olundu. Bu gün câmî'e batı tarafındaki, 29 basamaklı bir merdiven ile girilmektedir ve girişte bulunan son cema'at mahâlli bilâhire câmekân ile çevrilmiştir. Üçüncü kademe yan mekânları teşkil ediyor ki, bunların da üzeri kubbeli ve kurşun örtülüdür. Esas mekânın üzerine gelen büyük kubbe ile buna âit tromp çıkıntıları dahi kurşun kaplıdır. Câmî' ile güney tarafında bulunan bir şerefeli, tek minaresi kesme taştan yapılmıştır. Vakıflar Umûm Müdürlüğü 1941 yılında bu minareyi ta'mir ettirmişti.

Ana mekâna kuzey ve batı tarafından iki giriş vardır; aynı zamanda içinde 8 adedi taşıyıcı olmak üzere, 10 sütun mevcuttur. Ana mekânın üzerini örten tromplu kubbe kasmağında sekiz pencere vardır. Ayrıca tromplarda üçer ve tromplar arasındaki boşluklarda da ikişer pencere görülmektedir. Mihrab, geniş ve yuvarlak bir kemer içinde açılmıştır. Yanlarında iki süs sütunu mevcuttur. Minberi mermerdendir. Kubbe kalem işlerle süslü olup, ortasında bir âyet yazılı bulunmaktadır.

Câmî'in batı tarafında bulunan ve sekiz sütun üzerine oturtulan kütübhânenin dahi, câmî' ile içten irtibâtı vardır. Bu kütübhânenin altındaki şadırvanın tavanı ise kubbeli olup, su hazînesi ortada ve etrafı demir parmaklıkla çevrili bulunmaktadır. Şadırvanın suyu, eski Agora (=Namazgâh) mevki'inde bulunan kabristan içindeki bir menbada gelmekte idi¹⁶. Bu şadırvanın kubbesinin iç tarafında bir de manzum kitâbe vardır. Ancak bu kitâbe bir bez veya muşamba üzerine yazıla-

15 Râif Nezih, *Aynı eser*, I. kitab, 18. forma, s. 11.

16 Vedat Sivri, *İzmir Câmileri*, (Ege Ekspres Gazetesi), İzmir 26, II, 1960 ve Râif Nezih, *Aynı eser*, forma 18, s. 11.

rak, kubbenin iç kasnağı etrafına yerleştirildiği için, sonradan hava ve yağmurların tesiriyle olacak, bir çok yerlerinde bozulmalar olmuştur. Bu itibarla, kitâbe metnini tam olarak okumak müşkilât arzettir. Bu kitâbeden okuyabildiğimiz kısımlar ise, aynen aşağıya yazılmıştır.

Şadırvan-ı kadîme ehl-i hayrın ayn-ı lûtfundan.
Akardı ma'-i sâf himmeti âb-ı zülâl-âsâ.

Müahhar menba'-ı feyz-i ilâhîden zuhûr eden.
Sular iş-bu şadırvana olundu sonradan icrâ.

Neşat-efzâ olup enhur iş-bu şadırvanda.
Husûsa mü'minîn eyler salâvât şartını ifâ.

[Gelüp] sâlih olan müslimler âb-dest alup çıksın.
Kelâm olunsun muradı üzre işte câmi'ül ... (?)

..... mâ musaffa bâ-husûs bunda.
Nice hayvân-ı nâtık gayr-i nâtık olmada ihyâ.

Çün bir ni'met-i tahârettir ki hem ayn-ı inâyettir.
Kılındı bî-bedel i'tâ

.....
.....
.....
.....

Gerektir şükr-i ni'met âkil-i dânyâya her demde.
Şeb u rûz şükr-i yezdânile arar ni'met-i uzmâ.

Bu rütbe eltâf-ı hakk su gibi câridir.
Bu lûtfu ancak âdem acz ile şükrün eder ifâ.

Sezâdır sâhibü'l-hayrata şâyeste.
Duâ gevherlerin akdıkca âb-ı dest eyler ihdâ.

.....

 Gelüp Hâlid dedi bin ikiyüz ellide târihin.
 Şadırvan dâr-ı kütübün sâyesinde oldu pek ra'nâ.
 Menlehü'l-fakir
 Mehmed Râsim

Görülüyor ki, kütübhâne sâyesinde, şadırvan da onarılmış ve bakımlı bir hâle gelmiştir. Bu gün, gerek bu şadırvan, gerekse Bit-Pazarı tarafındaki diğer küçük şadırvan faal durumdadır ve bu şadırvanlardan dolayı, «Şadırvan Câmî'i» adını alan, İzmir'in sayılı eseri dahi hâlen cema'ate açık ve faal durumda bulunmaktadır. Bak, resim nr. 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68.

60. Şerefiye Câmî'i: İzmir'in güney batı tarafında, Bozyaka denilen semtde bulunuyordu ve Esnef Şeyhi Câmî'i (Bak buna) civarında oturan, Adanalı Hâfiz Nûri Efendi bn. Abdülfettah bn. Abdullah Efendi tarafından yaptırılmıştı¹. Hakkındaki bilgimiz şimdilik bundan ibarettir.

1 Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defterleri*, nr. 208, c. II, 8/1775.

61. Şeyh Câmî'i: İzmir'in Basma-hâne semtinde, eski Yazıcı mahallesindedir. Bugün ise, 961. sokak, 29 nr. da bulunuyor. Civarında Fâik Paşa Câmî'i ve yanında dahi Hâlid Bey ilk okulu vardır.

Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde bulunan evâsıt-ı Safer 1055 (Nisan 1645) tarihli vakfiyeye nazaran¹, Üsküdarlı Aziz Mahmud Hüdâî Efendi hazretlerinin halifelerinden Şeyh Mustafa Efendi tarafından yaptırılmıştır. Aziz Mahmud Efendi fukarasına meşruta olan bir câmî' ile tekmeden müteşekkil bulunuyordu. 1671 tarihlerinde İzmir'e gelen Evliya Çelebi dahi bu eserden sadece «Şeyh Mustafa Efendi Câmî'i» diye bahs etmektedir². Bu itibarla, sarîh olarak görülüyor ki, Şeyh Câmî'i, esas inşâsı XVII. yüz yılın ilk yarısına âit olan bir Türk eseridir.

1 Bak, *Esas Defterleri*, nr. 209 - 8/1, 516. kayd.

2 Evliya Çelebi, *Seyahat-nâme*, İstanbul 1971, c. XIII, s. 84.

Hicri 1224 (1809) yılında büyük bir tâmir gördüğünü, ana mekâna giriş kapısı üzerinde bulunan manzum kitâbeden öğreniyoruz. Bu kitâbe ise aynen şöyledir :

Ne âli mescid-i ra'nâ binâ olmuş li-vechillâh.
Cenâb-ı Şeyh'in âsârı cemîl oldu bi-avnillâh.

Zehî ferhûnde âlî-baht mübârek buk'adır bu kim
Ki evkât-ı hamse i'lân olur tevhîd-i dârullah.

Sezâ ger şems[ü] mâh tâk-ı muâllâsında âvîzan.
Olub mihrâbına rû-mâl ile nâil rızâullah.

Mübâhat eylese ger ehl-i semâvâta lâyıktır.
Bu câmi'de namaz kılub du'â eden ibâdullah.

İkitekbîr ile çıktı Reşîdâ târih-i tâ'mir.
Kamu revnak-efzâ³ ma'mûr olup câmi' bi-hamdillâh.

« قو رونق افزا معمور اولوب جامع بحمد لله »

Sene : 1224 (=1809)

Bu kitâbeye rağmen, *Izmir Tarihi* yazarı Bay Hakkı Gültekin, bahis konusu câmi'in, Hicri 1258 yılında Fâik Paşa tarafından yaptırıldığını söylemek suretile büyük bir hataya düşmüştür⁴.

Şeyh Câmi'inin, etrafı yüksek duvarlarla çevrili bulunan küçük bir avlusu vardır ve burada Şeyh Mustafa Efendi'nin mezarını dahi ihtiva eden bir hazîre mevcuttur. Esas mekâna nazaran, saçağı yarım metre kadar aşağıda bulunan son cema'at mahâlli câmekân ile kapatılmıştır. Üzeri kiremid döşelidir. Ana mekânın üzeri dahi, dışdan meyilli ahşab çatı ve kiremid örtülüdür. Tuğladan yapılmış ve üzeri sıvanmış tek minâresinin külâhı kurşundur. Câmi'in tavanı, içden düz ve ahşaptır.

3 Buradaki « افزا » kelimesinin elif harfi, tâmirler esnasında silindiği için « قو » şeklinde kalmıştır. Fakat manzûm olan tarih beyti, ebced hisabile hesablanırken, burada elife tekâbü'l eden bir rakamı noksan çıktığından, efzâda ki elifin düştüğü anlaşılmış ve bu sebeple, metne bir elif ilâvesile kelime efza şeklinde yazılmıştır.

4. Bak, *Adı geçen eser*, s. 58.

Ancak bu tavan bir kısım motif ve yazılarla süslenmiştir. Pencere kenarları dahi süslemelidir. Mihrabı bir niş hâindedir ve kadınlar mahfili dahi mevcuttur⁵. Bak, resim nr. 69, 70, 71, 72, 73, ve 75.

⁵ Işık Ungan, *İzmir Câmi'leri*, San'at Tarihi Tezi, s. 42-43. Işık Ungan'ın kitâbeyi hatalı okuduğu görülüyor.

62. Tahtalı Mescid : İzmir'de musevilerle meşkûn bir mahâlde, yâni Mezarlık-başı ve Havra sokağı havâlisinde bulunuyordu. Ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığını bilemiyoruz. Ancak, 23 Rebi'ül-evvel 1252 (8. VII. 1836) tarihli bir vakfiyede adı geçtiğine nazaran, en geç. XIX. yüz yıl başlarında yapıldığını söyleyebiliriz¹.

Şimdilik hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

¹ İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 235.

63. Tepecik Câmi'i : İzmir'de, Tepecik semtinde, Gaziler caddesi ile Kemer istasyonu civarındadır. Bu câmi'in, ne zaman ve kimin tarafından yaptırıldığına dâir bir kayda tesadüf edemedik. Ancak, İzmir Müzesinde bulunan fişlerde, vakıflar idâresine âit olduğu, taşdan yapıldığı, XIX. yüz yıl Rum evlerine benzediği, orta kısmının uç, yan kısımlarının da iki katlı olduğu ve minâresinin çinko kaplı bulunduğu yazılıdır.

64. Tevhidiye Mescidi : Bak, Horasanlı Mescid.

65. Top-altı Câmi'i : Bak, Hacı Bey Câmi'i.

66. Yapıcı-oğlu Câmi'i : İzmir'in Yapıcı-oğlu semtinde ve Eşref-Paşa'dan Kadife-Kale'ye giden caddenin üzerindedir. İzmir Müzesi eski eser fişlerinde, 1312 (1894-95) yılında inşâ edildiği kayd olunmuş ise de, bunun bir tâ'mir tarihi olması muhtemeldir. Çünkü mezkûr câmi'in kapısı önündeki çeşme kitâbesi (Yapıcı-oğlu çeşmesi. Tâ'miri 1312) şeklindedir. Câmi'in ilk def'a ne zaman ve kimin tarafından yapıldığı hakkında bir kayıt bulamadık. Ancak, İzmir Vakıflar Müdürlüğünde

gördüğümüz bir vakfiye sûreti, bizi bu husûsta, kısmen olsun aydınlatacak durumdadır. Bu vakfiyede şunlar yazılıdır :

«...İş bu vakfiyenin tahrîr ve imlâsına sebep ve bâdî oldur ki, Medîne-i İzmir mahâllatından Kasab Hızır mahâllesinde sâkin yapıcı Mehmed Ağa bn. Abdullah bn. Ömer bn. Abdülvahab nâm kimesne, meclis-i şer'-i şerîf-i enverde vakf-ı âtiyü'z-zikre ... mütevellî nasb eylediği kahveci Osman Ağa bn. Ömer mahzerinde ikrâr-ı sahihü'ş-şer'î ve î'tiraf-ı sarîh-i mer'î edüp, mahâlle-i mezbûrede kâin bir taraftan Hacı Çakır ve bir taraftan ... menzilleri ve bir taraftan Terzi-zâde Abdullah ... menzilleri ile çevrili arsa-i mezkûreyi vakf-ı sahih-i müebbed ile vakf-ı habs eyleyüp şöyle şart ve tâyin eyledim ki, ... vefatımda, câmi'-i şerîf-i mezkûra her kim mütevellî olur ise, vakf-ı mezkûruma mütevellî olup, arsa-i mezkûreyi ecr-i mislile âhire icar edüp, hâsıl olan gelirden câmi'-i şerîf-i mezkûrun tâmirine sarfola...»¹. 17 Safer 1282 (=12 Temmuz 1865).

Bu vakfiyeye nazaran, yapıcı Mehmed Ağa adında bir kimse, 1282 (1865) senesinden önce İzmir'de bir câmi' yaptırmış ve bilâhire onarımı ile diğer masrafları için ona bâzı vakıflar bırakmış demektir. Ancak bu câmi'in, İzmir'in hangi mahâllesinde yapılmış olduğu pek belli değildir. Diğer taraftan 5 Şâban 1138 (8 Nisan 1726) tarihli bir başka vakfiyeden², Serden-geçdi ağalarından Hacı Osman Ağa bn. Ahmed Beşe bn. Osman Ağa'nın zevcesi Ayşe Hanım'ın, yapıcı-zâde merhum Mustafa Efendî'nin kızı olduğunu öğreniyoruz.

Bu kayıtlar bize gösteriyor ki, İzmir'de XVIII. yüz yıl başlarından itibaren yaşaya gelen bir Yapıcı-zâde (veya oğlu) âilesi mevcûttur ve bunlara mensub bir şahısta, mezkûr câmi'i yaptırmıştır. Bu itibarla, muhtemeldir ki, İzmir'deki Yapıcı-oğlu semti bu âileden veyâ bu âileye mensub bir kimsenin orada yaptırdığı câmi'den dolayı bu ismi almış olsun. Meselâ Hasan Hoca Mescidi'nin olduğu yere Hasan Hoca mahâllesi; Hatunîye Câmi'inin olduğu semte Hatunîye mahâllesi; Eşref-Paşa ve Fâik-Paşa câmi'lerinin olduğu yerlere de Eşref-Paşa ve Fâik-Paşa denildiği mâlûmdur. Şâyet bu düşüncelerimiz, ileride bulacağımız yeni vesikalarla kat'iyet kesbederse, Yapıcı-oğlu Câmi'ininde XIX. yüz

1 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *I. Vakfiye Defteri*, s. 146.

2 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 205; Ayrıca bak, Münir Aktepe, İzmir Hanları ve Çarşıları hakkında ön bilgi (*Tarih Dergisi*), İstanbul 1971, sayı 25, s. 147.

yılın ilk yarısında veya XVIII. asır sonlarında inşâ edilmiş olduğunu söylemek mümkün olacaktır³. Bak, resim nr. 74.

Yapıcı-oğlu Câmî'i, moloz taş ve harç karışımı yapılmış üzeri sıvalı, fevkâni bir eserdir. Çatısı düz meyilli ve kiremit örtülüdür. Minâresi altı köşeli bir kâide üzerine oturmaktadır; külâhı kurşun kaplıdır.

³ Bu husûsta ayrıca bak; Münir Aktepe, İzmir Hanları ve Çarşıları (*Tarih Dergisi*), Sayı 25, s. 147/48.

67. Yeni Câmî': İzmir'de, Karataş semtinin güneyinde bulunuyordu. 28 Cemâziyü'l-evvel 1319 (12. Ağustos 1901) tarihli vakfiyeye nazaran, İzmir'in Pazar-yeri mahâllesinde oturan Sarac Hacı İbrahim Edhem Efendi bn. Delilbaşı Mustafa Ağa bn. Abdullah tarafından yaptırılmıştı. Bu itibarla «Sarac Edhem» câmî'i dahi deniliyordu. Bu câmî'in avlusu içinde bulunan ve iki tarafı yol ile çevrili olan, iki fevkâni, iki tahtâni dört oda ile bir matbah ve suyu hâvi iki kapılı ev de, bânisi tarafından bu câmî'e vakf edilmişti¹.

Vakfiyede mevcûd bu bilgiye rağmen, İzmir Müzesi eski eser fişlerinde, mezkûr yeni Câmî'in, Arasta kethüdası Mehmed Şerif Efendi kızı Râbia Hanım tarafından, 1326 (1908) senesinde müceddeden yapıldığı kayıtlıdır².

Taş ve tuğla ile yapılmış, tek kubbeli ve kubbesinin üzeri kiremid ile örtülüdür. Bir minâresi vardır.

¹ İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 242; Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü, *Fihrist Defteri*, nr. 208, c. II, 8/1858.

² Bak, 65 nr. lu fişe.

68. Yukarı Kal'a Câmî'i: İzmir'de, biri deniz kenarında ve bugünkü Hisar Câmî'i civarında olması lâzım gelen aşağı kal'a; diğeri de şehrin güneyinde bulunan Kadife-Kal'a dağı üzerindeki yukarı kal'a olmak üzere, iki kal'a vardır. Bu kal'aların devirleri ve özellikleri hakkında, Bay Nazmi Sevgen, *Anadolu Kal'aları* adlı kitabında bilgi vermektedir¹. Bahis konusu yukarı kal'a câmî'i ise, Kadife-kal'a Dağı üzerinde

¹ Ankara 1959, c. I, s. 166-75; Aşağı-Kal'a hakkında ayrıca bak, Münir Aktepe, İzmir Hisar Câmî'i (*Tarih Dergisi*), Sayı 27.

bulunan ve hâlen mevcûd olan yukarı-kal'a'nın dahiline inşâ edilmişti. Mezkûr câmi hakkında gördüğümüz en eski kayıd ise, Rebi'ül-âhir 937 (Kasım 1530) tarihli olup, Başbakanlık Arşivi, Tapu-tahrîr Defterlerinde, aşağıdaki şekilde yazılı bulunmaktadır.

«...Vakf-ı câmi' der kal'a-i fevkâni İzmir Kadı bina etmiş. Mukata'a: Bağha ve eşcâr ve incir ve badem. Hâsıl 819...»².

XVII. yüz yıl müelliflerinden Kâtib Çelebi dahi mezkûr câmi'in, aynı kal'a içinde olduğundan, meşhur Cihan nümâ'sında bahsetmektedir³. 1670 yıllarında İzmir'e gelen Evliya Çelebi ise, bu câmi'i bizzat görmüş ve «Kal'a - Kapısından içerde ma'mûr bir câmi'» olduğunu belirttikden sonra, bu câmi'e âit olmak üzere şu kitâbeyi vermiştir. «...Ahmed oğlu İlyas ... İzmir kal'ası kadısı ... sene semâne seb'a mie»⁴.

Evliya Çelebi'nin kayd ettiği bu kitâbe ve tarihi doğru olduğu takdirde, bahis konusu câmi, Osmanlılar'dan önce, Aydın Oğulları'nın ilk devirlerinde, Hicri 708 (M. 1308/9) yılında, bahis konusu kal'anın içine binâ edilmiş demektir⁵. Maamafih, Evliyâ Çelebi'nin, bu câmi'in bânisi hakkında verdiği bilgi, kısmen de olsa, Arşiv vesikalarındaki kayda uyaktadır. 1530 tarihli *Tapu Defteri*'nde yalnızca «Kadı binâ etmiş» ifâdesine mukabil, Evliyâ Çelebi, bu kadının adını vermekte ve nerede görevli bulunduğunu dahi söylemektedir. Bu itibarla Evliyâ Çelebi'nin verdiği kitâbe ile Tapu Defteri'ndeki kayıd birleştirilecek olur ise, yukarı-kal'a câmi'inin, XIV. yüz yıl başlarında kal'a kadısı Ahmed oğlu İlyas tarafından yaptırılmış bulunduğunu söylemek mümkündür.

Bu eser, XVIII. yüz yılın ikinci yarısında dahi ayakta duruyordu. Câmi'in vakıflarına mütevellî olan Hacı Hasan Efendi, câmi'in hatibi Mustafa Efendi'nin ölümü üzerine, yerine Alemdârı Şeyh Mehmed Efendi'nin tâyin edilerek, eline «berât-ı şerif-i âlişan ihsan buyrulmasını pâye-i serîr-i a'lâya arz etmiş ve 17 Zilhicce 1179 (29 Mayıs 1766) tarihinde de bu istek, usûlüne muvâfık görüldüğü için kabûl olunarak, kendisine uygun cevabı gönderilmişti⁶. Bundan maada, İzmir, Meyve

2 Bak, *Defter* nr. 166, s. 397.

3 İstanbul 1145, s. 669.

4 *Evliya Çelebi Seyahat-nâmesi*, c. IX, İstanbul 1971, c. XIII, s. 83.

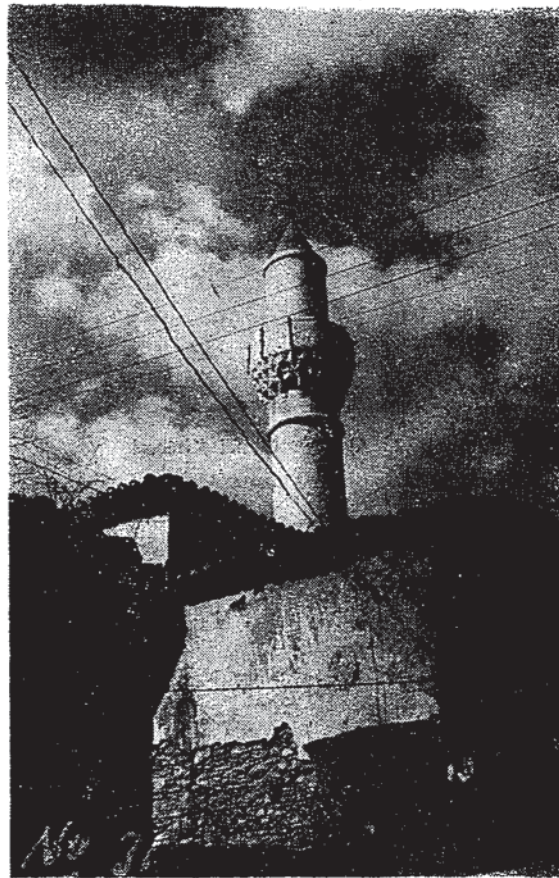
5 Bu devre, Aydın oğlu Mehmed Bey'in, Sasa Bey'i mağûb ederek Aydın line hâkim olduğu zamana tesadûf etmektedir. Bu hususta tafsilât için bak, Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi hakkında bir araştırma*, Ankara 1968, s. 18-30; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, Ankara 1969, s. 104.

6 Başbakanlık Arşivi, *Cevdet Evkaf Tasnifi*, nr. 122.

Gümrüğü kâtibi Nüzhet Osman Efendi'ye âit, Gurre-i Receb 1217 (28 Ekim 1802) tarihli vakfiyede dahi bu kal'a câmi'inin adı geçiyordu⁷. Ancak, Kostantin İconomos, 1817 yılında, Rumca olarak intişar eden ve 1868'de F. Slars tarafından Fransızcaya, daha sonra da Arap zâde Cevdet Bey tarafından Türkçeye tercüme edilmiş bulunan, *İzmir Hakkında Tedkikat* isimli eserinde «bu kal'anın içinde ve Akropol'ün ortasında, mukaddes havariyun kilisesi olduğu iddia edilen bir ma'bed bulunmaktadır ki, el'an metrûk ve cema'atsız bir câmi'dir. Bu ma'bedin biraz ötesinde, yer altında bir sarnıç vardır...» diyor⁸. Kanaatimizce İconomos'un bahs ettiği bu câmi' Evliyâ Çelebi'nin, İzmir kal'ası kadısı Ahmed oğlu İlyas tarafından yaptırıldığını söylediği Kal'a-câmi'i olmalıdır. Bahis konusu câmi' XIX. yüz yılın başına kadar, cema'ata açık bir ibâdet mahalli iken, XIX. yüz yıl içinde bakımsız kalmış, sonradan da tamâmen harab olarak ortadan kalkmıştır. Bugün yerinde bâzı kalıntıların olduğu görülüyor. Arkeolojik ve san'at tarihçilerinin yerinde yapacakları araştırmalar, her hâlde fâideli neticeler verecektir kanısındayız.

7 İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 117/18.

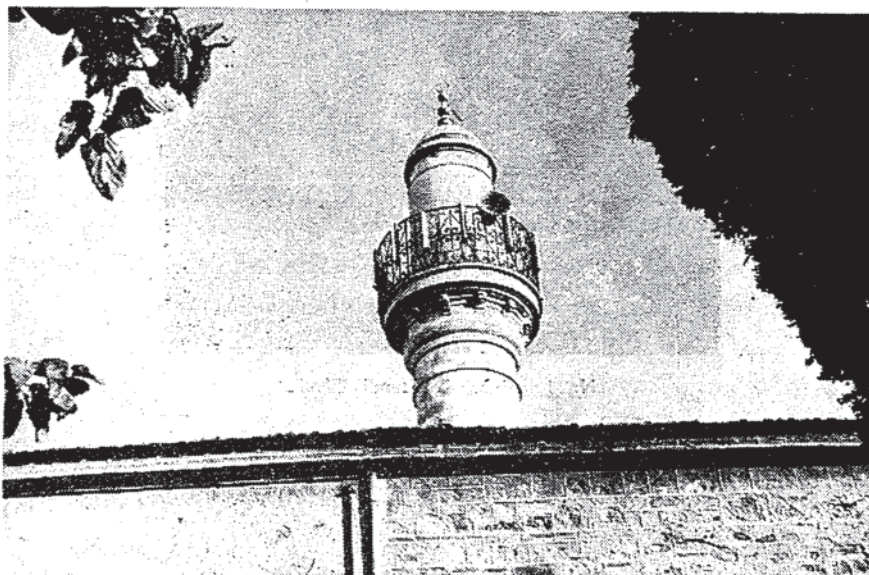
8 İzmir ve Havâlisi Asâr-ı atika Muhibleri Cemiyeti neşriyatı, İzmir 1932, sayı 6, s. 33 ve 268.

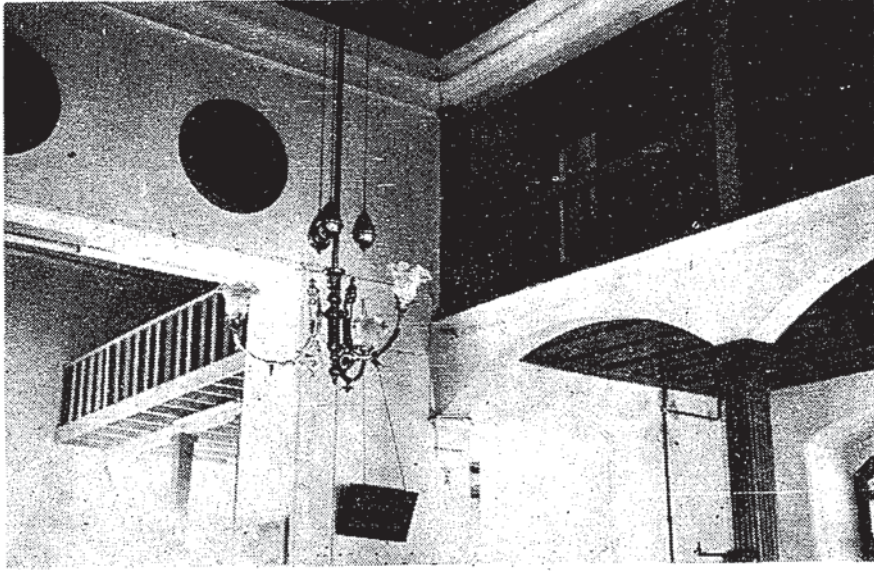
Nr. 1 : Abdullah Efendi Câmî'i.

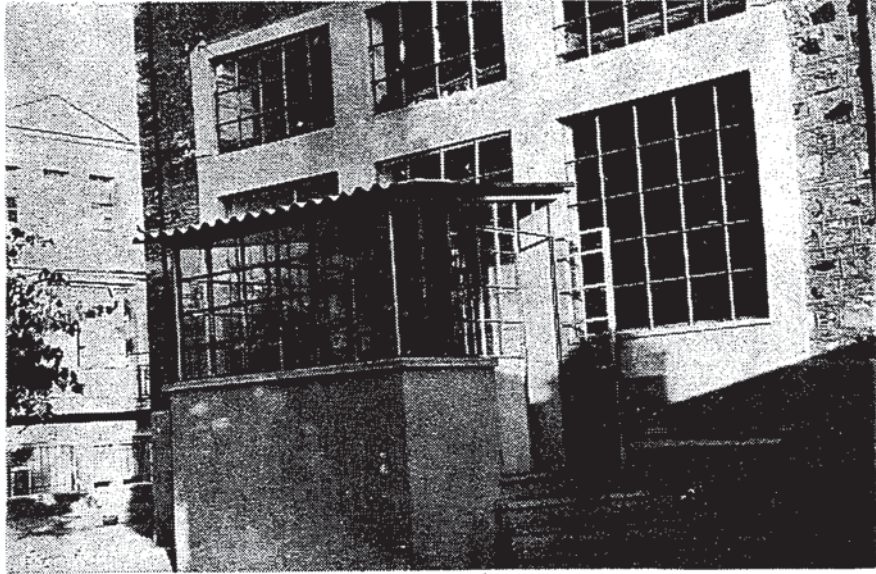
Nr. 2: Akarcalı Câmî'i Kitâbesi.

Nr. 3: Akarcalı Câmî'i Minaresi.

Nr. 4: Akarcalı Câmî'i İç Görünüş.

Nr. 5: Akarcalı Câmî'i Son Cemaat Mahallî.

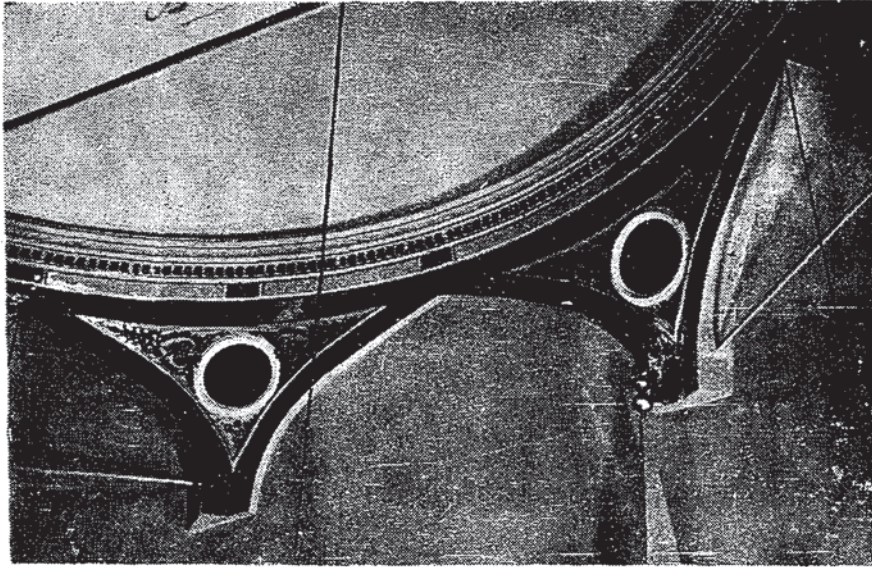
Nr. 6: Ali Ağa Câmî'i Kitâbesi.

Nr. 7: Ali Ağa Câmî'i Son Cemaat Mahallî.

Nr. 8 : Ali Ağa Câmî'i Son Cemaat yeri (Batı kısmı).

Nr. 9 : Ali Ağa Câmî'i Kubbesi.

Nr. 10: Asmah Mescid.

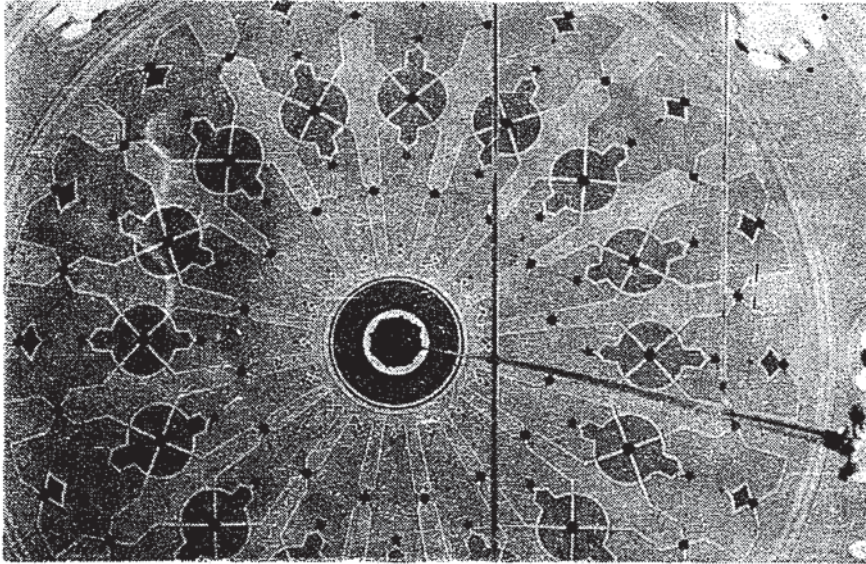
Nr. 11 : Çorakkapı Câmî'i Dış Görünüş.

Nr. 12 : Çorakkapı Câmî'i İç Görünüş.

Nr. 13: Çorakkapı Câmî'i Mihrabı Kitâbesi.

Nr. 14: Çorakkapı Câmî'i Kubbe süslemeleri.

Nr. 15 : Çorakkapı Câmî'i, Son cemaat Mahâli Kubbe ve Kemerleri.

Nr. 16 : Çorakkapı Câmî'i'nde, Kadı Osman Beyefendi'ye âit Mezâr kitâbesi.

Nr. 17: Damlacık Câmî'i veya Kılıcı Mescidi.

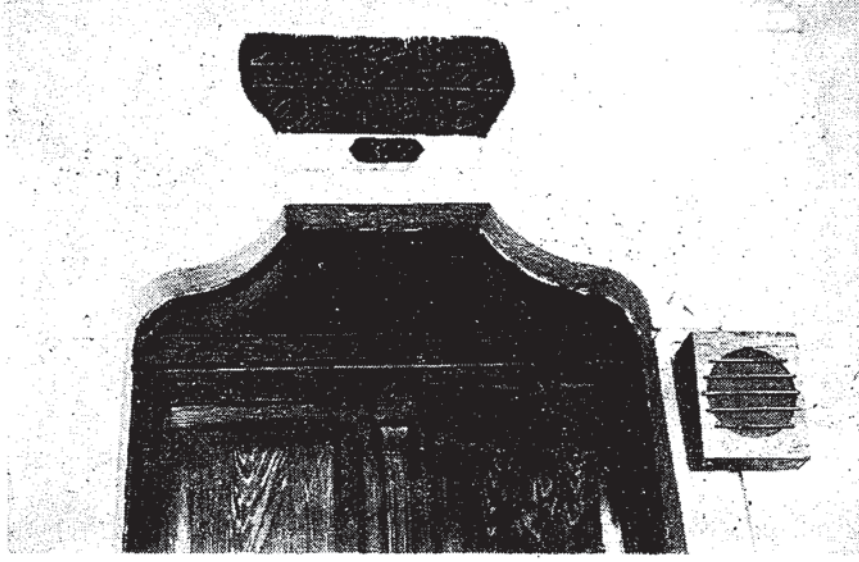
Nr. 18 : Esnaf Şeyhi Câmî'i Minâresi.

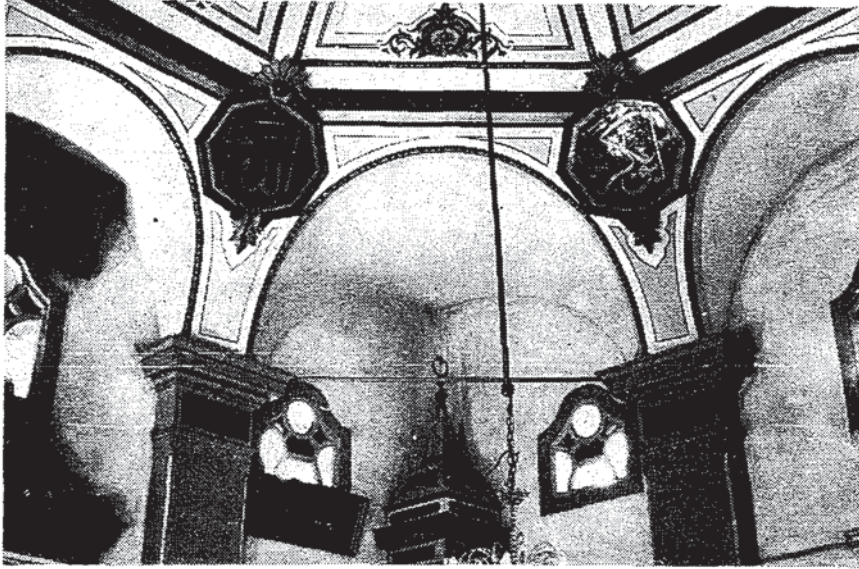
Nr. 19 : Esnaf Şeyhi Câmî'i Son Cemaat Mahalli.

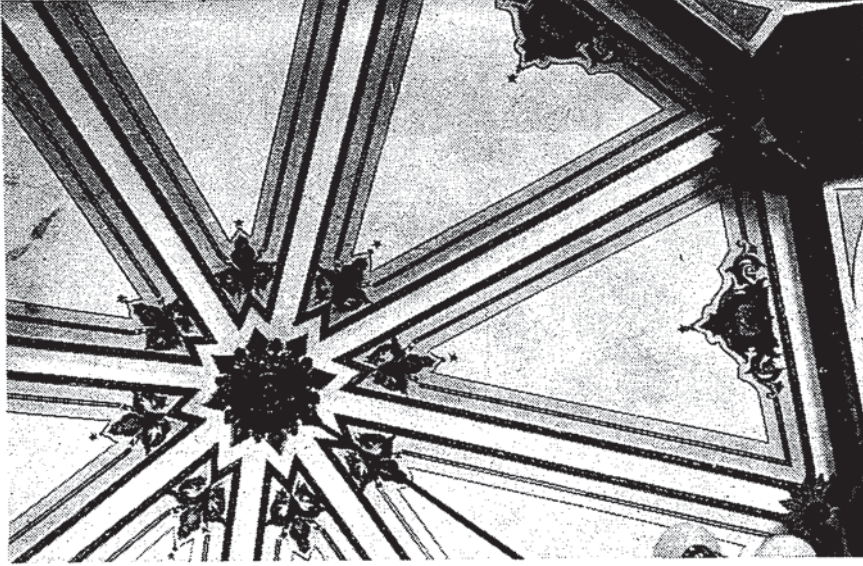
Nr. 20 : Eşref Paşa Câmî'i.

Nr. 21 : Eşref Paşa Câmî'i Kitâbe ve kapısı.

Nr. 22 : Eşref Paşa Câmî'i İç Görünüş.

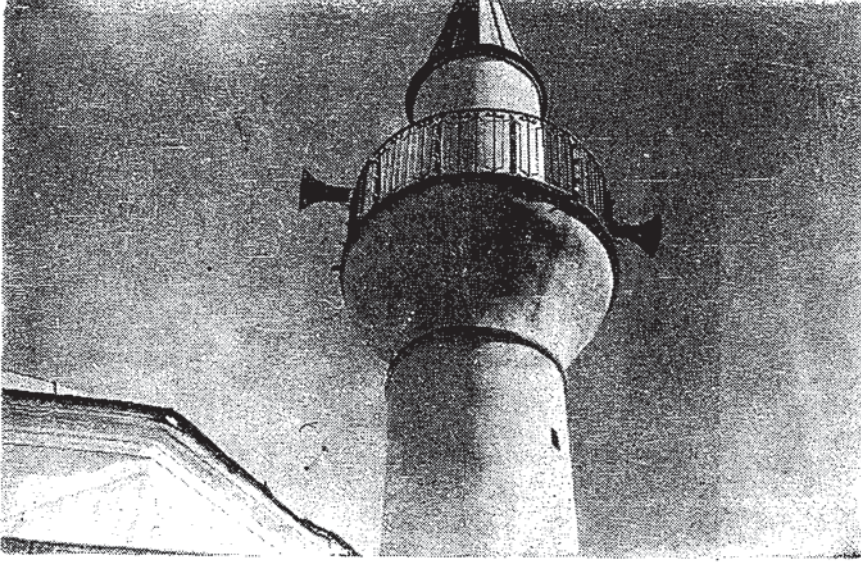
Nr. 23 : Eşref Paşa Câmî'i Kubbe Süslemesi.

Nr. 24 : Hacı Bey (Topaltı) Câmî'i.

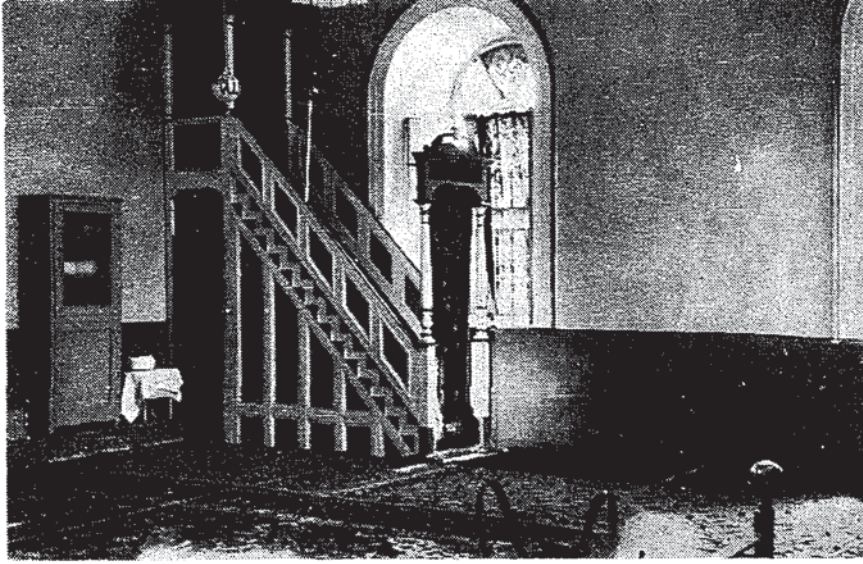
Nr. 25: Hacı Bey Câmî'i.

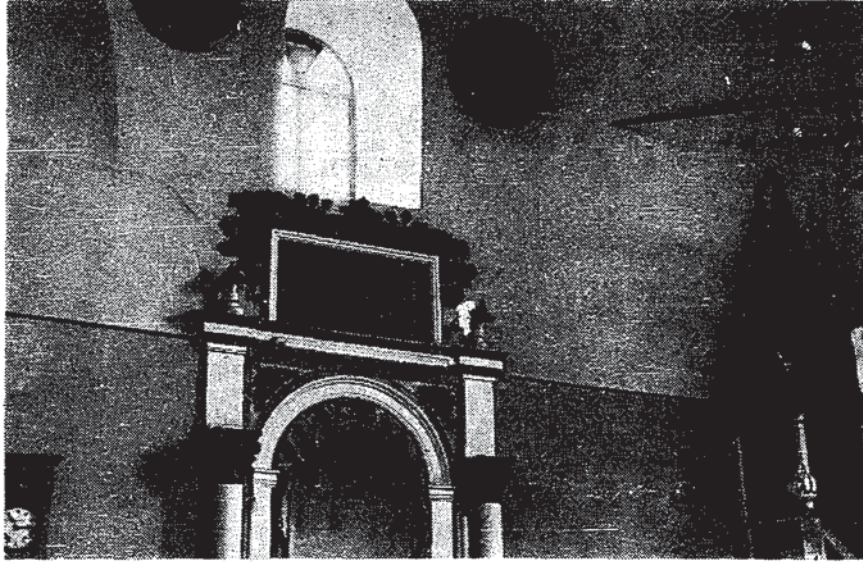
Nr. 26: Hacı Bey Câmî'i Minaresi.

Nr. 27: Hacı Bey Câmî'i Dış Görünüş.

Nr. 28 : Hacı Bey Câmî'i Mihrabı.

Nr. 29 : Hacı Bey Câmî'i Minberi.

Nr. 30 : Hacı Mahmud Câmî'i Minâresi.

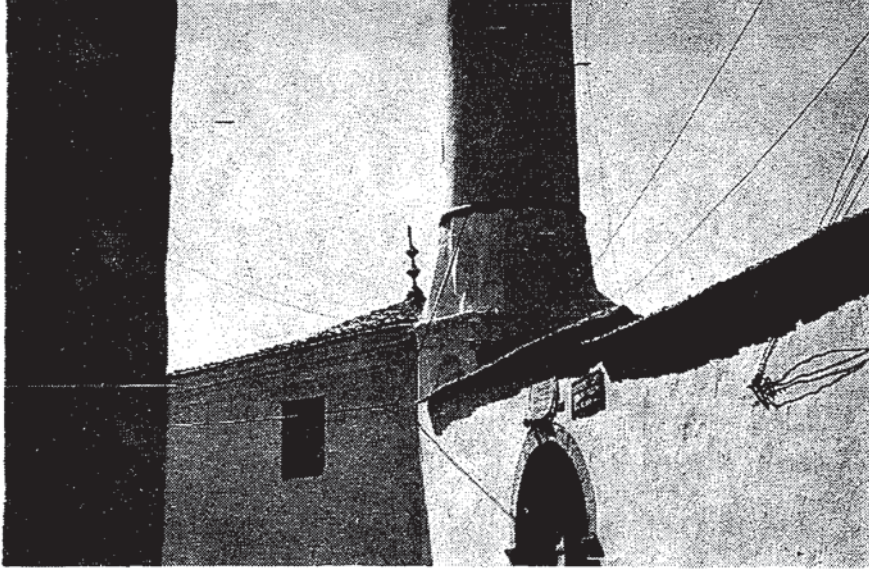
Nr. 31 : Hacı Mahmud Câmî'i Dış Görünüş.

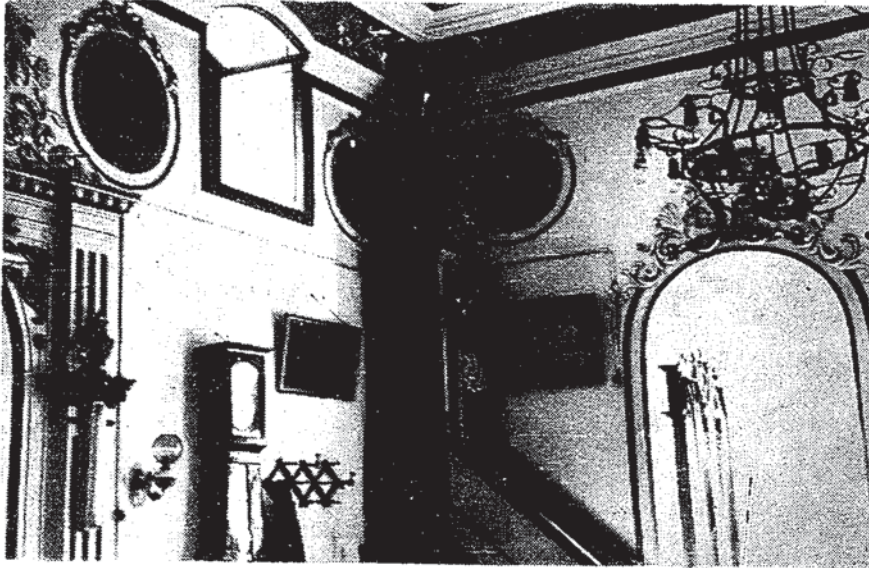
Nr. 32: Hacı Mahmud Câmî'i Kadınlar Mahfili.

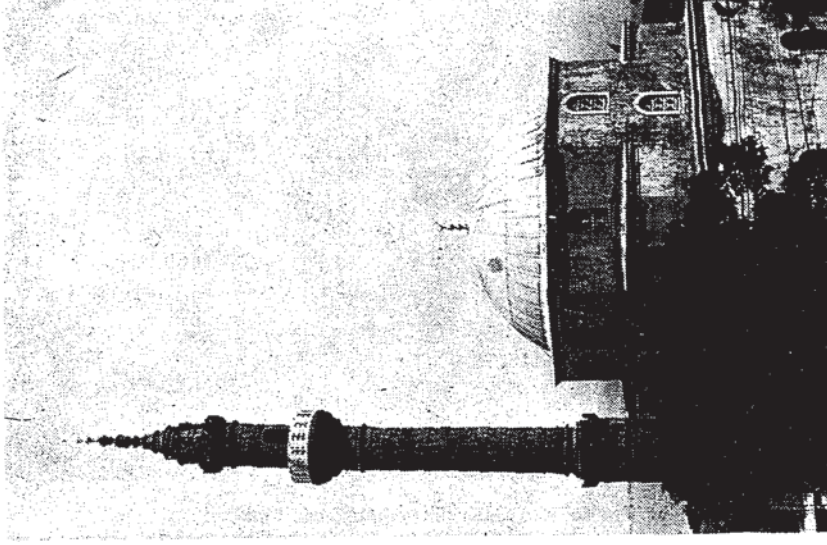
Nr. 33: Hacı Mahmud Câmî'i Son cemaat Mahâlli.

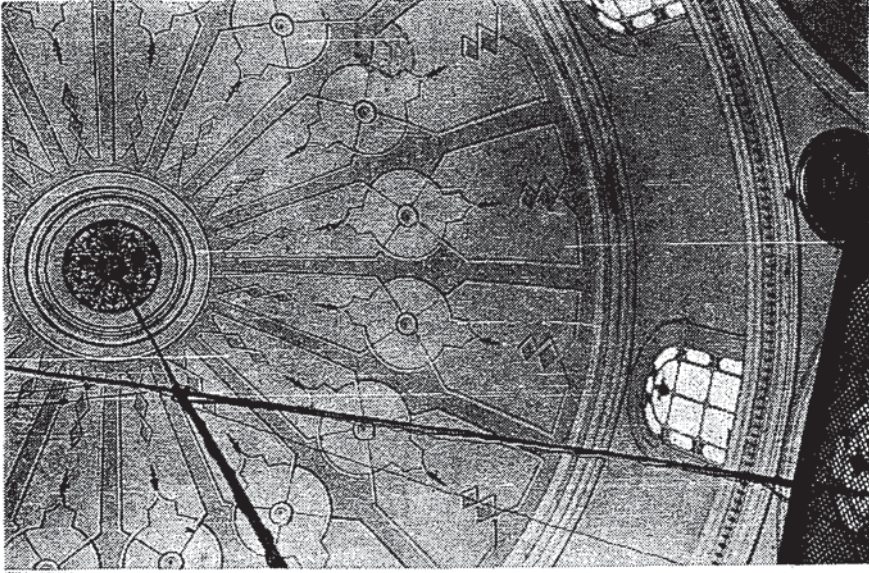
Nr. 34 : Hacı Mehmed Câmî'i Dış Görünüş.

Nr. 35 : Hacı Mehmed Câmî'i İç Görünüş.

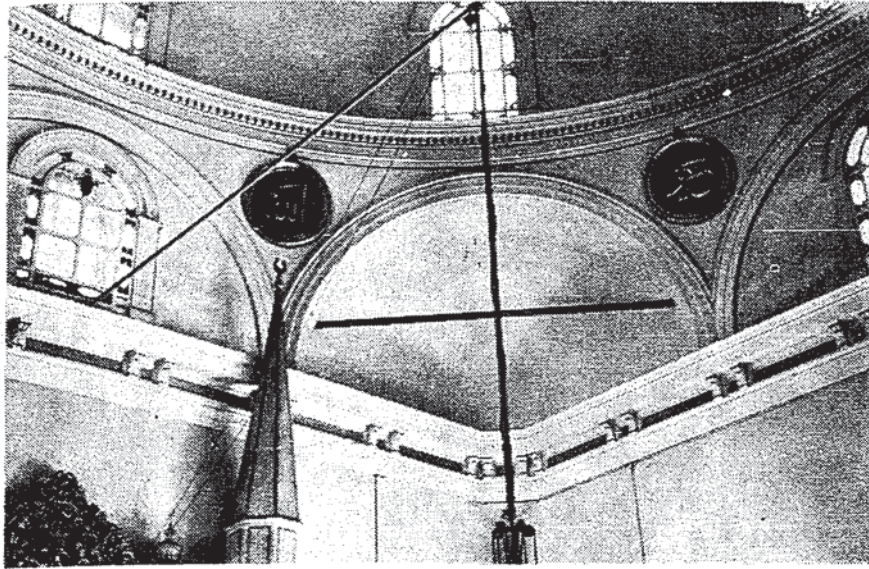
Nr. 36 : Karantina (Küçük yalı) Câmî'i
Dış görünüş.

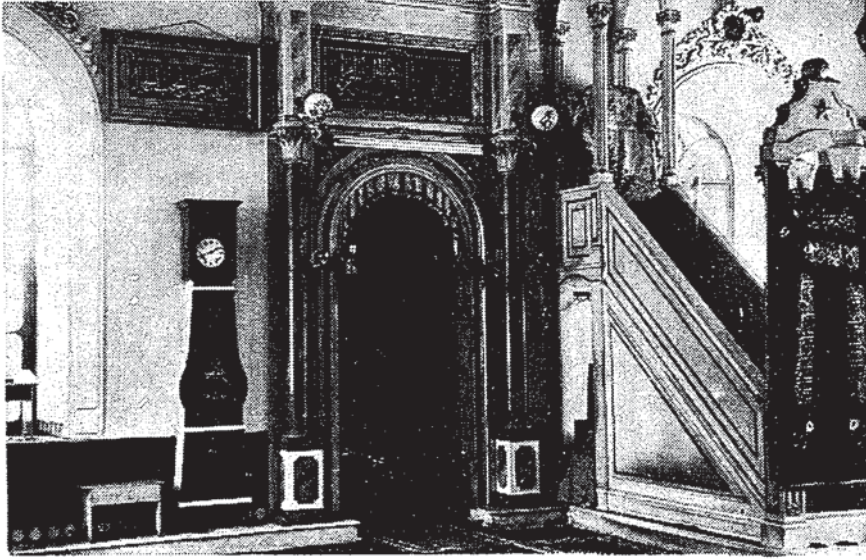
Nr. 37 : Karantina (Küçük yalı) Câmî'i
Kubbe Süslemeleri.

Nr. 38 : Karantina (Küçük yalı) Câmi'i Minâresi.

Nr. 39 : Karantina (Küçük yalı) Câmi'i İç Görünüş Kubbe.

Nr. 40 : Karantina (Küçük yalı) Câmi'i, Mihrab ve Minber.

Nr. 41 : Karantina (Küçük yalı) Câmi'i, Kadınlar Mahfili ve Merdiven.

Nr. 42 : Horasanlı Mescid.

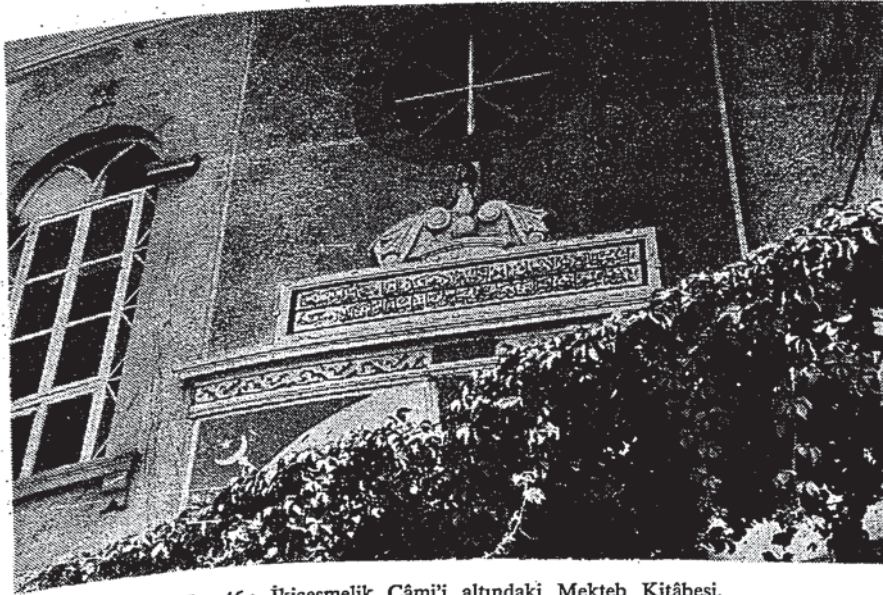
Nr. 43 : İkiçeşmelik Câmî'i Dış Görünüş...

Nr. 44 : İkiçeşmelik Câmî'i Minaresi.

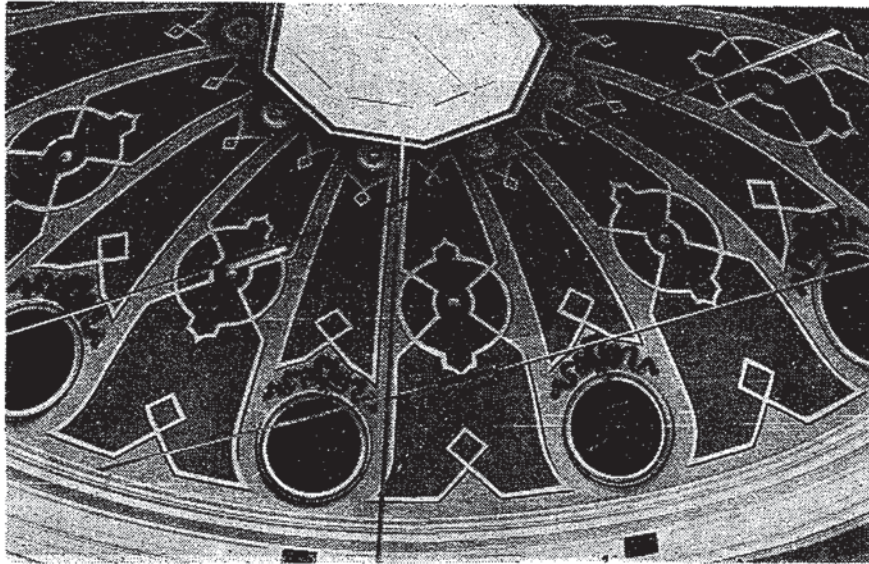
Nr. 45 : İkiçeşmelik Câmî'i, Dış Kapı Kitâbesi.

Nr. 46 : İkiçeşmelik Câmî'i altındaki Mekteb Kitâbesi.

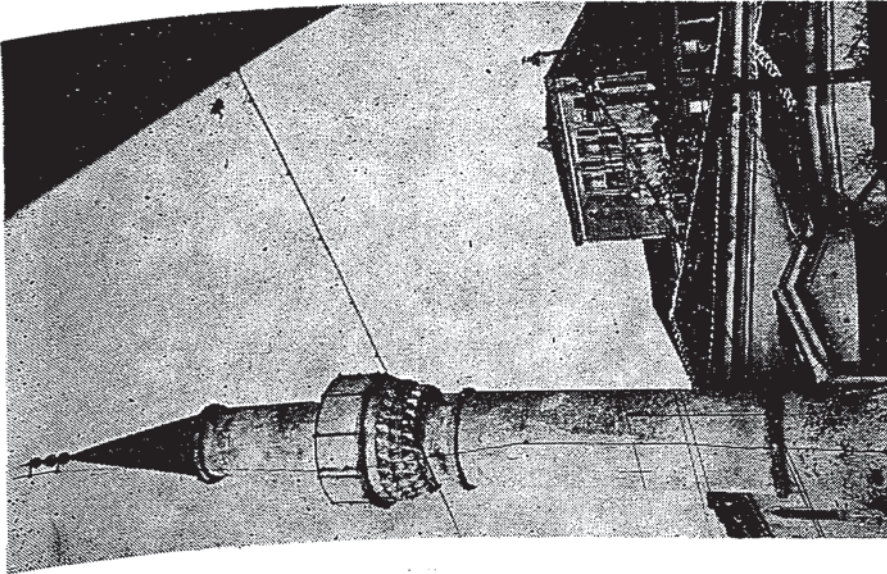
Nr. 47 : İkiçeşmelik Câmî'i, Kadınlar Mahfili.

Nr. 48 : İkiçeşmelik Câmî'i Kubbe Süslemesi.

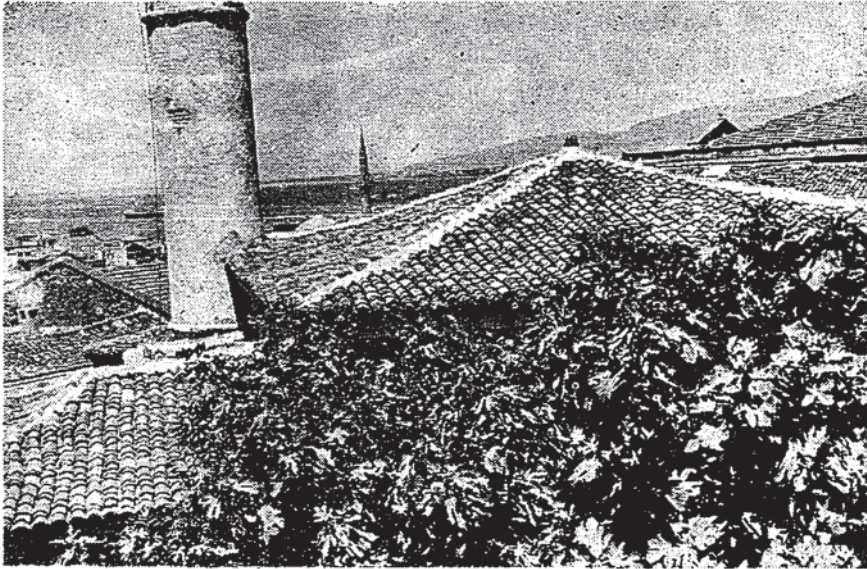
Nr. 49 : Ma'mûretü'l-Hamidiyye (Güzel yah) Câmî'i.

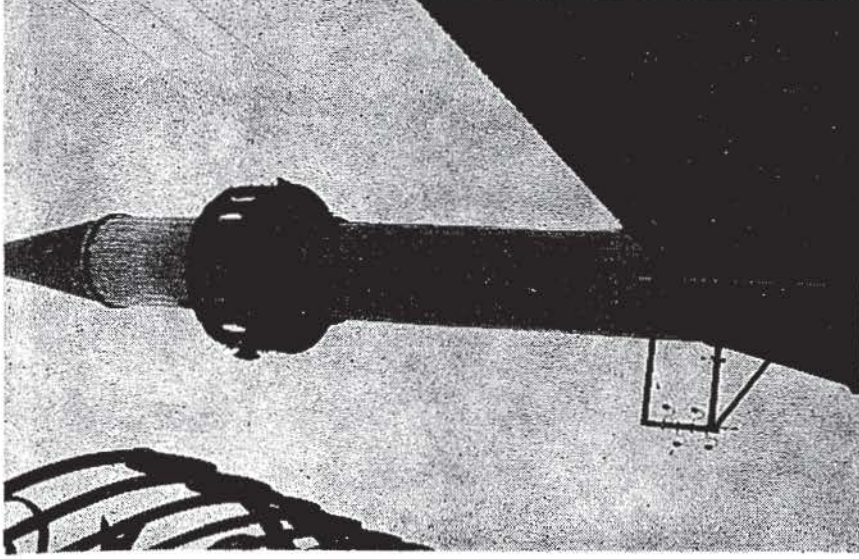
Nr. 50 : Natır-zâde Câmî'i.

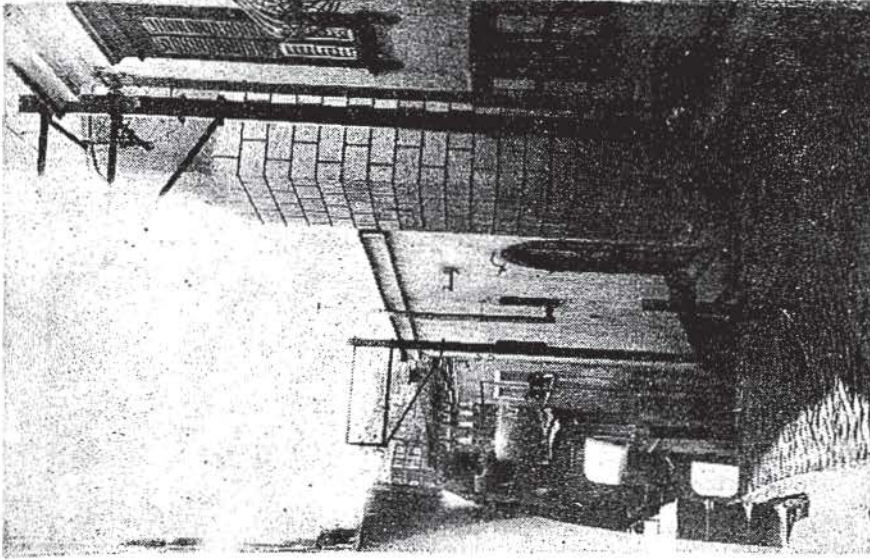
Nr. 51 : Natır-zâde Câmî'i Kitâbesi.

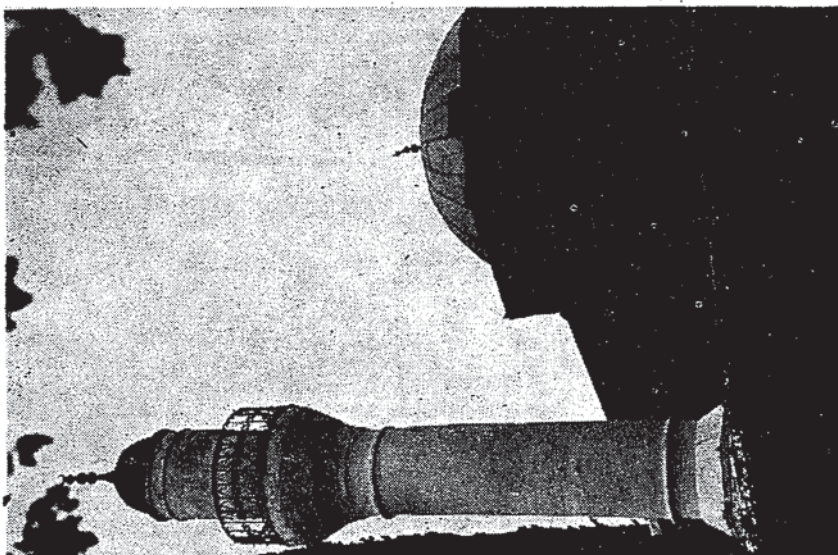
Nr. 52 : Natır-zâde Câmî'i Çatsı.

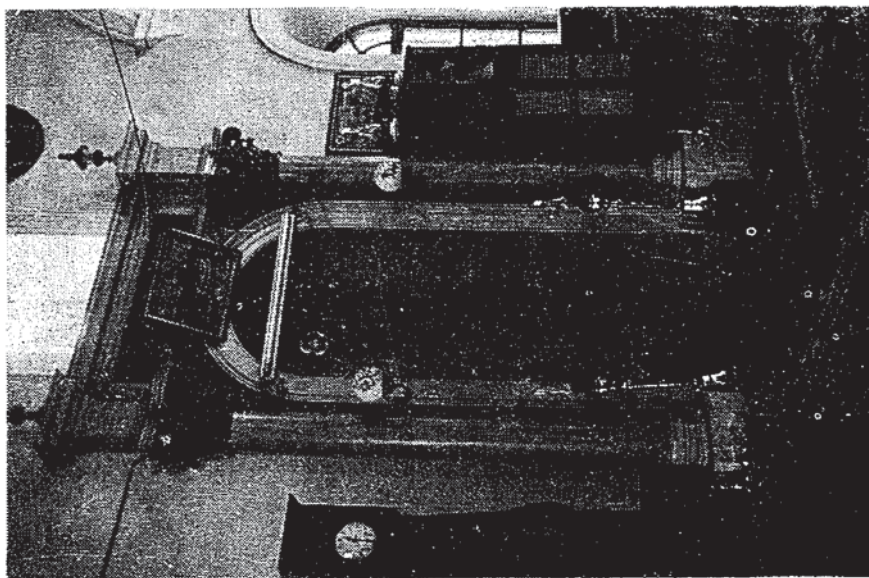
Nr. 53 : Odunkapı Câmî'i Minâresi.

Nr. 54 : Odunkapı Câmî'i ve Minâre kâidesi.

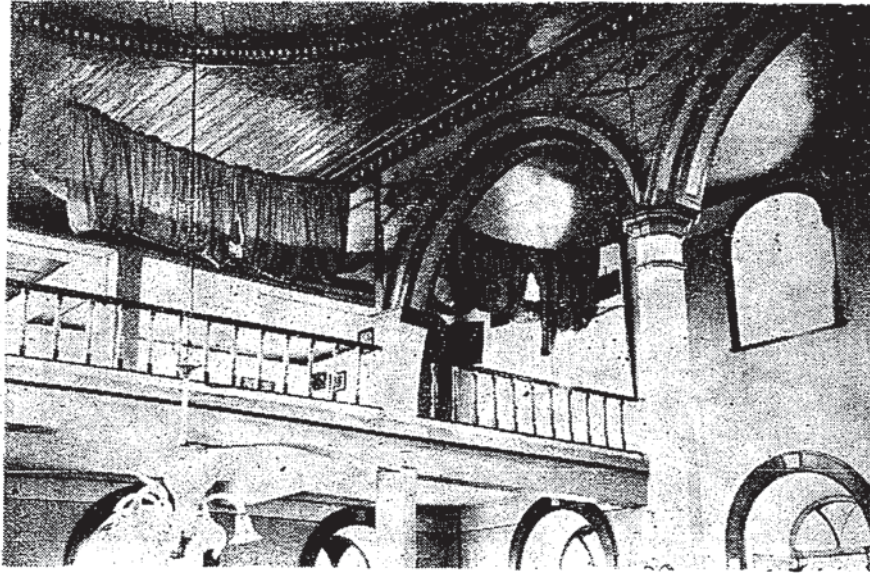
Nr. 55 : Piyâleođlu Câmî'i.

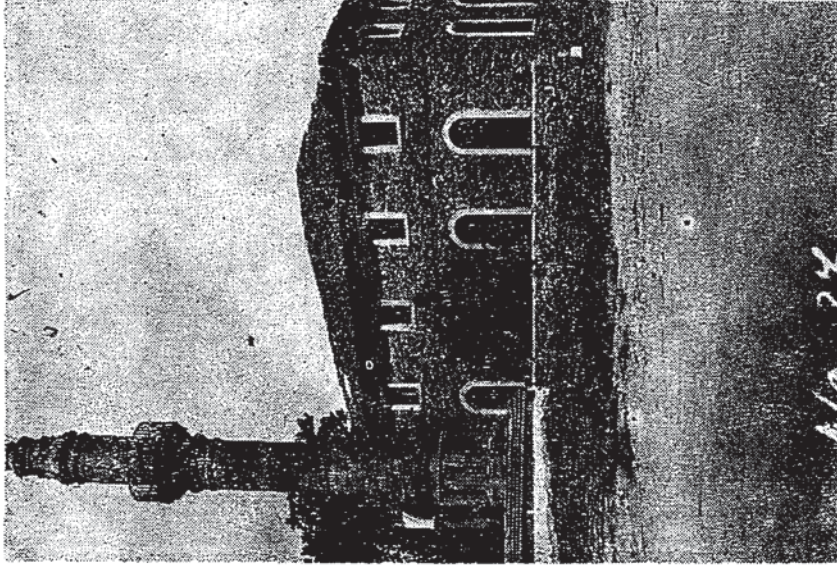
Nr. 56 : Piyâleođlu Câmî'i Mihrabı.

Nr. 57 : Piyâle-oğlu Câmî'i Avlu kapısı ve Kitâbe.

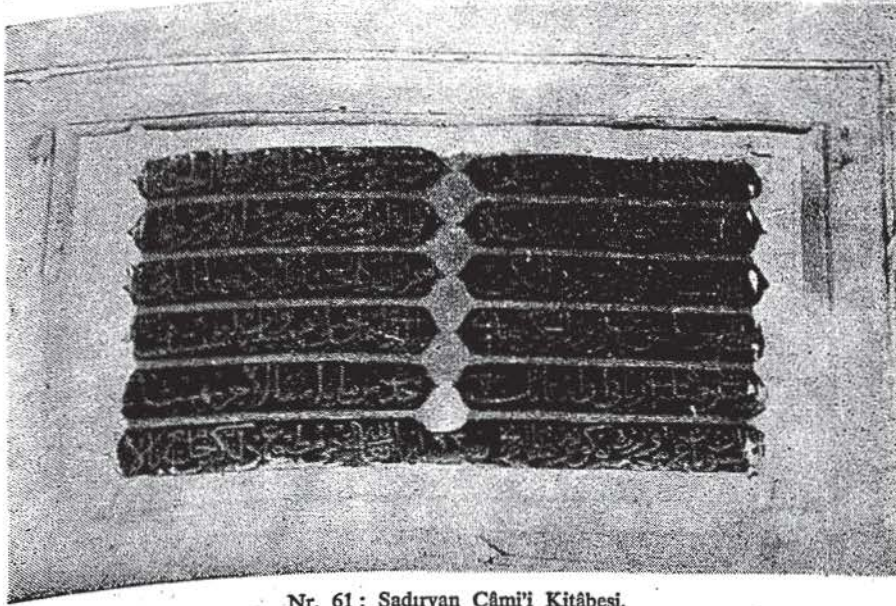
Nr. 58 : Soğuk kuyu Câmî'i Kadınlar Mahfili.

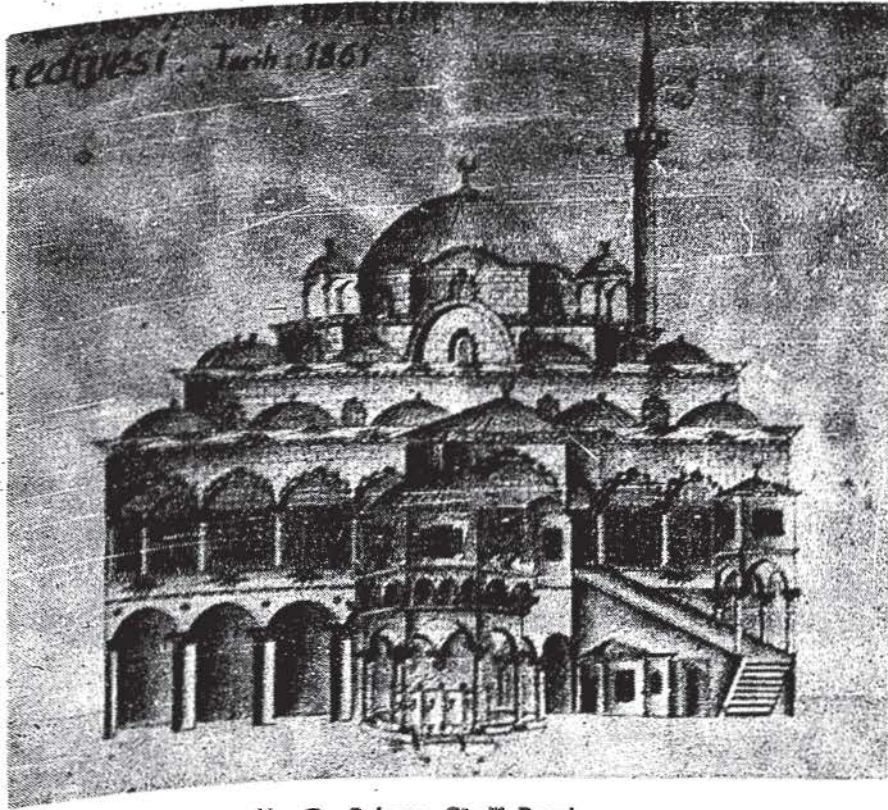
Nr. 59 : Soğuk kuyu Câmî'i.

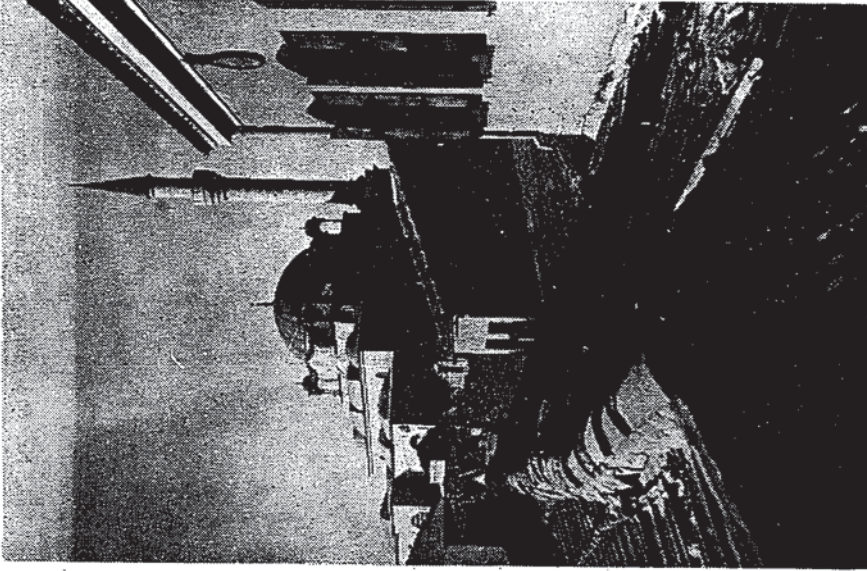
Nr. 60 : Sarvili Mescid.

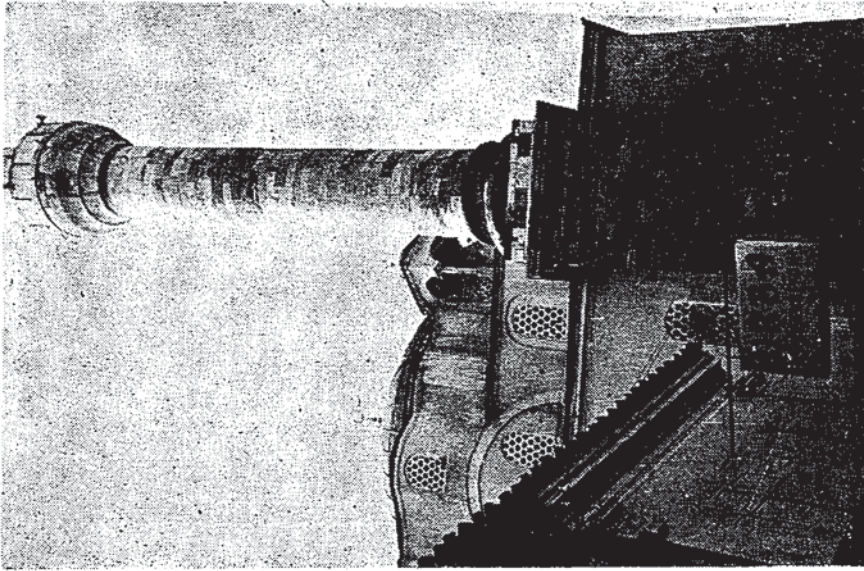
Nr. 61 : Şadırvan Câmî'i Kitâbesi.

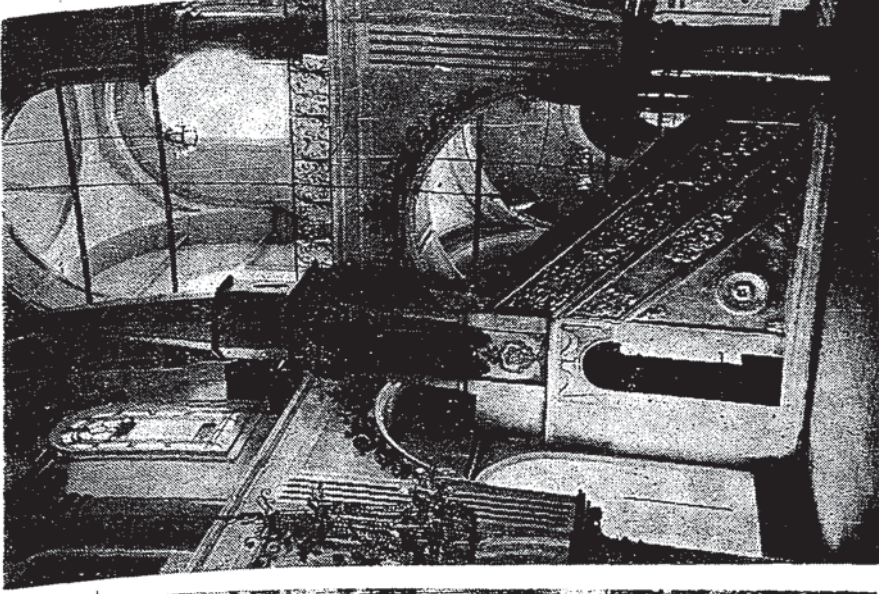
Nr. 62 : Şadırvan Câmî'i Resmi.

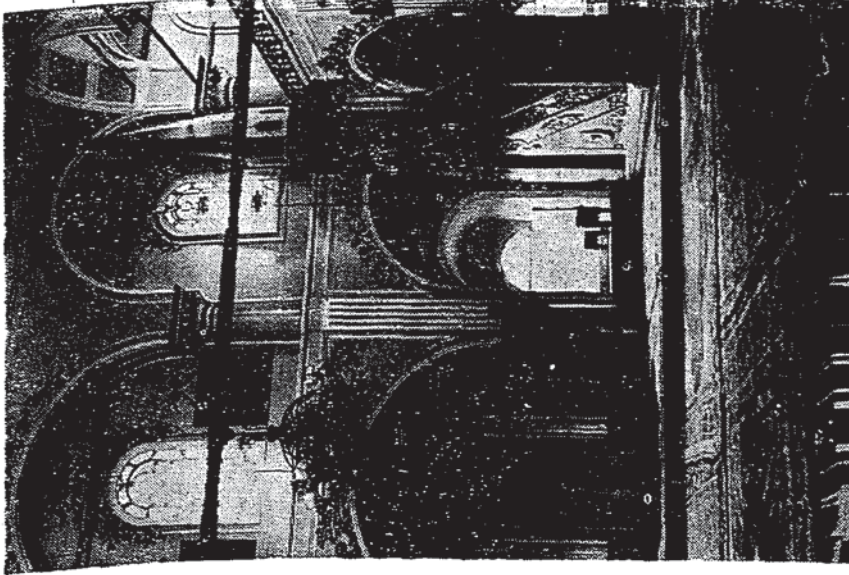
Nr. 63 : Şadırvan Câmî'i (Dış görünüş).

Nr. 64 : Şadırvan Câmî'i Minaresi.

Nr. 65 : Şadırvan Câmî'i Minberi.

Nr. 66 : Şadırvan Câmî'i Mîhrabı.

Nr. 67 : Şadırvan Câmî'i, İç görünüş.

Nr. 68 : Şadırvan Câmî'i Son Cema'at mahâli.

Nr. 69 : Şeyh Câmî'i Kitâbesi.

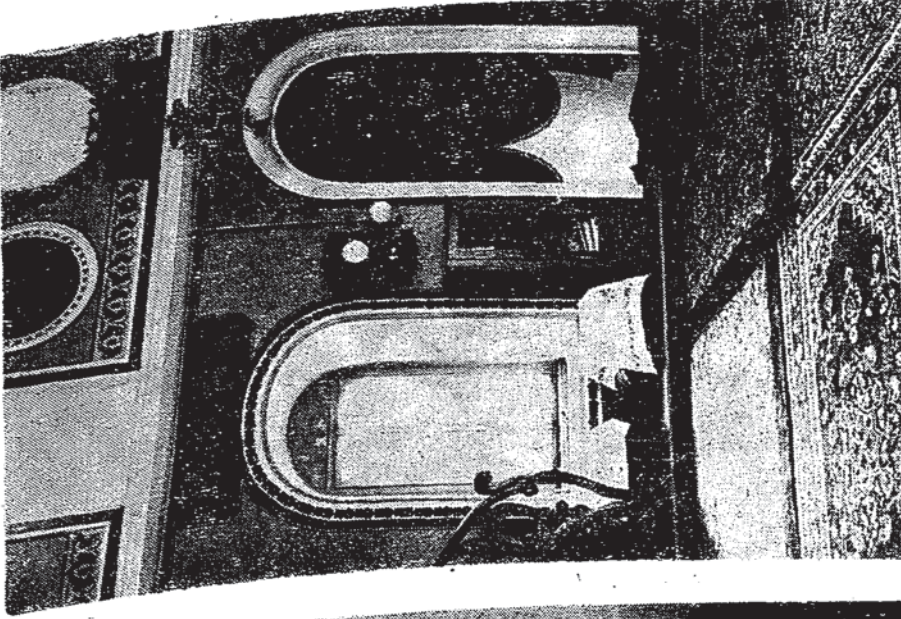
Nr. 70 : Şeyh Câmî'i Dış Görünüş.

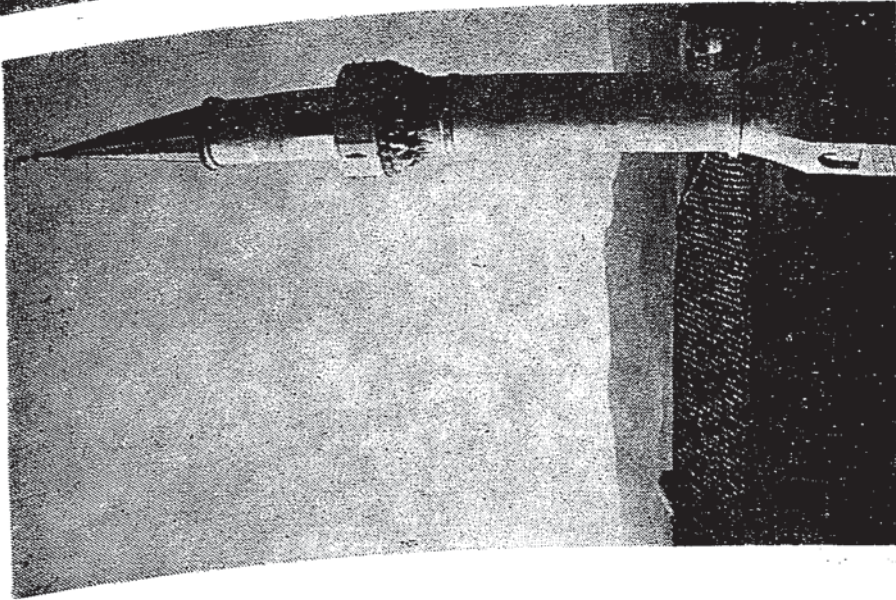
Nr. 71 : Şeyh Câmî'i Minâresi.

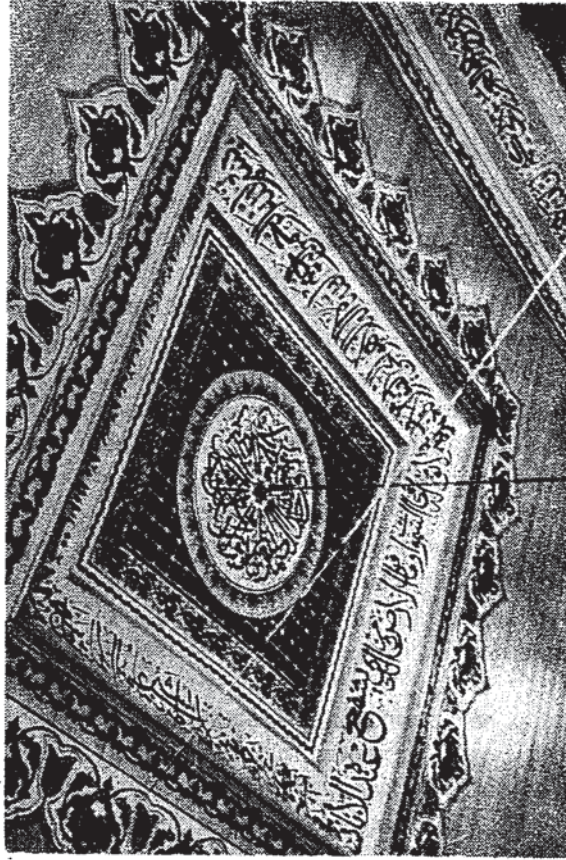
Nr. 72 : Şeyh Câmî'i Ek İnşaat.

Nr. 73 : Şeyh Câmî'i Mihrabı.

Nr. 74 : Yarıcıoğlu Câmî'i

Nr. 75 : Şeyh Câmî'i Tavan Sisleme.